

ԱՐԱՔՄԻ (ոտֆի եւ հանդիսաւոր) . — Վահանիկս , զիս մի՛շտ պիտի գտնաս քու կողքիդ , ո՛ւր որ ալ պարտականութեան քայլերը առաջնորդեն ... Յաղթանակ թէ պարտութի՛ւն , կեանք թէ մա՛հ ... Քուկդ եմ ու քեզի հետ ... Վկայ այս սրբազան Դրօշակը ... (կը համբուրէ) :

ՎԱՀ. (ոտֆի եւ հանդիսաւոր) . — Այո՛ , անբաժան , ո՛ւր որ ալ պարտականութիւնս զիս տանի ... Քուկդ եմ եւ քեզի համար մինչեւ վերջը , մինչեւ դերեղման , վկայ այս սրբազան Դրօշակը ... (կը համբուրէ) :

(Պահ մը կը տիրէ սրբազան լուսթիւն) :

ԱՐԱՔՄԻ . — Շապուհը անձկութեամբ սպասեց որ տեսնայ , իսկ դուն ուշացար տուն դալ ... եւ աճապարանքով փախաւ ...

ՎԱՀ. — Հերոս տղայ ... Իր տասնեակով բանտին վրայ կը յարձակի այս պահուն ...

ԱՐԱՔՄԻ . — Անշուշտ իր վերջին մնաք բարովն էր բսելու եկեր ...

ՎԱՀ. — Ղուկաս Աղբօր հետն էի , դիրքերը ամբացնելով դրազած էինք ... Կտրիճ տղայ ... (խոր հառաչանքով) Շուտով զիրար կը տեսնանք ...

ԱՐԱՔՄԻ . — Վահանիկ , քիչ մը առաջ Հմայեակ մօրեղբայրը փողոցէն խօսեցաւ ... Մայրիկը մտահոգ քեզ հարցուց ... (զուարթ) Գիտե՞ս , հայրիկը ողջ է ... Մօրեղբայրն ըսաւ եւ Շապուհը անպատճառ կ'աղատէ , զատահ եմ ...

(Վահանիկ ահամայ կը ցնցուի եւ դէմքը կը դարձնէ՝ տառապանքը ծածկելու մտքով) :

ԱՐԱՔՄԻ (շարունակելով) . — « Տղա՛ք , Բերդը գըրաւեցէք , խնայեցէ՛ք փամփուշտները » , կը պոռար ...

ՎԱՀ. (քարմ վերքի մը ուժեղ կսկիծը զգացած, հոգեկան բուռն պայքարի մէջ). — Արաքսի, իսկոյն վար իջիր եւ մայրիկին հետ ի՛նչ որ պաշար, պարեն կայ ժողուեցէք ու տղոց, ծառաներուն հետ դէպի բերդ ճամբայ հանեցէք ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Տղաքն ու ծառաները զէնքերն առած հեռացած են ...

ՎԱՀ. — Ամէնքն ալ վարն են ... Յորենները Բերդ պիտի հանեն, որքան շուտ այնքան լաւ ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Լաւ ուրեմն ... (դաւրս):

(Վահանիկ անհանդիստ կ'երթեւեկէ պահ մը, փողոցը վերէն վար կը դիտէ եւ ետ եկած նորէն մտորելով քայլեր կ'առնէ, երբ միջանցքին մէջ ոտքի ձայներ առնելով դուռը կը բանայ եւ անախորժ անակնկալի մը դէմ հանդիման եկածի պէս՝ կը սառի կը մնայ: Կը մտնէ Յովսէփէ Էֆէնտին):

ՅՈՎՍԷՓ ԷՖ. (այլայլած ու վախկտտ չորս կողմը զննելով՝ ձայնով մը որ անհաստատ է եւ երկչոտ). — Հոս չէ՞ Ղուկաս Աղբարը ...

ՎԱՀ. (գայրալքով ու արհամարհանքով պահ մը օտարաւորի դիտելով). — Ի՞նչ դորժ ունիք Ղուկաս Աղբոր հետ ...

ՅՈՎՍԷՓ. — Կարեւոր քննիչքներ ունիմ ...

ՎԱՀ. — Ղուկաս Աղբարը հոս ինչո՞ւ կը փնտռէք...

ՅՈՎՍ. — Որովհետեւ զիտեմ թէ՛ հոս պիտի ըլլայ ...

ՎԱՀ. — Ուրկէ՞ զիտէք ...

ՅՈՎՍ. — Գիտեմ ... Ան չէ՞ զինուորական զեկավարը եւ ձեր տունն ալ կայանը ...

ՎԱՀ. (ցասկոտ ու զարմացած). — Ատոնք ալ գիտեք ուրեմն ...

ՅՈՎՍ. — Ինծի ըսին, մի ըստ միողէ ...

ՎԱՀ. — Ո՞վ ըսաւ (շեշտելով) ՄԻ ԸՍՏ ՄԻՈՋԷ ...

ՅՈՎՍ. — Սարայէն ...

ՎԱՀ. (կը մտայնուի եւ ցաւէն շրքները կը խածնէ՝ շշնշելով). — Սարայէն ...

ՅՈՎՍ. — Գէշ միտք մը չկայ ... իբր բարեկամ եւ խորհրդատու զրկուած եմ փօլիս միւտիւրիին կողմէ ... անկեղծ հաւաստիացումներով ...

ՎԱՀ. (մտնչ կատաղանքով՝ արձագանգի պէս). — Բարեկամ ... Խորհրդատու ... Անկեղծ հաւաստիացումներով ... Փօլիս միւտիւրիին կողմէ ... (դառն ծիծաղով) Հա՛ ... հա՛ ... հա՛ ...

ՅՈՎՍ. — Մի խնդար ... Այո՛, պատուաւոր առաջարկներ եմ բերած ...

ՎԱՀ. (վերէն վար կարեկցութեամբ չափելով). — Դուն խեղճ ու սարուկ մարդուկ մըն ես ... Կոյր գործիք մը ... (կատաղի) Ա՛խ, թէ գիտնայի ո՞ր սասհակն է լրտեսողը, բուժ դանակով ես իմ ձեռքերովս մաս մաս կը կտրէի ...

ՅՈՎՍ. (սարսափած). — Ես մարդ տեսած չունիմ ... Այս բաները ինծի սարայէն ըսին ... (քննելով վահանիկի ահարկու դէմքը) Բայց պաղարիւն եղիբ ... Պաղարիւնութիւնը միշտ լաւ է եւ իմաստութիւն ... Ես այսքան գիտեմ ...

ՎԱՀ. (սաստող քօնով մը). — Հօրս նուիրական ստուերը, իր նահատակի պսակով, հոս ներկայ է եւ մեղի կը լսէ ... Գէթ անկէ ամէչցիբ ...

ՅՈՒՎՍ. (անկեղծ պոռթկումով). — Սո՛ւա է ...
Նազարէթ էֆէնտին սպաննուած չէ՛ ... ո՛ղջ է ...

ՎԱՀ. (ուսը բռնած). — Ապացո՛յց ըսածիդ ...

ՅՈՒՎՍ. (ցնցումէն խեղմացած) Փօլիս միւտիւրին
երգում ըրաւ իր զաւակներուն գլխուն վրայ ...

ՎԱՀ. (ուսը քողած՝ դատն զգուսնումով). — Փօլիս
միւտիւրի՛ն ...

(Կը տիրէ ծանր ու ճնշող լուսթիւն:

(Յովսէփի ինքզինքը անհանգիստ կը զլայ եւ ան-
կիւն մը քաշուած՝ հոն կը կծկուի:

(Վահանիկ մտածումներուն մէջ Թաղուած՝ Զգա-
նոտ կ'երթեւեկէ:

(Այս միջոցին ներս կը մտնեն՝ Ղուկաս Աղբարը,
Հմ. Գարակէօզեանը, Գր. Պարոնվարդեանը, Իսր. Օ-
զանեանը, որոնք Վահանիկի եւ բացակայ փաստարան
Խոսրովի ու Հմ. Մարկոսեանի հետ կը կազմեն ինքնա-
պաշտպանութեան զինուորական խորհուրդը: Ասոնց կը
հետեւին երկու հրացանակիր պահակներ՝ հուժկու կեր-
պարանքներով, որոնք տեղ կը բռնեն դէպի միջանցքը
բացուող բաց դրան երկու կողմերը):

(Ղուկաս Աղբար կը մօտենայ սեղանին եւ զբա-
նէն գծուած քարտէս մը հանած՝ զայն կը փոէ անոր վը-
րայ եւ մատիտ մը ձեռքին կը սկսի գծեր քաշել եւ խա-
շանիչեր դնել: Ամէնքը, ինչպէս նաեւ Վահանիկը՝ բո-
լորած են սեղանը եւ լուռ կը հետեւին Ղուկաս Աղբոր
մատիտի շարժումներուն:

(Յովսէփի կարծես կրակի վրայ կեցած ըլլայ, կը
հազայ քանի մը անգամ):

ՎԱՀ. (անոր կողմը դարձած՝ կը յիշէ յանկարծ
Յովսէփի ներկայութիւնը եւ Ղուկաս Աղբոր դարձած).

— Ղուկաս Աղբար, Սարայէն մէկն է զրկուած, որ կարեւոր բսելիքներ ունի ձեզի ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ (անակնկալի եկած՝ գլուխը բարձրը). — Ո՞ւր է ...

(Ամէնքը ապշահար, եւ ոմանք քմծիծաղով գլուխներն բարձրացուցած չորս կողմը կը նային):

ՎԱՀ. — Հոս է ... (մատնաւնշելով) Մօտեցի՛ր ...

(Յովսէփ ա՛լ աւելի խեղճ երեւոյթով ու այլալլած դէմքով՝ յանցապարտի մը նեղուելովն ու վախկոտի մը զարհուրանքով՝ կը մօտենայ սեղանին եւ Ղուկաս Աղբօրը դէմը կեցած՝ տաճկահայն թէմէնէնէներով մարմինը ստրկահայն շարժումներով կը ծռմուկէ՝ վարժուած չունի մը նման՝ սպասելով շաքարին):

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. (չափազանց պաղ եւ առանց պատասխանելու շոայլուած քէմէնէնէներուն պատասխանելու, չոր ու կտրուկ). — Ի՞նչ կ'ուզէք ...

ՅՈՎՄ. (աղբբառի մը շարժումներով). — Ղուկաս աղա՛ ...

ՂՈՒԿ. (սաստելով). — Ես աղա չեմ ...

ՅՈՎՄ. — Ներողութիւն ... Ղուկաս Աղբար ... (կարծես խօսքին քելը փախցուցած) Ծառանիդ ... Սարայէն կուգայ ... Փօլիս միւտիւրիին կողմէ ...

(Ղուկաս հեզնահան նայուածքով կը դնէ):

ՅՈՎՄ. (նեղուելով). — Չափազանց կարեւոր առաջարկներ կը բերեմ ...

(Ամէնքն ալ կը քմծիծաղին եւ իրար ականջի բաներ մը կը փոփոսան):

(Ղուկաս զարմանքով ու արգահատանքով կը դիտէ):

ՅՈՎՄ. (բմծիծաղներէն նեղուած ու տեսակ մը ա-

մօքսաւար) . — Փօլիս միւտիւրին շատ բարեւներ ունի
 և կը ինդրէ, որ հրացանաձգութիւնը դազբեցնէք ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. (ակամայ ժպտելով) . — Բայց, ինչ-
 պէս կը տեսնաք, ձեռքս մատիտ մը միայն կայ և ոչ թէ
 հրացան ...

ՅՈՎՍ. — Այսինքն հրաման ընէք, որ Հայերը չը
 կրակեն ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. (անհամբեր) . — Եթէ թուրքերը չը
 կրակեն, Հայերը չեն կրակեր ...

ՅՈՎՍ. — Ասկէ դատ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ (անհամբեր ընդմիջելով) . —
 Հերիք է, Յովսէփ Էֆէնտի, կեցիք մնացածը ես ըսեմ...
 (գոց ըրածի պէս) Բոյոր զէնքերը և ուղամթերքները
 յանձնել, փախտական զինուորները նոյնպէս ... Ա-
 սոնց փոխարէն, փօլիս միւտիւրին իր պատուին ու օ-
 լուխ-չօճուխին վրայ երդում կ'ընէ թէ՛ հետապնդում
 չպիտի կատարէ, բանտարկեալները ազատ պիտի ար-
 ձակէ, փախտականներուն ներում չնորհէ և Շապին-
 Գարահիսարի հայութիւնը տեղահանութենէ զերծ պիտի
 մնայ ... Եւ անկէ յետոյ արթըղ կեր, արբ և ուրախ
 լեր պիտի ըլլայ մշտական ... (բարձր խնդումով) Հա՛...
 Հա՛ ... Հա՛ ... Գոցս շիտակ ըսի՞, Յովսէփ Էֆէնտի ...

(Ընդհանուր ծիծաղ) :

(Յովսէփ երկիւղով ու ապշահար ՀՄ. Գարակէօզ-
 եանին կը նայի) :

ՂՈՒԿ. (Յովսէփին) . — Ուրիշ ըսելիք մը ունի՞ք ...

ՅՈՎՍ. (նիզ ընելով իր հաւասարակշռութիւնը
 գտնելու) . — Ո՛չ ... Ես ալ ճիպճիչդ այդ բաները պի-
 տի ըսէի ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (անկեղծօրէն գուարեանալով) . — Տե-
սա՞ր որ դոցս լաւ սերտած էի ...

(Դարձեալ ընդհանուր ծիծաղ) :

(Յովսէփի կարկուտի բռնուած մէկու մը պէս փախ-
չելու ելք կը փնտուէ վայրկեան մը առաջ) :

ՂՈՒԿԱՍ. — Պահա՛կ ...

(Կը մօտենան զոյգ պահակները) :

ՂՈՒԿԱՍ. — Դուրս առաջնորդեցէք այս մարդը ...

(Պահակները կը բռնեն թեւերէն) :

ՅՈՎՍԷՓ (սարսափահար) . — Ոտքդ պազնեմ, Ղու-
կաս Աղբար, ես ինձմէն չեկայ ... Հաթթա բռնի զրկե-
ցին սպառնալով ... Ես անմեղ եմ ... Մի՛ բռնել տաք
զիս ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (կեցցելով պահակները) . — Մի՛ վախ-
նար, Յովսէփի էֆէնտի, Ղուկաս Աղբարը դիտէ եւ մար-
դակեր չէ ... Քեզի անվնաս նորէն քու բարեկամներուդ
քովը կը զրկէ ... Դուն ալ մեր բարեւները իրեն տար
եւ ըսէ որ այդ թակարդները շատ են հինցած, այլեւս
մուկ չեն բռներ ... Հիմայ գնա՛ ...

ՅՈՎՍԷՓ (մինչ պահակները դուրս կը հանեն՝ քի-
թին տակ ինքնիրեն կը մրք-մրքայ) . — Եւ սակայն խո-
հեմութիւնը անհրաժեշտ է եւ իմաստութիւն ... Ես այս-
քան դիտեմ ... (դուրս) :

(Ամէնքը կը քժծիծաղին մեկնող Յովսէփի էֆէնտիի
այս հուսկ բանքին վրայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (կեղբունացած՝ դարձեալ գլուխը կախ, կը
գրաղի ֆարտեսին վրայ իր նշանադրութիւնն ու կապող
գծերը փաշել) . — Այս զիրքերով մենք ո՛չ միայն տէրն
ենք բերդին, այլեւ կրնանք երկար դիմադրել ...

(Ամէնքն ալ աչքերը սեւեռած քարտէսին կը հետեւին Ղուկաս Այբօր ցուցումներուն) :

ՁԱՅՆԵՐ. — Այո՛ ... Այո՛ ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Բայց քաղաքին մէջ մնալով, աւելի հանդիստ, աւելի դիւրաւ եւ անհամեմատ շատ աւելի երկար կրնայինք պաշտպանուիլ ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Օրերէ ի վեր, ամէն կարելիութիւն եւ հնարաւորութիւն մի առ մի քննելէ յետոյ, եկած եմ այն եղրակացութեան թէ՛ մեր ինքնապաշտպանութիւնը միմիայն բերդի տիրապետումով, որ արդէն մեր ձեռքն է, կարելի է ... Ուստի պէտք է ժամ առաջ ժողովուրդը միասին առած՝ բերդ բարձրանանք ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴԵԱՆ. — Արդէն Գարեգին եղբայրըս հոն է իր խումբով շատոնցուընէ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Ժողովուրդի իմաստուն բնազդն ալ արդէն՝ պաշար ու պարեն սկսեր է տեղափոխել ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Մեր ամբարներու ցորենները արդէն բերդ կը տեղափոխուին ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Բերդ բարձրանալով՝ տուներու պարենին ու պաշարին մէկ չնչին մասը միայն պիտի կարողանանք յաջողիլ փոխադրել ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ճիշդ են այդ բոլորը ... Եւ սակայն ջուրի կեդրոնական աւազանը թուրք թաղին կողքին է, թէեւ մեր կրակին տակ ... Բայց եւ կրնան մեզի ջրաղուրկ ընել ... Յետոյ կրնան մէկ օրէն միւսը քաղաքը թնդանօթի բռնել ... Եւ երբորդ, որ ամէնէն հաւանականն է, կրնան դիտմամբ հրդեհել ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Ու մեզի առօք փառօք խորովածի վերածել ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Տեսակ մը նախախնամական տուրքով

աւերակ բերդը կունակնիս ունինք, զիտնանք օգտուիլ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Բե՛րդը ... Բե՛րդը ...

ԻՍՐ. ՕՁԱՆԵԱՆ. — Եթէ տեղէ մը մեղի օգնութիւն
հասնի, կրնանք երկար դիմանալ եւ ո՞վ գիտէ, թերեւս
յտղթական դուրս գալ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Սերաստացի Մուրատին գրած եմ...
Եւ անպատճառ իր տղոցմով կը հասնի, եթէ հնարաւոր
գատէ ...

ԻՍՐ. ՕՁԱՆԵԱՆ. — Կ'ըսեն թէ՛ Կիւմիւշխանէի
կողմերը սուսական թնդանօթներու ձայները կը լսուին
եղեր ...

ՂՈՒԿՍԱ. — Եթէ Համաձայնականները Պոլիսը գը-
րաւեն, ամէնէն լաւ օգնութիւնը այդ կ'ըլլայ, պատե-
րազմը կը լմննայ թուրքին համար ... Բայց ...

ԻՍՐ. ՕՁԱՆԵԱՆ. — Յամենայն դէպս, իմ կարծի-
քով օգտակար է յուսադրել ժողովուրդը ... Կը վախ-
նամ թէ. մէկ երկու ստրկամիտ ազաններուն մտիկ ընե-
լով՝ շուտով բարոյալքուի ...

ՀՄ. ԳԱՐՍԻ. — Այդ յուսադրումները, տասնեակ
տարիներու ընթացքին՝ թէ մեր լաւատես իտէալիստ-
ներու եւ թէ սրտցաւ օտարականներու կողմէն, մեր Ագ-
դին զերեզմանը բարեմտօրէն փորեցին ... Մեր Ագդը,
այնքան յուսախափումներէ յետոյ, որոնց իւրաքանչիւ-
րին արեան գետերով վճարեց, պէտք է որ հասունցած
ըլլայ վերջապէս մերի ու անչպար ճշմարտութիւնը լսե-
լու եւ ըստ այնմ եղրակացութիւններ հանելու ...

ՂՈՒԿՍԱ. — Միմիայն մեր սեփական ուժին վըս-
տահած, ինչպէս մենք, այնպէս ալ ժողովուրդը, ան-
տարակոյս պէտք է փրկութեան յոյսի նշոյլ մը ունե-
նանք, բայց ո՛չ թէ հաւատանք ու վստահինք ... Մեր

ինքնապաշտպանութիւնը պարզ բազմախառն մըն է հազարին զէմ մէկ հաւանականութեամբ ... (համալիսաւար) Ես, որպէս զեկալար, պիտի չափեմ ու կտրեմ, ինչպէս Հմայեակ Գարակէօզեանի, նոյնպէս ձեզի հետ համախորհուրդ ... Իսկ եւքի մասին ո՛չ մէկ ուղղակի պատասխանատուութիւն կը ստանձնեմ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Մենք կը պայքարինք, առանց հետեւանքներու մասին խորհելու ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Այո՛, որպէս մահուան դատապարտուածներ, Աստուծմէն ու աշխարհէն որպէս լքուածներ ... Եւ ատոր համար ալ մեր կռիւը պիտի ըլլայ կատաղի, վայրագ ... Մեր զարկերը շեշտակի ու մահառիթ եւ միմիայն մեր ուժին ապաւինած ու անոր միայն վստահած ...

ՂՈՒԿ. (կտրուկ). — Ամենայուսահատ եւ դառնադոյն վայրկեանին ... եթէ չկրցանք ժողովուրդը փրկել, զէթ պիտի աշխատինք փրկել անոր զինուորեալ ուժը, հարուածող բազուկը ...

ԶԱՅՆԵՐ. — Կեցցէ՛ մեր ինքնապաշտպանութիւնը ... Կեցցէ՛ անոր զինուորեալ ուժը ...

ՂՈՒԿ. (պահակիւն). — Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (մօտեցած):

ՂՈՒԿ. — Հաճի Գասպարը խկոյն կանչել տուր ...

ՊԱՀԱԿ (ախապարանքով դուրս):

(Սմէնքը ոտքի են եւ զիրար խաշածեւելով կ'երթեւեկեն):

Ղուկաս Աղբարը սեղանին առջեւ նստած շարունակ դրաղած է հաշիւներով ու դրելով, մերթ նշանով կը կանչէ պահակներէն մէկը եւ դրութիւն մը կը յանձնէ լռելեայն բացատրութիւններով):

ՎԱՀ. (Հմ. Գաբակեօգիտանիմ փաթեթում) . — Մօրեղբայր, անկեղծօրէն մխիթարուած եմ, որ վերջապէս զինուորական պատուով՝ քսու եւ սողացող անորոշութիւնը թաղեցինք եւ արու պայքարին նշանը տուինք . . .

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Ապրիս Վահանիկս, քեզի միշտ աշղպէս կ'ուզեմ տեսնել . . . (Ղուկաս Աղբօրը) Ղուկաս Աղբար, Աստուած է վկայ, որ ես ինքզինքս հարսնետորի մը պէս կը զգամ . . .

(Ղուկաս մտայլօրէն կը փորձէ ժպտիլ առանց դուխը վեր բարձրացնելու՝ շարունակելով իր գրութիւնները) :

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴԵԱՆ. — Արիւնոտ հարսանիքի մը հրաւիրեալ . . .

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Ա՛հ, միեւնոյնն է կեանք ու մահ, մահ ու կեանք . . . Երկուքն ալ միեւնոյն բաներն են . . . Երկուքն ալ դառն, երկուքն ալ քաղցր . . . Նայելով թէ՛ ի՞նչ ձեւով է քեզի վիճակուած ընդունիլ . . .

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴ. — Համաձայն եմ . . . Կարեւորը այս աշխարհէն հպարտ մեկնիլ կարենալն է . . . Մնացածը միեւնոյնն է . . . Պարտեալ թէ՛ յաղթական, ստրուկ թէ՛ կեսար . . . միշտ միեւնոյն հողն է որ պիտի ծածկէ . . . ու միշտ միեւնոյն որդերն են որ պիտի կերակրես . . .

(Այս միջոցին կը մտնէ Հաճի Գասպարը) :

(Հաճի Գասպար փութկոտ ու մտահոգ կը մօտենայ ուղիղ Ղուկաս Աղբօրը, որու հետ կը սկսի ցած ձայնով խօսակցիլ : Ըստ երեւոյթին Ղուկաս Աղբարը տեղեկութիւններ կ'ուզէ, հրահանգներ կուտայ, որոնց խօսքով եւ նշաններով կը պատասխանէ Հաճի Գասպարը) :

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (շարունակելով եւ ուխտ մը կնքողի

հանդիսաւորութեամբ) . — Ես փեսայի մը պէս պիտի
հեռանամ այս աշխարհէն ... Գրիգոր :

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԳ. — Կնքահայրդ ես պիտի լլլամ,
ուրեմն միասին ... (ձեռք ձեռքի կուտան) :

ՎԱՀ. (ձեռքը երկուքի ձեռքին) . — Կը միանամ որ-
պէս հարսնեղբայր ...

ՂՈՒԿԱՍ (բարձր՝ Հանի Գասպարի) . — Ուրեմն իս-
կո՛յն ... շտապէ՛ ...

ՀԱՃԻ ԳԱՍՊԱՐ. — Գլխուս վրայ, Ղուկաս Աղբար...
(անապարանքով դուրս) :

ՂՈՒԿԱՍ. — Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (կը մտնեայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (գրութիւն մը տալով) . — Անմիջապէս
թմրուկ հանել սալ եւ յայտարարել թէ՛ Հաճի Գասպար
ը իր տան ու թաղի բոլոր փուռերը վառել է տուեր...
Բացած է իր բոլոր ամբարները ... Հացթուինները թող
վազեն ... Յետոյ ամէն կողմէ՛ չոր փայտ հասցնեն՝ քա-
կելով տուներու դուռները, պատուհանները, կտուրնե-
րը, դարակները ... Ի՛նչ որ կայ ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս կ'անապարէ) :

(Ներս կ'իջնայ փաստարան Պոսրոյր) :

ՓԱՍՏ. ԽՈՍՐՈՎ (խանդավառ եւ կարծես զինով-
քած) . — Կեցցե՛ն Շապին-Փարահիսարցի Հայերը ... Կը
հիանամ ձեր ժողովուրդին վրայ ... Այս պահին, երբ
նենդ ու բարբարոս թուրքը, քուրթեամբ անդին անոր
դերեղմանքը կը փորէ, ասդին ռազմի եւ հերոսներու
երգ ամէ՛ն տեղ ու ամէ՛ն շրթունքի վրայ կը ծաւալի ...
Միւս կողմէ՛ բարի ու խաթուն մայրերը, որոնք առիճ-
ներ են օրօրած՝ վառած են իրենց նահապետական օ-
ճարներն ու թոնիրները՝ կերակուր ու թարմ հաց պատ-

րաստելու կոուող կորիւններուն ... Ուրիշներ կը փո-
րեն գնտիններն ու սալաքատակները, պատնէշներ ու
դիրքեր տնկելով ճամբաներու բերանին ու փողոցներու
անկիւնադարձներուն վրայ ... Ոմանք հողով ու աւա-
զով լի պարկեր կը շարեն պատուհաններու երկայնքին,
ուր երփներանգ ծաղիկներու պէս ժիր ու կայտառ մա-
նուկներ են շարած՝ կարգ առ կարգ եւ որոնք կը խըն-
դային զուարթ ... (Քիչ մը շունչ առած՝ շարունակե-
լով) Ծեր, կին, տղայ, մանչ, աղջիկ, թուր, զէնք,
բահ, բրիչ ... Բոլորը, բոլորը դուրս են նետուեր
վարար ու ծփուն հեղեղ մը կազմեր, ու կ'երգեն, կը
գործեն անսպառ եռանդով՝ հեզնելով իրենց զուարթ
ու մարտահրաւէր երգերով՝ մահն ու գալիք սարսափ-
ները եւ ձեւակերպելով ինքնապաշտպանութեան սրբա-
զան գործը ... Դիցա՛ղն ժողովուրդ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Բայց կան նաեւ տկարացողներ
ալ ... ձիւղ է որ ցանցառ թիւով ... Օրինակ Այնա-
ճեան եղբայրները յամառեցան դուռը դոց պահել եւ
թոյլ չտալ որ իրենց տունը դիրքի վերածուեր ... Եւ
այս, հակառակ մեր Ղուկաս Աղբոր եւ իմ թախանձանք-
ներուն եւ ազդարարութիւններուն ... Գրգռուած եւ
անհամբեր տղաքը սկսան կրակել, մինչեւ որ վերջապէս
բացուեցաւ ... Երբ դիրքը բռնող տղաքը ներս խուժե-
ցին, բակին մէջ հանդիպեցան սեփականատիրոջ, որուն
աղիքները մատուցէրի մը դնդակով ծակձկուած էին ...

ԳԲ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴ. — Աղգականիս, Անդրանիկ Պա-
րոնվարդեանի տունն ալ, պզտիկ եղբայրս, տասնութ-
ամեայ Աւետիսը, զէնքը գրկած տանիքէ տանիք թու-
լով՝ յաջողեցաւ մտնալ ու բանալ ...

ԽՈՍՐՈՎ (ոգիւորութեան միշտ գիւտով) . — Անը-

չան բացառութիւններ ... (գերագոյնն ոգեւորութեամբ)
 Ա՛հ, սա Միջին Թաղի մսազործ տղաքը, կորիճ Ղասապ
 Երեմեայի զլխաւորութեամբ, մեծ մասով Վերակազմ-
 եալ Հնչակեաններ ... Հարկ չէին տեսած դէրք կամ
 պատուհան բռնելու ... Յաղթ եւ հուժկու հասակներն
 հրացաններով ու փամփշտակալներով զարգարած՝ կը
 շրջէին փողոցին մէջ, պայծառ արեւին տակ ... Եւ ո՞վ
 էր որ սիրտ պիտի ընէր իրենց սահմաններուն մօտե-
 նալ ...

(Այս միջոցին, երբ զինուորական խորհուրդը միա-
 համուռ կ'ապրի վերացման գինովութիւնը եւ տեսակ մը
 ինքնավստահութեան է հասած, յանկարծ ներս կ'իյնայ
 վիրաւորուած կուռող մը, արիւնլուայ դէմքով եւ զու-
 խը թաշկինակով մը փաթթած ...

ՎԻՐԱՒՈՐԸ (գրեթէ ուժապառ). — Ղուկաս Այ-
 բար ... (նոտի վրայ չի կրնար կեցալ եւ կը տտպալի):
 ՂՈՒԿԱՍ (տեղէն վեր քռած եւ շտապած վիրաւո-
 րին). — Վահանիկ, ջուր հասցուր ...

(Վահանիկ գուրս եւ խկոյն ներս շիչ մը եւ գաւաթ
 մը ձեռքին՝ կը լեցնէ եւ Ղուկաս Այբօր կուտայ):

ՂՈՒԿԱՍ (կը խմցնէ՝ մինչ միւսները գրկած են վի-
 րաւորը իրենց քեւերուն մէջ). — Պօսէ՛ ...

ՎԻՐԱՒՈՐԸ (ֆիչ մը կազդուրուած՝ աչքերը բա-
 ցած). — Շապուհը ... Շապուհը ... (կը տկարանայ):

ՂՈՒԿԱՍ (նորէն ջուր խմցնելով). — Խոնչ է պա-
 տահեր ...

ՎԻՐԱՒՈՐ (ֆիչ մը ինքզինքը գտած). — Շապուհը
 սրտէն զարկուեցաւ ...

(Ընդհանուր տրամութիւն եւ տեսակ մը ապշութիւն

կը տիրէ յանկարծ ... Իրարու երես կը նային թախծոտ ու կատաղի) :

ՎԱՀ. (աչքերը քրջած) . — Վա՛խ Շապուհ ճան ...
Վա՛խ ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Ո՞ւր ... Ե՞րբ ...

ՎԻՐԱԽՈՐ . — Քիչ առաջ ... Իր տասնեակին մէջն էի ... (ծանր եւ հեւալով) Բանտին վրայ յարձակեցանք ... Մեր կատաղի եւ անարկնկալ դրոհը խուճապ առաջ բերաւ ... Սպաննեցինք բանտապահները եւ դուռները բացինք ... Բանտարկեայները դուրս թափուեցան ջրերու պէս ... Պէ՛տէրեան Գառնիկը, ժանտարմայի պրաունինկը խլելով՝ նախ այդ հրէչը եւ յետոյ աջ ու ձախ սատակներ փռելով՝ տապալեցաւ ... Շապուհը խոյացաւ արծիւի պէս, հնձեց ու հնձեց ... Բայց եւ սրտէն զարնուած՝ գետին փռուեցաւ ... (կը նուաղի) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (մօտեցած) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Իսկոյն բժիշկ մը ... Ծուռ ... (Վախանիկին) Վահանիկ անկողին մը պատրաստել տուր ...

(Վահանիկ շտապով դուրս : Հմ. Գարակէօղեան եւ Գր. Պարոնվարդեան վերաւորին թեւերը մտած՝ զգուշութեամբ դուրս կը հանեն) :

ԹՄԲՈՒԿԸ (փողոցէն՝ քանի մը զարկերէ վերջ) . — Հաճի Գասպարը իր տան ու թաղի բոլոր փուռերը վաներ է տուեր, բացած է իր բոլոր ամբարները, հացթուխները թող վազե՛ն ... (միջոց մը եւ դարձեալ զարկեր ու յետոյ) Եւ ով որ կընայ թող չոր փայտեր հասցընէ, քակելով տան դուռնե՛րը, պատուհաննե՛րը, կըտուրնե՛րը, դարակնե՛րը ... Պահարաննե՛րը ... Ամէն բա՛ն ... Առոնք կը յայտարարուին ի գիտութիւն ...

(Ղուկաս անցած է սեղանին առջեւ եւ նայուածքը քարտէսին կը մտորի եւ մերթ ընդ մերթ՝ թուղթի մը վրայ բաներ մը կը գրէ) :

ՓԱՍՏ. ԽՈՍՐՈՎ. — Ա՛խ, այս կորուստը ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Շապուհը անսանձ հեղեղի մը կը նմանէր, ո՛չ մէկ ամբարտակ անոր համար անանցանելի չէր ... Եւ հպարտ խոյանքով մը կհանքէն մահացաւկեց ...

ՓԱՍՏ. ԽՈՍՐՈՎ. — Հերոսական մահով հեռացաւ ... Երանի՛ր իրեն ...

(Ներս կը մտնեն Հմ. Գարակէօղեան եւ Գր. Պարոնվարզեան) :

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (Ղուկաս Աղբօրը). — Վերաւորը դեռ սթափած չէ, հակառակ խնամքներուն ... Բժիշկը շատ յոյս չիտար ... Վէրքերը շատ ծանր են ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԳ. — Շատ թանկագին դոճով մը կը սկսինք ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲՈՐ (գլուխը բարձրացուցած). — Շապուհը իր տասնեակով ինկաւ, որպէսզի մեր պայքարն անողորմ ու մեր ուխտը անքակտելի դառնայ ...

ՓԱՍՏ. ԽՈՍՐՈՎ. — Ա՛խ, այս մեծ կորուստը ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Ամէնքս ալ մահուան դատապարտուածներու դրութեան մէջն ենք ... Ճերմակ չափիկները հազած ենք ու դահիճները մեր բանախն դուռը մեզի կը սպասեն ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԳ. — Շապուհը մեր ճամբան բացողն եղաւ ... Հետեւինք իրեն ...

(Այս միջոցին ներս կը մտնեն Վահանիկն ու Արաքսին) :

ՎԱՀԱՆԻԿ (լացած աչքերով). — Ղուկաս Աղբար,

ճայնս թէեւ կը դողդղայ մեծ կսկիծէն, բայց նաև բազուկներու մէջ բոցեր կը վաղեն . . . Իմ աննման ընկերոջս Շապուհի վրէժը թշնամիէն հազարապատիկ պահանջելու . . . (շունչ առած) Կեանքս կը դնեմ քու տրամադրութեանդ տակ եւ կը խնդրեմ ինձ յանձնել ինքնապաշտպանութեան սմենէն վաճառար ծրագիրները . . .

ՉԱՅՆԵՐ. — Կեցցէ՛ վահանիկը . . .

ՎԱՀ. — Հեռո՛ւ կանացի սուղը . . . (Արաքսիին ձեռքէն բռնած եւ մտնեցուցած) Արաքսի, ահաւասիկ քեզ կը ներկայացնեմ մեր ինքնապաշտպանութեան պաշտելի զեկավարը՝ Ղուկաս Աղբարը . . .

ԱՐԱՔՍԻ (հայկական դրօշակը պարգած՝ որուն վրայ ասեղնագործած է՝ ԱԶԱՏՈՒԹԻԻՆ ԿԱՄ ՄԱՀ վերտառութիւնները եւ կոբ մը յարմարեցուցած՝ յանձնելով Ղուկաս Աղբորը). — Ընդունեցէք հայ կնոջ մը կողմէն սրբազան ինքնապաշտպանութեան խորհրդանշանը, վաղուան անտարակուսելի Աղա՛տ Հայաստանին անդրանիկ դրօշակը . . .

ՉԱՅՆԵՐ (բուն ծափահարութեան մէջ). — Կեցցէ՛ Տիկին Արաքսին . . . Կեցցե՛ն հայ կանայք . . .

ՀՄ. **ԳԱՐԱԿ**. (Արաքսիին գլուխը շոյելով). — Տիկնայք Փափկասունք Հայո՛ց Աշխարհին . . .

Ղուկաս Աղբար դրօշակն առած՝ կը համբուրէ եւ ուղղահայեաց զիրքով կը զեռնէ սեղանին վրայ: Ամէն մէկը կը մօտենայ սեղանին եւ պատկառանքով կը համբուրէ . . . Ամէնքն ալ սրբազան սարսուռ մը կ'ապրին եւ կարծես թէ՛ անճառ տեսիլքի մը երանութեան մէջն են ընկղմած . . . Յանկարծ ինքնարութօրէն՝ հրարութի մը նման կոկորդիներէն դուրս կը ժայթքի լիաթոք հայ

ազգային երգը ... Ամէնքն ալ զինուորական բարեւի են
կեցած ...):

Մեր Հայրենիք քշուառ անտէր,
Մեր քշնամուց ոսնակոյս,
Իւր որդիքը արդ կանչում է
Հանել իւր վրէժ, քէն ու ոյս:

Մեր Հայրենիք շղթաներով
Այսօր տարի կապկապուած,
Իւր քաջ որդուց սուրբ արիւնով
Պիտի լինի ազատուած ...

Ամենայն տեղ մահը մի է
Մարդ մի անգամ պիտ' մեռնի,
Բայց երանի՛ որ իւր Ազգի
Ազատութեան կը գոհուի ...

(Երգը կ'աւարտի վերացման զինովութեան մէջ ...
Կը թուի թէ՛ ամէն մէկի ներաշխարհին մէջ տողանցք
մը կը կատարէ Հայ Պատմութիւնը՝ ազատամարտ Հայկ
Նահապետէն մինչեւ ներկայ պահը, մինչեւ Ղուկաս Ազ-
բարը եւ որ մեծ ստուերները նախնի փառքերուն հոն
ներկայ են եւ շտապած են ինքնապաշտպանութիւնը վա-
րելու իրենց ներշնչումով ...):

ՂՈՒԿԱՍ ԱԶԲԱՐ (մտայլ ու վեհապառ հանդիսառ-
ուրբեամբ մը) . — Տիկին Արաքսի, ինձի շա՛տ քաղցր
անակնկալ մը ըրիք ... Հայ պատիւն ու ապագան է որ
ինձի յանձնեցիք պաշտպանելու եւ փրկելու ... Մեր
ուժերը կայծեր են միայն թշնամու թաթուացող բոցե-
րուն դէմ ... (խիզալս) Բայց ամէ՛ն պարագայի, այս
սրբազան դրօշակը, կամ կը ծածանի հպարտ մեր ինք-

նապաշտպանութեան խարխիսը եզոզ Բերդի ճակատին, մինչև մեր արիւնոտ ձեռքերով անոր ազատ եւ անկախ Հայ հողին վրայ փոխադրելը, եւ կամ ան կը դառնայ մեր ամենուս նուիրական պատանքը ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Հուռո՛ւ... Հուռո՛ւ... Հուռո՛ւ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ (ընտանի ձայնով). — Տիկին Արաքսի, թոյլ տուէ՛ք ձեզի կարգել կարմիր կապ... Մենք ունինք երկու բժիշկներ եւ դեղագործ մը ... Դիւրաւ պիտի դնուք քանի մը տասնեակ անձնուէր աղջիկներ ու պատանիներ, կազմակերպելու համար դժութեան դործը ... Իսկ դրօշակը այս պահէն սկսեալ կը ծածանի Բերդին վրայ ... Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ (դրօշակը յանձնելով). — Իսկոյն Բերդ տանիլ եւ յանձնել Հմայեակ Մարկոսեանին եւ ըսել որ Բերդին վրայ բարձրացնէ ...

(Պահակ դրօշակն առած դուրս կ'ելլէ) :

(Արաքսի ուրախ եւ ճառագայթող դէմքով կը ներկայացնէ ճերմակ լաթ մը, վրան մեծ կարմիր խաչով) :

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ (հիացումով առնելով). — Արդէն ինձմէն առաջ խորհած էք եւ պատրաստած ... (քելը կապելով) Ձեր քրօջական դժութեանը կը յանձնեմ մեր այն բոլոր ուզմիկները, որոնք պարտականութեան ճամբուն վրայ՝ թշնամիէն վիրաւոր կ'իյնան ...

ԱՐԱՔՍԻ (յուզուած). — Պիտի անձնուիրութեամբ ծառայեմ, մինչև որ սպաննուիմ ... (աչքերը կը թըրջին եւ դուրս կ'իյնայ) :

ՓԱՍՏ. **ԽՈՍՐՈՒՎ** (պնիամբեր եւ գերագոյն յուզման մէջ). — Եթէ այս իսկ վայրկեանիս մոլորական զնդակ մը դար եւ զիս տաներ ... Հաւատացէ՛ք, ընկերներ, դո՛ւ

պիտի մնայի ... Որովհետեւ երանութեան մէջ պիտի հեռանայի այս վատթար աշխարհէն ... Այսօրուան ապրումներս, նամանաւանդ քիչ առաջուան տեսարանները, այնքա՛ն վսեմ եւ անճառ խորհրդաւորութիւն մը սենէին որ՝ կը վախնամ թէ՛ նմանը այլեւս չվայելեմ եւ շա՛տ ապսոսամ, այսօր իսկ մեռած չըլլալուս համար ...

(Կը տիրէ խոր սքանչանքի կախարդական մթնոլորտ մը ... Պահը գերբնական խորհրդաւորութեամբ մը օժոռն է եւ տարաշխարհային ... Սրահը կարծես վերածուած է սրբազան տաճարի մը, սւր ներկաները, մահատեաց նահատակներու անխոռով նայուածքներով՝ անցաւոր կեանքին իմաստը կը պատգամեն՝ յանուն Ազատութեան բուրբանուէր զոհարերումին մէջ ...):

ՊԱՀԱԿ (ներս). — Ղուկաս Աղբար, Բերդէն կամաւորներ կ'ուզեն ... Կասկածելի շարժումներ դիտած են չայ թաղերու շուրջը ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ. — Լա՛ւ, իսկոյն ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս):

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ. — Ընկերներ, Գրիգոր եւ Իսրայէլ, անյապաղ վար իջած՝ զինուորներ միասին առած, շրջեցէք բոլոր թաղերն ու փողոցները, զարկէք ամէն դուռ, խօսեցէք ու պոռալ տուէք, թմբուկ հանեցէք, որ ջո՛ւր, ջուր ամբարեն տուներուն մէջ ... Ինչպէս նաև Բերդի ճամբուն վրայ խճողուած պաշար ու պարենի եւ ոսկմանիւթի փոխադրութիւնը արագացնեն ... Ամէ՛ն գնով մինչև մութը կոխելը պէտք է որ դիմանանք քաղաքին մէջ ... Յետոյ ինքներդ Բերդ կը բարձրանաք ...

(Գր. Պարոնվարդեան եւ Իոր. Օղանեան շտապով դուրս կ'իջնան):

(Հաղիւ անոնք դուրս են ելած որ ներս կ'իյնայ Միսաք Տուրիկեանը) :

Մ. ՏՈՒՐԻԿԵԱՆ (որպէս քուրք գիւղացի ծպարուած) . — Զանազան ուղղութեամբ զրկուած ծպտեալ մեր հետախոյզները՝ չրջելով թրքական թաղերը՝ առանձնակի բան մը չեն նշմարած ... Ըստ վկայութեանց թուրքերը շուարումի են մատնուած ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ . — Բերդէն ուրիշ բան կ'իմացընեն ... Իսկոյն նորէն ճամբայ հանեցէք, դուն եւ եղբայրդ ալ միասին ... Աչքերնիդ դոց մի թափառիք ... Մասնաւորապէս լաւ եւ ուշի ուշով հսկեցէք հայ թաղերու շուրջը կատարուող կասկածելի շարժումներուն...

Մ. ՏՈՒՐԻԿ. (շտապով դուրս) :

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Զբի կեդրոնական աւազանին վրայ հսկող մեր դիրքին տղոցը իմացուցէք կրակը բնաւ չը դադրեցնել եւ զայն շարունակ կրակի տակ պահել ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս) :

(Ներս կ'իյնայ Սեդրակ Տուրիկեանը) :

ՍԵԴ. ՏՈՒՐԻԿԵԱՆ (շնչասպառ) . — Կացութիւնը կը փոխուի ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ., ՎԱՀԱՆԻԿ եւ ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (միասին) . — Այսինքն ...

ՍԵԴ. ՏՈՒՐԻԿԵԱՆ . — Զարչաֆներու մէջ փաթթուած թուրքեր բռնեցինք, որոնք հետերնին քարիւղի լեցուն ամաններ ունէին ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Էֆէնտի հանըմներ ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Ո՛ւր ձեռք անցուցիք ...

ՍԵԴ. ՏՈՒՐ. — Ազգային Վարժարանին շուրջը...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Ո՞ւր են ...

ՍԵՂ. ՏՈՒՐ. — Գնդակահարուեցան տեղին վրայ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Ընկերներ Հմայեակ եւ Սոսրով, ընկերացէք Սեղբակին եւ հետախոյզներուն կցեցէք զին-
եակ պահակներ ... Հայկական թաղերը հրդեհել կը մը-
տորին ... Որ եւ է կասկածելի շարժում՝ տեղին վրայ
խափանել տուէք ...

(Հմ. Գարակէօզեան, Փաստ. Սոսրով եւ Սեղբակ
Տուրիկեան՝ դուրս):

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Իսկ դուն, վահանիկ, Պարտէզի
թաղին բովանդակ պարեն-պաշարի մնացորդը ամբող-
ջովին համախմբել տուր Բերդի ճամբուն վրայ ... Ինքս
ձեռնառումբերու փոխադրութեամբ պիտի զբաղիմ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (դուրս):

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. (կ'անցնի սեղանին գլուխը եւ ամա-
պարանֆով գրուքիւմ մը կը պատրաստէ եւ երբ աւար-
տած է ու պահարանի մէջ փակած). — Պահա'կ ...

ՊԱՀԱԿ (ներս):

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. (նամակը յանձնելով). — Իսկոյն ան-
ձամբ Բերդ կը տանիս եւ կը յանձնես Գրիգոր Պարոն-
վարդեանին, իսկ եթէ ինքը գեռ Բերդ չէ բարձրացած
կուտաս եղբորը՝ Գարեգինին ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս):

(Ղուկաս Աղբար մտազրազ պահ մը կ'արձանանայ:
Սեղանին թուղթերը կը քննէ, քանի մը հատը գրպանը
կը դնէ եւ այն է որ դէպի միջանցքի դուռը քայլ կ'առ-
նէ, յանկարծ գէմ դիմաց կուգայ կերպարանքի մը, որ
կարծես խելազար մը ըլլայ):

ՄԱՐԴԸ (այլայլած ու զարիուրած). — Կրա'կը ...
Կրա'կը ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. (ֆայլին վրայ արձանագամ). — Ի՞նչ
կըսի ...

ՄԱՐԳԸ (սպառնալու ու գտնուած). — Կ'երբ'ն ...
Կ'երբ'ն ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲ. — Ի՞նչ կ'այրին ... (գայրոյթով)
Ամբողջ խօսք մը ըսէ ... Ի՞նչ կայ ...

ՄԱՐԳԸ (ինքնագիտակցութեան եկամ պահ մը). —
Հայոց թաղերը կ'երբ'ն ... Կ'երբ'ն ...

(Ղուկաս Աղբար առանց երկվայրկեան մը կորսըն-
ցնելու՝ դուրս կը թռի):

(Մարդը ապուշ ապուշ չորս կողմը գննելէ վերջը,
ինքն ալ շուարունք դուրս կուզայ դանդաղօրէն՝ մըմըն-
ջելով՝ « Կ'երբ'ն ... Կ'երբ'ն ... »):

(Բեմը պահ մը պարսպ կը մնայ: Լուսթեան մէջ ո-
րոշակի կը լսուին բարձրացող շաշիւնները եւ հրեհ-
ուած տուներու պատի փլուզումները: Ասոնց համըն-
թաց կը հասնին ձայներ փողոցէն:)

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Տալո՛ւլը ... Տալո՛ւլը ...

(Կը լսուին թմբուկի մը խուլ զարկերը, զոր փչող
քամին մերթ անլսելի կը դարձնէ):

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Քէլ շասանն է նորէն ... Ասագա՛-
կը ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Ան շատոնց Մէմէտի ծոցը մտաւ...
Բարիլո՛ւս ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Աղան լուսինէն նոր իջաւ ... (խըն-
դուք):

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Շուները ի՞նչ գործ ունին մեր թա-
ղերուն մէջ ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Հաշտութիւն կ'ուզեն, հաշտութիւն...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Թալէաթն ու էնվէրը սատկեր են...
Աչքերդ լո՛ւս ...

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Ծօ՛, էվալլա՛հ սրտիդ ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Աստուած ձէնդ լսէ ... Սուս է նէ
իրաւ ըլլայ ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Սուս եղէ՛ք ... Սա մեր տալուին է...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Առ քեզի եղերոս մը տահա ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Սուս եղէք ... Ծիտակ է ... Հայե-
րէ՛ն է հայերէն ...

(Թմբուկը արդէն մօտեցեր է, կը լսուին ուժգին
զարկերը, ինչպէս նաեւ որոշակի ծանուցումք):

ԹՄԲՈՒԿԸ. — « Թուրքերը կրակի են տուեր Հայոց
լքած հեռուոր թաղերը ... Ազգային վարժարանը կ'այ-
րի ... Պարպեցէք տուները եւ վրկեցէք ինչ որ կրնաք...
Ամէն բանէ առաջ պարեն ու պաշարն ու ռազմանիւթերը
հաւաքեցէք Բերդի ճամբուն առջեւն ու շուրջը ... Սպա-
սելով մթանը՝ Բերդ հանելու համար ... Սա կը ծա-
նուցուի ի գիտութի՛ւն ... »:

(Իր եռազարկերը շարունակելով կը հեռանայ թրմ-
բուկը):

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Ծուարելու ատենը չէ՛ ... Հայտէ՛
գործի ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Մտիկ կ'ընե՞ս ... Բրուտնացի եւ
Ձէքէն թաղի մերոնց հրացանաձգութիւնը յանկարծ
դադրեցաւ ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Կրակ առած ըլլալու են ... (պահ մը
լռութիւն վերջ):

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Նոր հաւատի՛ս... Նոր հաւատի՛ս...
Թուրքերուն թաղերը կ'երի՛ն ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Ազրի՛ն վառողները ...

ՈՒՐԻՇ ՄԸ. — Թող իրենք ալ մոխիրներու վրայ նստին ...

ՁԱՅՆՆԵՐ. — Գամին ուժովցաւ, տղա՛ք եւ դէպի անոնց կողմը կը փչէ ...

ՁԱՅՆ ՄԸ. — Աստուծմէ է՛ր ... Աստուծմէ է՛ր ...

(Ձայները լուծ են եւ հեղհեղէ կը դադրի նաեւ փողոցի ժխորը ... Կը լսուին միայն կրակի ճարճատիւններն ու սրտերու փլուզումները ... Կրակը մտած է նաեւ Պարտէզի թաղը։)

ԱՐԱՔՍԻ (Արաի իյնալով կը վազէ պատուհանը եւ դէպի դուրս կախուած) . — Ամբողջ քաղաքը կ'այրի... Աստուած իմ ...

(Վահանիկ սրահ մը յետոյ ներս մտած եւ ուղիղ սրտուհանը դիմած՝ ինքն ալ կը կախուի)։

ԱՐԱՔՍԻ. — Վահանիկ, ամբողջ քաղաքն է որ կ'այրի ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Թող բովանդակ աշխարհն այրի ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Կրակը մեր տունը կը մօտենայ ... Վահանիկ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (Արաքսիին ձեռքերէն բռնած կը բերէ սրահին մէջտեղը) . — Թող մօտենայ ... Թող բռնկի մեր տունն ալ ... Նախ քան անոր մոխիր դառնալը, թող համբուրեմ մեր հայրենական տանը մէջ քեզ վերջին անգամ ... (կը համբուրէ եւ յուզուած ձայնով կը շարունակէ գլուխը բարձր եւ հաւատաւորի մը խորունկ շեշտերով) **Եւ սա առաջին անգամը չէ որ ոճրագործ եւ հրձիգ ձեռքը դարեւոր թշնամուն՝ կ'այրէ մեր պապենական տուները՝ ճգնելով մեզ բնաջնջել ... Ան այրած է մի՛շտ եւ մենք մի՛շտ վերաշինած ... Մենք սպրբեր ենք մոխիրէ մոխիր, ջարդէ ջարդ եւ մեր ծննդոցները**

բազմացուցած գերեզմանքներուն շուրջը ... Մենք նորէն պիտի վերապրինք եւ մեր հայրենական տունը նորէն վերաշինենք, աւելի հաստատուն եւ աւելի շքեղ ... Եւ մեր ասպնջական թոնիրին ծուխը, մի՛շտ եւ անխափան, պիտի աչտարակենք դէպի անմահ արեւը ... (կը համբուրուին, մինչ բոցերը սկսեր են լզել տան առաստաղին մէկ մասը) :

ՇՈՂԱԿԱԹ (վարէն պոռպով) . — Տունը չորս կողմերէն կրակ առաւ ... Վա՛ր փախէք ... Վա՛ր փախէք ... Վահանիկ, Արաքսի, շո՛ւտ, շո՛ւտ ...

(Վահանիկ եւ Արաքսի կ'անջատուին եւ յուզիչ նայուածք մը ձգելէ յետոյ սրահին շուրջը՝ դուրս կ'իջնան) :

ԶԱՅՆ ՄԸ (փոզոցէն) . — Դէպի Բերդին ճամբա՛ն... Բերդին ճամբա՛ն ...

ՎԱՐՍԳՈՅԻ

Դ. ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Բերդին մէջ

Շապին-Գարահիսարի բերդը մեր Մեծն Տիգրանի Միհրդատ սպարապետէն ամրացուած էր : Հռովմէական արչաւանքներու առնէն՝ Հռոմը կը տիրէ բերդին եւ Պոմպէոս զօրավարը ջրամբարներ կը բանայ հոն, որոնք սառնիչներ անունով տակաւին կը դանուին բերդին մէջ : Ժամանակ մը վերջ, Հռոմը կ'իջնայ եւ ահա Յոյներն են որ անոր կը տիրեն, որոնց կը յաջորդեն Թուրքերը...

Բերդը տեսակ մը զրօսալայր կամ պտոյտի տեղ ծառայած է Շապինցիներուն, ո՛ւր, մանաւանդ պզտիկները կը սիրեն եղեր խաղալ ...

Հոն խաղացած է նաեւ մեր Մեծն Անդրանիկը իր մանկութեան օրերուն եւ երազած ... Ու այդ երազանքի պահերուն, անշուշտ իր մեծ ու խորունկ հոգիին խօսած են աշխարհի մեծագոյն ռազմավարներն ու իրաւամարտիկները ... Անո՛ր, որ Կեսար մըն էր ծնած եւ անտարակոյս նոր Նափոլէոն մը կ'ըլլար, եթէ ունենար Գորսիքացիին պայմաններն ու միջավայրը ... :

(Բեմը կը ներկայացնէ կամարածեւ անցք մը Գուլէին մէջ, որ ունի նաեւ քառանկիւնի քնդարձակ յառաջամաս մը եւ որը վերածուած է զինուորական խորհուրդի կայանին: Պարզ սեղան մը եւ աթոռներ կը կազմեն բովանդակ կահաւորումը: Սեղանին վրայ ձուռած է հայկական եռագոյն մը: Մուտքին առջեւ մշտական կը կենայ զինեալ պահակ մը:

(Վարագոյրը բացուած միջոցին, բեմը պարապ է առժամապէս: Կը տեսնուի միմիայն սուրնաւոր պահակը, որ յենուած իր հրացանին՝ երկիւղած ու կրօնական վերացումով մը՝ մտիկ կ'ընէ բացօդեայ եկեղեցիէն հասնող՝ հազարաւոր բերաններէ երզուած՝ « Փառք ՚ի Բարձունս » երգաղօթքը: Վարագոյրի բացման միջոցին կէսը արդէն երզուած է եւ լսելի կ'ըլլայ — « Եւ յամենայն ժամ օրհնեմք զքեզ, Տէ՛ր, եւ զովեմք զանունքո ... » որ կը տեւէ մինչեւ աւարտումը, սրտառուչ եւ հանդիսաւոր եզանակով մը:)

(Մինչ հոգեւոր երգը կ'երգուի, կայան կը մտնեն

Ղուկաս Աղբար եւ Վահանիկ: Ըստ երեւոյթին սկսուած խօսակցութիւն մը շարունակելով):

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Ռազմիկներն ու ժողովուրդը արդէն վարժուեցան կեանքի հարկադրած այս նոր պայմաններուն ... Եւ ամէն բան բնականօրէն կ'ընթանայ, կարածես բնաւ ուրիշ կեանք ապրած չըլլային:

ՂՈՒԿ. (նայուածքը սեղանիմ վրայ տարածուած ինքնապաշտպանութեան բերդի յառակագծիմ վրայ սեւեռած). — Մարդիկ ամէն բանի կրնան վարժուիլ ու սովորի ...

ՎԱՀ. — Մեր հաշուեկշիռն ալ դոհացուցիչ է: Մեր մէկ դոհին փոխարէն՝ թուրք զօրքն ու չէթէները, առնուազն տասը հատ կը վճարեն ...

ՂՈՒԿ. (միշտ նոյն դիրքիմ մէջ). — Սակայն մենք դրամադրութեն է որ կ'ուտենք ...

(Կը մտնեն ՀՄ. Գարակէօղեան եւ Գր. Պարոնվարդեան):

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (վստահ եւ ուրախ շեշտով). — Ղուկաս Աղբար, տղաքը դիրքերուն մէջ կը ձանձրանան ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (ժպտուն). — Զինադադար է, մօրեղբայր:

ՂՈՒԿԱՍ (ֆքիմ տակէն). — Զինադադար... (բարձր) Ո՞վ դիտէ ի՞նչ հրէշային դաւեր կը նիւթուին ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴ. — Լուր մը ելաւ թէ՛ Սերաստացի Մուրատը իր կտրիճներով մեզի կուգայ, բայց վերջէն շտուգուեցաւ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Նամակիս ալ պատասխան մը չեկաւ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Մուրատը, եթէ կարողանար գալ, մինչեւ հիմայ արդէն եկած կ'ըլլար ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Գուցէ եւ մեզի պէս ծուղակն է ինկած ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ան ծուղակը ինկնող ծագիկ չէ՛ ...

(Կը մտնեն Մարկոսեան եւ Խոսրով) :

ԽՈՍՐՈՎ. (ձեռքին քուղքեր). — Վերջապէս աւարտեցինք ... Ծիպոցիները, քաղաքացիք ու քաղաքապետանած փախստական հայ զինուորներն ու զիւղացիները միասին հաշուած՝ Բերդին մէջ ունինք ներկայիս հինգ հազար վաթսուն երկու հոգի ... Չհաշուած եօթը նորածինները ...

ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ. — Այս հինգ հազար վաթսուն երկու հոգիներէն ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (ընդմիջելով). — Հինգ հազար վաթսուն եւ ինը ...

ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ (շարունակելով ժպտուն). — Հազար հինգ հարիւրը արական սեռէ են ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Նորածինները ...

ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ. — Ամէնքն ալ մանչ ... (շարունակելով) Եւ այս հազար հինգ հարիւրէն միայն երկու հարիւր յիսունը կուրի ընդունակ ու վարժ ...

ԽՈՍՐՈՎ. — Անգործ սակայն մէկ հատիկ չկայ ... Նոյնիսկ ամէնէն պզտիկներուն մէջ ...

ՂՈՒԿԱՍ (մտորումներէն արքնցած). — Այդ մեր պաշտելի, բայց անբաղդ պզտիկները, ամէնէն շատ գործ տեսան ... Մանաւանդ զիրքերն իրար կապող նոր պատնէշներու շինութեան մէջ եւ զլիսիվար սառնիչէն մինչեւ Շէմալրի զիրքը երկար ու հաստ պատին կանոնման ժամանակ ... (աչքերը փարտւսին վրայ պտտցնելով) Ընկերներ, կը խորհիմ թէ՛ Շէմալրի տակ (մատնանշելով) ահա ճի՛շդ այստեղ, ութերորդ զիրք մը ան-

հրաժեշտ է ... Սա, տեսակ մը, Բերդին դրան բանա-
լին է ... Թէեւ մուտքը տանող ճամբան պատով պոցել
տուած եմ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (քարտէսը ուսումնասիրելով).— Շատ
ճիշդ է ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴ. — Խմբապետութիւնը որո՞ւ պի-
տի յանձնես ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Նոր Բերդ հասած Վարդան Չալու-
շին ...

ԱՄԷՆՔԸ. — Լաւ է ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (աչքը քարտէսին). — Այդ դիրքով, սազ-
մամթերքի պահեստանոց կեդրոններու տեղերը ալ ա-
ւելի պահանջով կը դառնան ... Գլխիվար ստանիշի քա-
ռասուն սանդղամատ վայրէջքը դէպի ժայռին ծոցը եւ
Զնտանին քարկոփ պատերն ալ արդէն ամէն երաշխիք
կուտան ...

ՂՈՒԿԱՍ (վահանիկին). — Մեր զինական ուժը
ի՞նչ է վերջնականապէս ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Չինական ուժը հետեւեալն է ...
(ծոցէն քուղք մը հանած կը կարդայ) Հարիւր յիսուն
հատ տաճկական ամենաընտիր մարտիչ, վաթսուն հա-
տը մեր վերջին կռիւէն աւար առած ... Յիսուն հատ
Գարապինա եւ Այնալը ... Այս վերջինները թէեւ մի-
ջակ արժէք ունին, բայց դիշերային խոր լուծեան մէջ
թնդանոթներու պէս կը պայթին ... Ասկէ դատ, պար-
պուած փամփուշտներու խողովակները կարելի է վե-
րըստին սեւ վառօդով լեցնել ...

(Ներս կը մտնէ պահակը):

ՊԱՀԱԿ. — Դիտարաններէն ճերմակ դրօշակով կնոջ
մը դէպի Բերդ բարձրանալը կ'իմացնեն ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Մինա՞կն է ...

ՊԱՀԱԿ. — Ժանտարմայի մը հետ է, բայց ան միասին չի բարձրանար ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Թող ձեզն որ բարձրանայ, երբ հասած է, իսկոյն հոս կը բերես ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս) :

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Զինազաղարը ծնեցաւ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Դաւ ու նենգութիւն, անտարակոյս ...

ԽՈՍՐՈՎ. — Կայսերական բարեգութ կառավարութիւնը խայրններու հետ բանակցիլ կը զիջանի ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (ձեռքը հրացանին զարմելով). — Շընորհիւ ամենակարողին ...

ՂՈՒԿԱՍ (Վահանիկին). — Շարունակէ՛, Վահանիկ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (քուղքը կարդալով). — Ունինք քառասունէ աւելի տասնոց ատրճանակներ, որոնք կարճ հեռաւորութեան վրայ, կրնան հրացանի սեղ ալ ծառայել ... Կան նաեւ հեծելազօրքի քանի մը Ֆիլինթաներ եւ ութսունի չափ ալ ձեռնառումբեր: Փամփուշտ եւ վառօղ մեծ քանակութեամբ ունինք: Կան նաեւ բազմաթիւ փոքր ատրճանակներ, որոնց մէջ շատ մը մանլիխերներ, ինչպէս նաեւ սուրեր ու դաշոյններ, որոնք պէտք պիտի դան, երբ օր մը պաշարման շղթաները հարկ ըլլայ ճեղքել-անցնիլ ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴ. — Եթէ խնայողութեամբ գործածուին եւ մանաւանդ, եթէ ամէն մէկ հարուած թըշնամի մը տապալէ, բաւական երկար կրնանք դիմանալ...

ՂՈՒԿԱՍ (յանկարծ). — Լաւ միտքս ինկաւ ... Ընկերներ, հինգ պատուէրներ տուեր եմ խմբապետներուն,

Թէեւ կը յուսամ թէ՛ կէտ առ կէտ կը զործադրուին, բայց կ'ուզեմ որ դրուի, կնքուի եւ փակցուի իբր օրէնք, թէ՛ դիրքերուն եւ թէ՛ հաւաքավայրերուն մէջ, ստորագրուած Զինուորական Պորհուրդի բոլոր անդամներուն կողմէն եւ կնքուած անոր կնիքով ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Գու ստորագրութիւնդ կը բաւէ ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ո՛չ, ո՛չ ... Թող կարդայ Վահանի-կը ... (սեղանին վրայ փնտռելով ու քուղք մը Վահանիկին տալով) Եւ իսկականը կը պահուի դործերուն մէջ, իսկ պատճէնները պէտք եղած քանակութեամբ կ'ընդօրինակուին եւ կը փակցուին ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (կը կարդայ) . —

Առաջին. — Ո՛չ մէկ զնդակ պէտք է արձակուի, առանց վստահ ըլլալու թէ՛ թշնամու միտին մէջէն պիտի անցնի:

Երկրորդ. — Ո՛չ մէկ ումբ պիտի նետուի, մինչեւ որ կարելի չըլլայ դէթ հինդ Թուրք սպաննել:

Երրորդ. — Կուսակցական վէճ եւ խռովութիւն պէտք չէ յարուցուի:

Չորրորդ. — Պարտադիր է հնազանդիլ խմբապետներուն:

Հինգերորդ. — Ո՛չ ոք պիտի հեռանայ առանց Զինուորական Պորհուրդի արտօնութեան եւ գիտութեան:

Այս հինգ պատուէրներուն անսատողները տեղւոյն վրայ հրացանի պիտի բռնուին:

ՁԱՅՆԵՐ. — Շատ լաւ է ...

(Վահանիկ թուղթը Ղուկաս Այրօր կուտայ, զոր կը ստորագրէ եւ այսպէս կարդաւ ամէնքն ալ կը ստորագրեն:)

(Ներս կը մտնէ Իսրայէլ Օզանեանը:)

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (քուղքը Օգանեամիմ ներկայացնելով). — Ձեռքդ կը պահեմ ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ (քուղքը աչքէ անցուցած կը ստաբարգրէ):

ՂՈՒԿԱՍ (Օգանեամիմ). — Լմնցա՞ւ ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Վերջապէս ... Սննդաբաշխական երեք կայաններն ալ կարգի մտան եւ հրաշալի կը դործեն ... Քարայրներու մէջ ալ օճախները ութի հասնեցինք եւ երեսուն կիներ, քսանհւնչորս ժամ աշխատելով կը պատրաստեն մօտ ութը հազար հաց ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Սնունդի չափը բաւարար է կարծեմ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Անճարը կերեր է բանճարը ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Ի՞նչ կրնանք ընել ... Ունեցող չունեցող հաւասար կը կերակրուին ... Բոլոր սննդեղէնները մէկտեղ են հաւաքուած եւ բաշխուածը, դեռ Բերդի առաջին օրէն իսկ, իջեցուած է խնայողութեան վերջին չափանիշին ... Ինչպէս դիտէք՝

Առտուները՝ մէկ փոքր հաց, մէկ հաւկիթ
մէկ փոքր հաց, մէկ դդալ իւղ,
մէկ փոքր հաց, ափ մը կաղին
մէկ փոքր հաց, հինգ ընկոյզ

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Իմ ընկոյզներս մեծ մասամբ փուճ կ'ելլան ... (ընդհանուր խնդուք):

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Ան ալ քու բազդիդ ... (շարունակելով) Մէկ փոքր հաց, կտոր մը պանիր ...

Իսկ իրիկունները՝

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (ընդմիջելով). — Ախորժակնիս մի՛ գրգռեր ... Գիտենք ... Գիտենք ...

մէկ փոքր հաց, կտոր մը միս,

մէկ փոքր հաց, շերեփ մը ապուր,

մէկ փոքր հաց, շերեփ մը լուբիա,
 եւ այլն ... եւ այլն ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Իսկ վառելանիւթն ու ջո՞ւրը ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Վառելանիւթը, շնորհիւ մեր
 ճարպիկ ու անձնազոհ սղտրիկներուն, որոնց մէջ նաեւ
 մեծ թիւով աղջնակներ, առատ է առայժմ: Ասոնք զի-
 շերը վար կը սողան եւ հրդեհի վայրերէն զերաններ վեր
 կը բերեն, թէ եւ երբեմն ալ ցաւալի արկածներ կը պա-
 տահին ...

Ջուրին զալով՝ Կանաչ Գէօլին ջուրը կայ զանազան
 պէտքերու համար ... Իսկ խմելու համար՝ Սրա սառ-
 նիչի եօթը լիճերը ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ասոնց հատնելու պարագայի՞ն ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Գլխիվար սառնիչը կայ, որու
 մասին ծերերը կը վկայեն թէ՛ իրենց պատանութեան
 օրերուն, հոն մաքուր եւ պաղ ջուր կար եւ որ անպատ-
 ճառ սլտի զտնուի, եթէ անոր յատակը նետուած քա-
 րերը դուրս կը դուրս, ինչ որ հնարաւոր է, աշխատանքի
 օր յայտարարելով ...

(Կը մտնէ պահակը):

ՊԱՀԱԿ. — Ճերմակ դրօշակով կինը հասած է ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ներս բեր ...

(Պահակը ներս կը մտցնէ կինը, կը քակէ անոր աչ-
 քերը եւ դուրս կ'ելէ):

(Կինը վշտատանջ դէմքով, տարիքն առած Հայ կին
 մըն է: Անհամարձակ է եւ շուարուն: Դողդալով ծոցէն
 նամակ մը հանած կը ներկայացնէ Հմ. Գարակէօղեա-
 նին, որ նշանացի կը ցուցնէ Ղուկաս Աղբարը, կինը նա-
 մակը անոր կուտայ):

ՂՈՒԿԱՍ (համակն առած կը բանայ եւ աչքէ անցնե-

լով՝ կը յամսնէ Խոսրովին) . — Ես թուրքերէն չը գիտեմ ...

ԽՈՍՐՈՎ (նամակն աչքէ անցնելով՝ կը կարդայ քարձրաձայն) . —

— Շապին = Գարահիսարի Հայ Հայրենակիցներու ողջոյն ! Սրտի անհուն ցաւով տեղեկացայ Շապին - Գարահիսարի ցաւալի անցքերու մասին եւ առաջին մտածումս եղաւ, կայծակի պէս վազել դալ եւ ձեզի կարգի հրաւիրել՝ խաղաղութեամբ վերջ տալու ստեղծուած այս անախորժ եւ շատ ցաւալի կացութեանը ... Իմ միակ պայմանս է ձեր բացարձակ անձնատուութիւնը եւ բոլոր զէնքերու եւ ռազմամթերքներու յանձնումը, որու փոխարէն պատուիս ու Սուրբ Ղուրանին վրայ կ'երգնում, իսկոյն ձեզ ամէնուդ համար, առանց բացառութեան կայսերական ներում բերել տալ ... Եւ որովհետեւ, աւա՛ղ, զեղեցիկ Շապին - Գարահիսարը ամբողջովին հրոյ ճարակ եղած դտայ եւ վերաշինումը անհնար, ուստի, ազատ էք, ձեզի համար բնակութեան նոր վայր մը ընտրելու, Կիրասոնի կամ Սվազի շրջանը տեղ մը ... Կը խնդրեմ որ մտիկ ընէք իմ հայրական թելադրանքներուս, որովհետեւ հակառակ պարագային, հրամանիս տակ կը սպասեն թնդանօթները, որոնք ձեզի հետ ուրիշ լեզուով մը պիտի խօսին ... Ու ձեր սպաստանած Բերդը քանի մը ժամուան մէջ, հիմնայատակ կործանեն ... Իրենց փլատակներուն տակ թաղելով ամէնքդ ...

Բարեւներով՝

Սվազի վալի Մուամմէր

Ընթերցումը, որ լսուած է զանազան հեղինակների, բարկութեան ու կատաղանքի ժեստերով, անոր աւար-

տուժը առաջ կը բերէ տեսակ մը սրբազան ցասում, որ որոշակի կը կարգացուի Զինուորական Խորհուրդի բուժոր սնդամներու դաժանացած ու վճռական դէմքին վըրայ:)

ՂՈՒԿԱՍ (կննջը). — Ո՞ւր է ներկայիս կառավարութիւնը ...

ԿԻՆԸ. — Կադավարութիւնը ներկայիս փախած է կրակէն եւ տեղաւորուած Անեղրի դիւղին ու քաղաքին կէս ճամբուն վրայ ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ճիշդ կը խօսիս, կի՛ն, մեր խուզարկունքը նոյնը կը տեղեկացնեն ...

ԿԻՆԸ (սիրտ առած). — Ինչո՞ւ պիտի խաբեմ ... Ե՛ս Թուրք չեմ, ես Հա՛յ եմ ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Հապա ինչո՞ւ Բերդ չես բարձրացեր...

ԿԻՆԸ (ընկոռուած). — Թուրքի տան մէջ կը ծառայեմ, մեր գեղի աղային տունը ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Անունդ ի՞նչ է ...

ԿԻՆԸ. — Զարման Վարդապետեան ...

ՂՈՒԿԱՍ (ընկերներուն). — Խմբադրեցէք պատասխանը ... (Վահանիկ, Խոսրով եւ Հմ. Գարակէօզեան քով քովի գալով կը գրադին խմբագրութեամբ: Կննջը դարձած) Դեռ ուրիշ Հայեր ալ կա՞ն ...

ԿԻՆԸ. — Ստուգը չեմ գիտեր, ամժա, խօսածներէն իմացած եմ, որ չէթաներուն քով գեղեցիկ Հայ աղջիկներ ու հարսեր կան ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Մե՞ր կողմերէն ...

ԿԻՆԸ. — Ուրիշ տեղերէ ... Ասոնցմէն չորսը աղու առեր են ու մեռեր ... Մէկն ալ Զէթային պոմպայովը տունը հալան հանելով՝ ինքն ալ, Զէթան ալ սպաննուեր են ... Պոմպային ձէնը ես ալ լսեցի ...

ՂՈՒԿԱՍ (սյուտում) . — Քաղաքին մէջ զօրք կա՞յ...
ԿԻՆԸ . — Երգնկու ճամբայով զօրք ու թօփ եկաւ...

Տահա հէլէ կուգայ ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Ճիշդը կը խօսիս ... Գիտէինք արդէն...

ԿԻՆԸ (նզեւորուած) . — Ինչո՞ւ ճիշդը չպիտի խօսիմ ... Բոլորն ալ սատկին ինչալլահ ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Պատերազմը կարծեմ գէշ կ'երթայ իրենց համար ...

ԿԻՆԸ . — Գէ՛շ ... Շա՛տ գէշ ... Վերա իրար քով կուգան ու կը փսփսան ... Երեսները օրօճի երես է ... Ու քանի գործը գէշ կ'երթայ, անքան ալ կը կատարին Հայերուն գէ՛մ ..

ՂՈՒԿԱՍ . — Ուրիշ տեղերու Հայոց մասին ի՞նչ կը խօսին ...

ԿԻՆԸ . — Կ'ըսեն Վանայ Հայերը քաղաքը կռուով առեր են եւ մեր Անդրանիկ փաշան իր զօրքերով հոն է հասեր ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Ուրի՞շ ...

ԿԻՆԸ . — Ուրի՞շ ... Հա՛ ... Ուրֆայի Հայերը գէ՛մ են դրեր եւ մեծ ջարդ տուեր թուրքերուն ... (խորհելով) Հա՛ ... Կիլիկիոյ կողմը հինգ հազար Հայեր սարն են ելեր, ճերմակ պայրախ բացեր, Ֆրէնկին զբհւրները աս տեսնելով՝ առեր տարեր են Մըսըր ... (թախծուտ) Ամճա՛, ուրիշ տեղեր զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ ... Հարիւր հազարներով դիշեր ցերեկ կը քշեն հա կը քշեն, սիւրիւններու պէս, կը մորթեն, սաղ սաղ ջուրը կը նետեն ...

ՂՈՒԿԱՍ (կնոջը նշան կ'ընէ լոկու : Ընկերներուն դարձած) . — Պատրա՞ստ է պատասխանը ...

ԽՄԲԱԳՐՈՂՆԵՐ . — Այո՛ ...

ԽՈՍՐՈՎ (կը կարդայ քարզմանարայ) . —

Սվազի վալի Մաւամէլիւն ,

— Ընդունեցինք ձեր սուրհանդակը եւ նամակի պարունակութեանը վերահասու եղանք : Մենք թուրք ժողովուրդին դէմ ո՞ր շունինք , որուն հետ դրացնարար դարեր ենք ապրեր խաղաղութեան մէջ :

« Ներկայիս հաւաստիացումներ ու խոստումներ չոսյլող թուրք կառավարութիւնն էր որ առանց պատճառի բանտարկելով , կողոպտելով , խոչտանքելով եւ վերջն ալ՝ կախելով կամ դնդակահար ու կացնահար ընելով՝ ձեռքն ինկած մեր աչքի վարնող մարդիկը , մեղի բռնադատեց ինքնապաշտպանուիլ մեր սպաւոր տուննորուն մէջ . . . Ու վերջն ալ մեր տունն ու տեղը բարբարոսարար կրակի տալով՝ մեղի ստիպեց Բերդի ժայռնորուն ապաստանիլ . . .

« Գժբաղարար շատ լաւ ծանօթ ենք թրքական խոստումներու իրական արժէքներուն եւ ձեր ներում բերել տալու երդումը , շատ լաւ կ'ըմբռնենք թէ՛ անկախ ի՞նչ կը նշանակէ . . .

« Գալով մեղի բնակութեան նոր վայր մը շնորհանուդ , տեղեկացած ենք թէ՛ դուք ի՞նչպէս ճամբայ կը հանէք տեղահանուած Հայերը , չմոռնալով եպիսկոպոսի ոտքերը պայտել տալ՝ յայտարարելով թէ՛ — « Ա՛ժօթ է , որ եպիսկոպոս մը հետիոտն քալէ . . . » :

« Մենք հաշտուած ենք մեռնելու դաղափարին հետ եւ դիտենք որ մեր օրերը համբուած են , եւ սակայն չենք ուզեր ո՛չ անասուններու պէս պայտուիլ եւ ո՛չ ալ անոնց նման սպանդանոցի նախիրները կաղմել ամայի եւ արիւնոտ ճամբաներուն վրայ . . .

« Ուստի ժամ առաջ , բարի եղէք դոռացնել տալու

ձեր թնդանօթները մեր վրան, վստահ ըլլալով թէ՛ մեր հրացաններն ու ռումբերը, ձեր արժանի պատասխանը պիտի տան, քանի տակաւին մեր բազուկներուն մէջ արիւնը շրջան կ'առնէ ու քանի դեռ հարուածող բազուկ մը կը մնայ ... »:

Թուրք կառավարութեան բարբարոսութենէն
Բերդ ապաստանած

Շապին - Գարահիսարի բուն մը Հայութիւնը
ՂՈՒԿԱՍ (նամակն առած եւ կնոջը յանձնած) . —
Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Առաջնորդէ բանազնաց կիներ :

ՊԱՀԱԿ (կը կապէ կնոջ աչքերը) :

ՀՄ . ԳՍՐԱԿ . (մեկնելու պատրաստ կնոջը ծած) .

— Ինձմէն ալ մասնաւոր բարեւներ փաշային, ըսէ որ
ինչալլահ շուտով մեր Անդրանիկ փաշային հետ իրեն
մասնաւոր այցելութեան կուգանք կախազանին մօտ ...

(Կինը դուրս կ'ելլէ պահակէն առաջնորդուած : Կը
տիրէ լարուած լուծիւն մը) :

ՂՈՒԿԱՍ (պահ մը կեդրոնացած մտածելէ վերջ,
յանկարծ ներքին մղումով մը անապարանքի մտա-
նուած) . — Անյապաղ դործի ... Ես կ'երթամ Շէմալըի
տակ ութերորդ դիրքը բռնել տալու վարդան Չալու-
շին իր մարտիկներով ... Իսկ դուք ձեռնառումբերը
դինարանէն հանելով՝ բաժնեցէք դիրքերուն, ինչպէս
նաեւ ջուր, պարեն ու փամփուշտ հասցնել տուէք ամէն
մէկ դիրքի ... Յետոյ՝ դիրքերը ցրուած՝ աշալուրջ
պիտի հսկենք, որ քանի դեռ քիչ վերջը հաւանօրէն
սկսուելիք ոմբակոծումէն մենք լրջօրէն չենք վնաս-
ուած՝ ո՛չ մէկ փամփուշտ վասնուի ... Երթանք ...

(Ամէնքը ինքնամփոփ ու վճռական դուրս կը փութան) :

(Բեմը մի առժամանակ պարապ կը մնայ : Պահակը, օգտուելով Զինուորական Սորհուրդի բացակայութենէն եւ ճանձրացած ուղղածիւ կեցուածքէն՝ կը նստի զեանին, երբ մարդ մը, քիչ մը վարանումով կը մօտենայ իրեն) :

ՄԱՐԴԸ (սկիզբները անհամարձակ եւ հետզհետէ փաշայերուած պահակի քուլուքներէն ու մարդամօտութենէն՝ աւելի ընտանի ու համարձակ) . — Ներողութի՛ւն ... Աղբար, հարցնելս արգելուած չըլլի ... Ի՞նչ կ'ուզէր թուրք կնիկը ...

ՊԱՀԱԿ (անտարբեր) . — Թուրք չէր, Հայ էր ...

ՄԱՐԴԸ (ապշահար) . — Հա՛ջ ... Ասուա՛ծ սիրես ... Է՛է՛է՛, ի՞նչ փորի ցաւ ունէր ...

ՊԱՀԱԿ . — Վարէն թուղթ էր բերեր ...

ՄԱՐԴԸ (անակնկալի գարնացումով) . — Ասուա՛ծ սիրես ... Ի՞նչ թուղթ ...

ՊԱՀԱԿԸ (կատակելի ուզելով) . — Բարեւազիր ...

ՄԱՐԴԸ . — Բարեւազիր՞ը ... Հեռսողաց կերած ապուրը հերիք չէ՛, հէլէ՛ բարեւազիր՞ը ալ կը զրկեն ... Թի՞ւ ... ութանմազ ...

ՊԱՀԱԿ (գուարեմանալով) . — Ղուկաս Աղբարը վեց դիրը դրած ճամբեց ...

ՄԱՐԴԸ . — Ա՛խ, ես անոր հոգուն մատաղ ... Ի՛չ-տէ ազպէս ...

(Կը յայտնուի ծերուկ մը) :

ԾԵՐՈՒԿԸ (պահակին) . — Զը նեղանաս հարցումիս, կ'ըսեն թէ՛ Ղուլէի ծարէն խապար կուտան թէ՛

Սվապցի քաջ Մուրաաը իր աղոցմով Բերդին իմաստի
կը մօտենայ ... Դո՞րթ է ...

ՄԱՐԳԸ (ծերուկին բերանը մտած). — Ասուած
սիրես ...

ՊԱՀԱԿԸ (անտարբեր). — Ես չեմ իմացած ...

ԾԵՐՈՒԿԸ. — Ամէնքի բերանն է ...

ՊԱՀԱԿ. — Աղպէս բան մ'ըլիք, նշաններով ինծի
սլիտի խօսէին առաջ ...

ՄԱՐԳԸ (պահակին). — Ասուած սիրես ... Ասը
չկա՞յ հէ՞ ...

ՊԱՀԱԿԸ (գլխով բացասական նշան կ'ընէ):

ԾԵՐՈՒԿԸ (յուսահատ կը հեռանայ):

(Այս միջոցին կը լսուի ուժգին պայթիւն մը որ կը
ցնցէ հողը):

ՊԱՀԱԿԸ (շտկուած). — Թօ՛փ էք ...

ՄԱՐԳԸ (տհաբեկ). — Ձէ ճանըմ ... Պէլքի տէրէն
մենծ քար մը գլորեցաւ ...

ՊԱՀԱԿ. — Քար մար չէք ... Թօփ էք ... Գիւլիւլէն
մեր գլխներուն վրայէն անցաւ ...

ՄԱՐԳԸ (սահմուկած՝ երկիւնքը գնմելով). — Աս-
ուած սիրես ... Հըպը հէչ բան չի երեւած ...

ՊԱՀԱԿ. — Ձեռքս թէփէիդ դնեմ, խելքդ գլխէդ չը
փախչի ... Եղերոս, ուշուրմա՞յ կը թոցնեն որ տեսնես
ու սէյր ընես ... Գիւլիւլէն անցա՛ւ դնաց ...

ՄԱՐԳԸ (քթին տակ). — Ասուած սիրես ...

(Կը լսուի նոր ոռւմբի մը պայթիւնը եւ որուն կը
յաջորդեն ուրիշները ... Ամէն ձայն լնած է այլեւս եւ
պահ մը կը լսուի միայն թնդանօթներու որոտմունքը եւ
կը տեսնուի արձակուած ոռւմբերու ճախրանքն ու բո-
ցարձակումը Բերդին կոնակն ու մօտակաները:)

(Մարդը աննշմար անյայտացած կորած է) :

ՊԱՀԱԿ (գրադած է ուռմբերու ուղղութիւնը նշդելով՝ ինքնիրեն) . — Անեղբի կողմէն է ... Սրա ստանիչները թօփի են բռներ ... Ա՛խ, ես ձեր ...

(Յանկարծ կը շտուի Բերդի վրայէն՝ արձակուած հրացանի մը ձայնը, որուն խկոյն կը յաջորդէ ուժեղ համազարկ մը) :

ՁԱՅՆԵՐ . — Կեցցէ՛ ... Հուռա՛ ...

ԾԵՐՈՒԿԸ (շնչապառ հասած պահակի մօտ) . — Կեցցէ Ղուկաս Աղբարը, թօփին մէկը լուցուց ...

(Թուրք թնդանօթները կը գոռան շարունակ եւ Բերդին վրայէն կը պատասխանուի ձեռնառումբերով ու համազարկներով) :

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲՕՐ ՁԱՅՆԸ . — Մի՛ կրակէք, զազրեցուցէ՛ք ... Մի՛ կրակէք ... Թողէք վեր դան ...

(Կրակելը պահ մը կը զազրի) :

ԾԵՐՈՒԿԸ (անպարտաւի մէջ) . — Երթամ նայիմ ի՞նչ կայ ...

ՀՄ . ԳԱՐԱԿ . Ի ՁԱՅՆԸ (խուժակի մ) . — Դուք ետ գացէք, շանսատակ ըլլալէ առաջ ու ձեր տեղը ձեզի դըրկողները վեր դրկեցէք ...

(Հազիւ ծերուկը հեռացած է դէպի ձայներուն կողմը, որ կը յայտնուի Մարդը) :

ՄԱՐԴԸ (պահակի նման սա իր նայուածքը յառած է մեկնող ծերուկի ետեւէն) . — Շները չեն ալ բերդի ... Կը կրակեն հա կը կրակեն ...

ՊԱՀԱԿ (մարդուն դարձած) . — Խեղ ըլլի ...

(Որոտմունքը դարձեալ կը վերսկսի վարէն ու Բերդի վրայէն) :

ՄԱՐԴԸ. — Սէնքի իրենց չաթլաղուճները մեր վըրան նետելով՝ ի՞նչ կ'ուզեն ըսել ...

ՊԱՀԱԿ (գուարնամալով). — Վար չիջնե՞ս, չը հարցընե՞ս ...

ՄԱՐԴԸ. — Ա՛խ, ես անոնց ...

ՊԱՀԱԿ (խիստ). — Սէրսէրի, սէրսէրի ժուռ դալուն տեղը, կուռին կողմերը դնա, պէլքի բանի մը եարար գաս ...

ՄԱՐԴԸ. — Ճուռիքս չեն բռներ ... (կը բռնէ սրբունքները) :

ՊԱՀԱԿ. — Թէ՞ օտղ փաթլամիչ կ'ըլլի ...

ՄԱՐԴԸ. — Ա՛հ ... Դո՛ւն ալ ... Ես սաղլամ ըլլէի, անոնց պիւթիւնին հում հում կ'ուտէի, էյէլ Ասուած ...

(Այս միջոցին կը մտտենայ ծերուկը եւ տեսակ մը սարսափախառն հիացումով՝ արազ արազ կը պատմէ) :

ԾԵՐՈՒԿԸ. — Ղէհպէ Թամղարացիք Բըրդըցի Հասիբ ձեւանալով՝ ուզեցեր են խարել մերիճները ... Ու շան սատակ են եղեր ... Ամմա Վարդան Չալուչին դիրքը առնուեր էր, իրեն հոն չըլլալուն սէպէպով ... Քիչ է մնացեր որ շները Բերդին դրան մուտքը դոցող պատը քակելով՝ հէմէն հէմէն դուռը առնեն ... Պէրէքէթ վէրսին ջուրտ ասլաններուն՝ Հմ. Գարակէօղեանին ու Գր. Պարոնյաղեանին ...

ՄԱՐԴԸ (հիացումէն բերանը բաց մնացած). — Ասուած սիրես ...

ԾԵՐՈՒԿ (շունչ առած՝ շարունակելով). — Երկուսն ալ կը զարնուին ... Ծները սիրտ առած՝ կէնէ հիւծիւմ կուտան, երբ դոջախ Արչակ Թէվէքէլեանը, ժեռ քարէն վար կախուած՝ պոմպաները կը նետէ մէկը միւսին հետէն ...

ՄԱՐԴԸ (վերացած) . — Ասուած սիրես . . . է՛է՛է՛ . . .
Տղա՛յ, քեզ բերողին մատաղ . . .

ԾԵՐՈՒԿԸ . — Ծները ե՛տ, ե՛տ կ՛երթան . . . (այնք
փոխած) Ես հասայ նէ, Թէ՛վէքէլեանը մէկ ձեռքով ժեռ
քարէն կախուած՝ մէկալով տասնոցը կը կրակէր ու
պոճպա կ՛ուզէր . . . Տիկին՝ Արաքսին հրեշտակի պէս
պոճպաները հասցուց՝ քարն ելլելով . . .

ՄԱՐԴԸ . — Ասուած սիրես . . . Մօրդ կաթը հալալ
լլի, զօջախ կնիկ . . .

ԾԵՐՈՒԿԸ . — Թէ՛վէքէլեանը իրարու ետեւէ նե-
տեց . . . Աս անդամ շները ոռնալով ու զլսուելով փա-
խան . . . Ամմա, Թէ՛վէքէլեանն ու տիկին Արաքսին ես-
ման դարնուեցան . . . իլլէ Թէ՛վէքէլեանը . . .

ՄԱՐԴԸ (զարհուրած) . — Մեռա՞ն . . .

ԾԵՐՈՒԿԸ . — Չէ՛, տահա սաղ են . . .

ՄԱՐԴԸ . — Է՛վէյ Աստուած կը լաւնան . . .

(Կը տիրէ լուսթիւն: Կը լսուին ընդհատաբար հրա-
ղէնի պայթիւններ: Եւ ահա յանկարծ պայթող ամպրո-
պի մը նման աղաղակ մը կը լսուի):

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲՅՈՐ ՁԱՅՆԸ . — Թողնե՛լ գիրքերը . . .
Դո՛ւրս գալ . . . Կուրծք-կուրծքի . . .

(Մարդը եւ Ծերուկը կ՛անյայտանան տարբեր ուղ-
ղութեամբ):

(Պահակը ելեքարահանացած՝ զլուխը զցած է ձայ-
նին կողմը):

(Քանի մը հրաղէնի պայթիւններ եւս կը լսուին եւ
ահա կը տիրէ արհաւրատ լուսթիւն մը . . . Կուրծք-
կուրծքին սկսուած է, վրէժխնդրութեան ու ատելու-
թեան դազանական հոնդիւններով ու կատաղանքի մոլը-
տոցներով ու մոլուցքով . . . Այս զրուսթիւնը կը տիրէ

բաւական պահ մը եւ ահա յանկարծ նոր որոտմունք մը համազարկներու եւ առոնց զուգընթաց շղթայազերծ երգ մը, որ կը հնչէ, կը բազմանայ, կը ծաւալի ու կը տիրէ Բերդին վրայ բոլորի շրթունքներուն մինչեւ անխախտ արձանացած պահակը, սրբազան ազօթքի մը պէս օրհասական ժամին...

Շապինցիք իրենց փառապայքարին մէջ, կը յիշեն ու կ'երգեն, որպէս յաղթանակի ու հպարտ մահի դաշնակաւոր աղաղակ, իրենց փառքը յաւերժացնող մեծագոյն Զաւկին՝ Անդրանիկին՝ երգը, զոր հայ ժողովուրդի երախտազէտ պաշտամունքը կերտած է բոլոր դաւիթ դարերու համար ...

Ինչպէս արծիւ սաւառնում ես լեռ ու ժայռ,
Թրնդացնում ես երկինք գետին տեղավառ,
Քաջ անուրդ պիտի յիշուի դարէ՛ դար,
Հսկայ լեռինք քեզ ապաստան, Անդրանիկ :

Այս երգը այնպիսի կախարդական ազդեցութիւն մը առաջ կը բերէ որ՝ շատերը տեսիլքներ կ'ունենան, իբր թէ՛ Անդրանիկը սուրբ քաջած իր նժոյգին վրայ, կ'անցնի Բերդին վրայով, կամ կ'առաջնորդէ ռազմիկ ժողովուրդը ... Երգին ամէն մէկ տան վերջին մասին կրկնութիւնը, աւելի հեռուներէն կռուողներուն ու թըշնամին հետապնդողներուն կողմէն՝ կուզայ եւ հետեւաբար աւելի բամբ շեշտերով ու խուլ, հեռաւոր ամպերու որոտմունքին նման ... Իսկ Բերդին ժայռերը խորհրդաւոր ու ազդու կը մասնակցին իրենց կրկնակ արձագանգներով ...

Երբ բոլոր տուները երգուած են, կը յայտնուի պահակին դիմաց ծերուկը :)

ԾԵՐՈՒԿԸ (մանկան նման քոչկոտելով) . — Նա-
հա՛նջր . . . Նահա՛նջր սկսան շները . . . Մեր արիասիրտ
կիններն ու աղջիկները քարեր կը գլորեն անոնց վրայ . . .
Բալուցեան Երեմեան իր ազոցմով մէջերը մտած՝ կ'ը-
սես թէ՛ արտ կը հնձէ . . .

(Յանկարծ ծայր կուտայ ուրիշ երգ մը) :

— Թող կորնչի՛ն Տանիկները, Հայաստանի սուրբ
հողից . . .

(Այս երգի երկրորդ տունը նոր կը հնչէ, երբ բեժ
կը մտնեն Արաքսին եւ բժիշկ Միրիճանը : Արաքսին
թեւերն են մտած երկու զթութեան քոյրեր) :

Պահակը իր պաշտօնական գիրքին մէջ մտած՝ գըլ-
խով նշան կ'ընէ Ծերուկին որ կ'անյայտանայ իսկոյն) :

ԲԺԻՇԿ (զգուշութեամբ Արաքսին աթոռի մը վրայ
կը տեղադրէ) . — Այսպէս . . . Վերաւոր թեւք բնաւ
չպիտի շարժէք . . .

ԱՐԱՔՍԻ (աջ քեւը առնուած է վիրակապերու մէջ
եւ վզէն ներմակ լաքով մը ամրացուած : Աչքերը դեռ
կ'արտացոլեն մեծ ապրումին յափշտակութիւնն ու վայ-
րագ գիւնովութիւնը . . . Չայնը քափանցող շեշտ մը ունի
եւ դէմքը ցաւազիւնօրէն կը նստագայթէ . . .) . — Չե՛մ
շարժեք . . . Շնորհակալ եմ, պարոն բժիշկ . . .

ԲԺԻՇԿ . — Լաւ ազատեցաք . . . Քիչ կը մնար շըն-
չահեղձ քնէին ձեզի . . .

ԱՐԱՔՍԻ (ոգեւորուած) . — Յաղթանակը, պարոն
բժիշկ, միայն չի գինովցնէր այլ նաև կը վայրենացնէ . . .

ԲԺԻՇԿ . — Պաշտամունքի խելայեղ ցոյց մը, որ
կրնար շատ գէշ հետեւանքներ ունենալ ձեր վիրաւոր
թեւին համար . . . (ձայնը փոխած) Կը ցաւի՞ . . .

ԱՐԱՔՍԻ. — Խուլ ցաւեր կը զգամ եւ այրուցքներ ... Ամբողջ թեւս կը կոտտայ ...

ԲԺԻՇԿ (մտահոգ). — Վէրքերը թարախ կը կապեն ... (անապարանքով) Իսկոյն վիրահատութեան պիտի սկսիլ եւ հանել կապարները ... Չարժէք թեւերնիդ, նոյնիսկ եթէ վէրքերը պաղելով՝ սուր, անտանելի ցաւեր զգաք ... (քայլին վրայ) Վայրկենապէս կը պատրաստեմ գործիքներն ու դեղերը ... (դէպի դուրս քայլին վրայ) Նորէն կ'ըսեմ, չարժէք թեւերնիդ ...

ԱՐԱՔՍԻ (վերացումի մէջ). — Ո՛չ, պարոն Բժիշկ...

(Բժիշկը մեկնումին մէջ կը դիմաւորուի Ղուկաս Աղբորմէն ու Վահանիկէն):

ՎԱՀԱՆԻԿ (յաղթական ու խրոխտ եւ միեւնոյն ատեն մտահոգ). — Բժիշկ ... Արաքսի՛ն ...

ԲԺԻՇԿ (մատնանշելով). — Հոն է ...

ՂՈՒԿԱՍ (վսեմ եւ տխուր կը խօսակցի բժիշկին հետ):

ՎԱՀԱՆԻԿ (կ'անապարէ դէպի Արաքսին, քեւերը բացած՝ պաշտամունքի եւ սիրոյ բուն արտայայտութեամբ ... կը շնքի առջեւը). — Իմ Արաքսիս ... Իմ հերոսուհիս ...

ԱՐԱՔՍԻ (անխառն երանութեան մէջ կը դիտէ Վահանիկը):

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Ի՞նչպէս են վէրքերդ ... Շա՞տ կը ցաւին ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Ամբողջ աջ բազուկս համազարկէն ծակծկուած է ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (գլուխը արնոք գրկին խոնարհած). — Վա՛խ իմ Արաքսիս ... Իմ հպարտութիւնս ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Վերարուժական գործողութիւնը իսկոյն պիտի սկսի ...

(Ղուկաս բժիշկին հետ աւարտած իր խօսակցութիւնը կը դիմէ դէպի Արաքսին: Բժիշկը ուշացածի մը պէս դուրս կը նետուի):

ՂՈՒԿԱՍ (Արաքսիի առջեւ). — Եթէ պատուանշաններ ունենայի, առաջնակարգը անտարակոյս ձեզի կուտայի, տիկին Արաքսի ...

ԱՐԱՔՍԻ (տառապելով բայց ժպտուն). — Ձեր այդ խօսքերը, Ղուկաս Աղբար, արդէն բարձրագոյն պատուանշաններն են ... Բայց յաղթանակը նախ ձեզի եւ ապա հերոս Արշակ Թէվէքէլեանին կը պարտինք ... Անոր ուսմբերուն ... (մնայլ եւ չափազանց մտահոգ) Ի՞նչպէս է վիճակը ...

ՂՈՒԿԱՍ (մնայլ). — Տակաւին կ'ապրի ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Ինձմէն առաջ անոր հոգալու է ... Փրկիչին ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Միւս բժիշկը անով է զբաղած ...

ԱՐԱՔՍԻ (փայտակաղ աչքերով, վերապրելով ամբողջ վեհուքիւնը կատարուածին). — Ա՛հ ... Հացթուխներու քովէն՝ գահալէժ ապառաժէն կախուած՝ սեւ ու մութ ամպրոպի մը նման, իր շանթերը կը նետէր ... Հրաշալի՛ էր ...

(Ներս կը մտնեն Սոսրով, Հմ. Մարկոսեան եւ Իսր. Օղանեան):

ԵՐԵՔԸ ՄԻԱՍԻՆ (չըջապատած Արաքսի). — Կեցցէ՛ք, տիկին Արաքսի, կեցցէ՛ք ...

ՍՈՍՐՈՎ. — Ի՞նչպէս են ձեր վէրքերը ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Գործողութեան պիտի սկսուի շուտով...

ՍՈՍՐՈՎ (ոգեւորուած). — Ժողովուրդի սպախան

ուրախութիւնը սահման չունի ... Շղթայազերծ հեղեղի մը նման՝ սրանքէն դուրս ժայթքած Բերդը կ'ողողէ ... (գլխալլամֆի մէջ) Թէ՛ կը թաղեն, թէ՛ կը պարեն, թէ՛ կ'երզեն, թէ՛ կ'աղօթեն ... Մե՛ծ ժողովուրդ, իսկապէս ...

ՀՄ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ. — Հապա կանանց քարեր զլորելը ...

ԽՈՍՐՈՎ. — Ի՞նչ հուժկու կիներ, աղջիկները նոյնպէս ... Կարծես մրցումի էին մտած ... Ահապէն ժայռերը իրենց դարեւոր տեղերէն հանած վար կը զլորէին ...

(Ներս կը մտնէ բժիշկը):

ԲԺԻՇԿ. — Ամէն ինչ պատրաստ է ...

ՂՈՒԿԱՍ (ձեռքով նշան քնելով՝ որ սպասէ: Շուրջը ակնարկ մը նետելէ յետոյ տրտում հանդիսաւորութեամբ մը). — Տիկին Արաքսի, Ձինուորական Խորհուրդի անունով՝ պաշտօնապէս ձեզի մեր երախտապարտութիւնը կը յայտնեմ ... (գիմուորակամ բարեւի կը կենայ):

(Վահանիկ, Հմ. Մարկոսեան, Խոսրով, Իսր. Օղանեան միեւնոյնը կընեն):

ԱՐԱՔՍԻ (ամօթխած եւ խորապէս յուզուած). — Ձիս կ'ամչցնէք ... Ըրածս երբեք արժանի չէ՛ այս գերագոյն պատուին ... (մոռալուած շուրջը գննելով) Բայց ինչո՞ւ կայան չեն դար Հմայեակ մօրեղբայրն ու պարոն Գր. Պարոնվարդեանը ... (յափշտակուած) Ա՛հ, իսկական առիւծներու պէս կը պայքարէին, կողք կողքի, Շէ՛մալրի դիրքին շուրջը ... Որքա՞ն գեղեցիկ ու ահաւոր էր տեսարանը ... (կը լռէ եւ տեսնելով որ շուրջիմները

կորագլուխ լուռ կը մնան ... սաստիկ մտահոգուած) *Ըսէ՛ք, ինչո՞ւ կ'ուշանան ...*

ՂՈՒԿԱՍ (քիչ մը ուշացնելով խօսքը, մտայլ ու գրլխահակ). — Առիւծները յոգնած իրենց փառքի քունը կը քնանան գրկախառն ... Բացօղեայ եկեղեցիի խորանին առջեւ ... Եռադոյնով պատանքուած ...

ԱՐԱՔՍԻ (խորապէս ագդուած եւ զգացումներու փլուզումով մը). — Վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ ... Անո՞ր համար կ'ուշանան ... Անո՞ր համար ... (քիչ մը վերջը, տարօրէն տրտում եւ խորհրդաւոր ձայնով մը) Ա՛հ ... փո՛ւջ աշխարհ ... Ուրեմն որքա՛ն, որքա՛ն թանկ ձեռք բերուեցաւ այս յաղթանակը ... Որքա՛ն թանկ ...

ՂՈՒԿԱՍ (խորատուգումով). — Յաղթանակները թանկ, շա՛տ թանկ ձեռք կը բերուին ... Այս այսպէս է ...

ԲԺԻՇԿ (Արաքսիին մօտ գալով). — Տիկին Արաքսի, գործողութեան սկսինք ... (Գրքուքեան ֆոյրերը մեծ զգուշութեամբ ոտքի կը հանեն Արաքսին):

ԱՐԱՔՍԻ (ուտքի, բժիշկիին). — Պարոն Բժիշկ մէկ վայրկեան ... (Վահանիկին դարձած) Վահանիկ, չե՞ս կարծեր թէ վեհափառ եւ երջանիկ վախճան մըն է, քիչ վերջը դանակին տակ մեռնիրս ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (յուզուած). — Արաքսի՛ ...

ԱՐԱՔՍԻ (շարունակելով). — Արեւին պէս, որ ջերմութիւնը սփռելէն ու շողալէն վերջ՝ արիւնաներկ իր մայրամուտը կը գիմէ քնանալու ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Ապրիլը ... Ապրիլը կ'ուզեմ Արաքսի ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Չե՛ս ուզեր ... (հստաչելով) Բայց դուցէ փնտռեմ այս պահը ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (վիճակելով) .— Ո՛չ ... Ո՛չ ... Ապրի՛լդ ,
 ապրիլդ կ'ուզեմ ... Եթէ նոյնիսկ երկու թեւերդ ալ
 կարել չարկ ըլլայ ...

ԱՐԱՔՍԻ (երկար նայուածք մը ուղղելով վահանի-
 կին) .— Երթա՛նք , պարոն Բժիշկ ... Կ'աշխատիմ ապ-
 րիլ ... (Բժիշկին) Ապրեցուցէ՛ք զիս ... Վահանիկս
 այնպէս կ'ուզէ ...

(Արաքսին կոթնած գլխով Վահան քոյրերուն՝ Բժիշկին
 եւ Վահանիկին չեա դուրս) :

(Ղուկաս , Հմ . Մարկոսեան , Իսր . Օղանեան , Խոս-
 րով , զինուորական բարեւի են կեցած , մինչ անոնք
 դուրս կ'ելլեն) :

(Պահ մը ետք՝ կը լսուին հրապէնի պայթիւններ ...
 Ամէնքը յանկարծակիի եկած՝ մեքենականօրէն կը քա-
 շեն ատրճանակները) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Պահա՛կ ...

ՊԱՀԱԿ (նքս) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Ի՞նչ է աս ...

ՊԱՀԱԿ . — Երկու պահուրտած թուրք զինուորներ
 դանուեցան եւ տեղին վրայ հրացանի բռնուեցան ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Ինչո՞ւ ինծի իմաց չտրուեցաւ ...

ՊԱՀԱԿ . — Խուզարկուներուն հրաման էր տրուած ...

ՂՈՒԿԱՍ (խիստ) . — Բռնել , բայց ո՛չ առանց դա-
 տաստանի սպաննել ... Կոխը վերջացած էր ... մեկ-
 նէ ... (յանկարծ միտքը փոխած) Կեցիր , ներս մտցուր
 Վարդան Չալուչը ...

ՊԱՀԱԿ . — Իսկոյն ... (դուրս) :

(Պահ մը ծանր լուսով կը տիրէ եւ յետոյ կը մտնէ
 Վարդան Չալուչը որ զինուորական բարեւի կեցած
 կ'արձանանայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (վերէն վար չափելով ու յայտնապէս տա-
նապելով) . — Շէճալըի տակ ութերորդ դիրքը քեզի՞
էի վստահած ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ . — Այո՛, ղեկավար ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Այդ քու դիրքդ ամէնէն կարեւորն ու
վտանգաւորն էր ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ . — Այո՛, ղեկավար ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Եւ այս մեծ կռուին, ղիրքէդ բացա-
կայելուդ պատճառով՝ անիկա թշնամիէն դրաւուեցաւ,
առաջին խկ յարձակումով մը եւ որը քիչ մնաց պատ-
ճառ պիտի դառնար Բերդին դուռն ու թերեւս ամբողջ
Բերդը դրաւուելուն եթէ վրայ չհասնէին զոյդ առիւծ-
ները՝ Հմայեակն ու Գրիգորը ... Եւ անոնց նահատակ-
ուելէն յետոյ, եթէ Թէվէքէլեանը հացթուխներու քով
ժայռէն իր ուսմբերը չը նետէր ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ (ընկնուած) . — Այո՛, եթէ ղիրքիս
մէջն ըլլայի, անիկա չէր դրաւուեր ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Ինչո՞ւ էիր լքած ղիրքդ :

Վ. ՉԱՎՈՒՇ . — Չէի կարծեր թէ կուր այդքան
չուտ պիտի սկսէր ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Կը խոստովանի՞ս թէ՛ յանցապարտ
ես ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ . — Այո՛, ղեկավար ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Որո՞չէ՛ պատիժդ ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ . — Մա՛հ, ղեկավար ...

ՂՈՒԿԱՍ (ալիամայ ցնցուած եւ քիչ մը կեդրոնա-
նապէ յետն) . — Չէ... Դաւաճանութիւն կամ դասա-
լքութիւն չէր ըրածդ ... Քեզ կը պատժեմ երկու շարաթ
մեր կուռներուն չմասնակցիլ ... Տո՛ւր հրացանդ ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ (մեքենակաւորէն կը յանձնէ հրացանը):

ՂՈՒԿԱՍ (նշմարելով անոր մեռելային դէմքը). —
Ըսե՛լիք մը ունի՞ս ...

Վ. ՉԱՎՈՒՇ (զլխին հարուած կերածի մը պէս՝
ինքնիրեն). — Կոխներուն չմասնակցի՛լ ... (բարձր
եւ կորովի) Ղեկավար, ես խմբապետ մըն էի, եւ պէտք
է՛ր որ դիրքէս բացակայէի ... Եւ քանի որ բացակայած
եմ եւ պատճառ դարձած թանկագին զոհերու ... (ան-
նըշմար գրպանէն կը հանէ ատրեանակը եւ քունքին բըռ-
նած) Մնաք բարով, ղեկավար ... (պայքիւնի հետ՝
դիակը կը տապալի Ղուկաս Աղբօր ոտքերուն առաջ):

(Խոսքով, Մարկոսեան, Օզանեան վրան կը յարձա-
կին դողահար ու տժգունած եւ կը ցնցեն դիակը ու կը
հաստատեն թէ մահը շանթահարիչ է եղած):

ԽՈՍՐՈՎ (Ղուկասին). — Լմնցած է ...

(Կը տիրէ ճնշող լուրթիւն մը, ամէնքն ալ կը խոր-
հին դժբախտ անակնկալէն խորապէս ազդուած):

(Ղուկաս հիացած ու միանգամայն զարհուրած պա-
տահարէն՝ բնազդօրէն զինուորական բարեւի կը կենայ,
որու կը հետեւին մնացածները: Եւ այս միջոցին վարա-
զոյրը դանդաղօրէն կ'իջնէ):

Ե. ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Բերդի վերջին օրն է: Գասնեւօթ օրերու տունական անհաւատար դիմադրութիւնը, ընդհանրապէս յաջող ու յաղթական, իր կիսայոյս սպասումին ու ակնկալութեան մէջ՝ յուսախար եղաւ ու դաւաճանուեցաւ ... Եւ հասաւ անխուսափելիօրէն օրհասի դժիւսմ պահը ...

Զինական տեսակէտէ, դիմադրութիւնը դեռ երկար կրնար տոկալ ու տեւել, սակայն ամէն ճիգ՝ ըլլայ այրուած տուներէն, ըլլայ զինեալ ասպատակութեամբ շրջակայ դիւղերէն՝ պարեն ձեռք բերելու, շատ անբաւարար եղաւ, եթէ ոչ ապարդիւն: Մօտալուտ սովը իր մահահոտ ճիրանները երեւան բերելով ժայռերուն վըրայ՝ անձնատուութեան կամ զանգուածային ինքնասպանութեան անազանդը հնչեցուց ...

Մեծ տառապանքներու եւ դառն յուսախարութիւններու քուրաններուն մէջ թրծուած հայ ժողովուրդի քաղաքական բնադրը չէր խարած իրեն: Յաղթանակը Համաձայնականներու կողմն ըլլալ կը գուշակուէր, ինչ որ ալ եղաւ, եւ սակայն կար ու կը մնար նենգամիտ Անդլիան, իր ետական ու խորդախ քաղաքականութեամբն ու գիւանադիտութեամբը:

Գլտտ Ֆարբէր, Պուլլէ դրահաւորի նաւապետը, որ մասնակցած է Տարտանէլի բոլոր կռիւններուն, իր օրագրին մէջ — «Տարտանէլի Արշաւանքը» — գլխուն մէջ՝ ականատեսի վկայութեամբ կը յայտարարէ՝

— «1915 թ. 18 մարտ (ն. տ.) ժամը 2ին կէսօրէ վերջ, Տարտանէլի կռիւր յաղթականօրէն վերջացած էր

Համաձայնականներուն համար: Եւ միեւնոյն օրն իսկ անդլեւֆրանսական նաւատորմիչը կրնար խարսխել Տօլ-մա-Պաղչէի առջեւ, եթէ անգլիական վերին հրամանատարութեան « նահանջ » ի դաւադիր հրամանը չտրուէր, որ ամէնքիս զարմանքն ու գայրոյթը առաջ բերաւ . . . »:

Պոլսոյ վերաման հետեւանքը անմիջականօրէն պիտի ըլլար՝ Ժէօն-Թուրքերու կառավարութեան արտաքսուժը եւ խաղաղութեան կնքումը, հետեւաբար նաեւ հայութեան ընաջնջման ծրագրի գործադրութեան իսպառ խափանումը:

Այս թուականէն հինգ շաբաթ յետոյ միայն, Ժէօն-Թիւրք կառավարութիւնը ինքզինքը ապահով ու ամուր զգալով անողորմութեան ու անգլթութեան բովանդակ շնական նրբութիւններով՝ համարձակեցաւ իր դիւային ծրագիրը իրադործելու յանդգնիլ . . .

Անգլիան, Պոլիսը վրաւելով, ըստ պայմանագրութեան դայն պէտք էր Ռուսիոյ յանձնէր, իսկ ասիկա հակառակ էր նորին վեհափառութեան Մեծն Բրիտանիոյ շահերուն » եւ գործադրուեցաւ դաւաճանութիւնը, եւ որով՝ նոյն այդ « վեհափառութիւնը » պատճառ ու մեղսակից դարձաւ այն անորակելի մեծ Եղեռնին, պայթած Հայ Ազգի վլխուն, զոր մարդը մարդուն չգործեց նոյնիսկ ամենալայրենի դարերուն մէջն անգամ եւ որ արձանագրուեցաւ որպէս crime de lèse - humanité — մարդկային կոչումին դէմ գործուած ոճիր - մարդկային պատմութեան մէջ . . .

Գալով երկրորդ եւ մասնաւորապէս Շապին - Գարահիտարի հայութեանը անմիջականօրէն շահադրողական կառավարութեանը — ոռւսական բանակի յառաջխաղա-

ցումին, որով անտարակոյս էր որ բնագաւառի հայութեան մեծագոյն մասը պիտի փրկուէր տեղահանութենէ, եւ հոս ալ, ժողովուրդի բնագոյնը զինքը չէր խաբած, եւ սակայն այս հաւանականութիւնն ալ ուզղակի խափանեցին ուսական բանակի վրացի եւ թուրք կամ թաթարական ծաղումով հրամանատարներն ու սպաները, որոնք կարծես որոշ գիտումով մը նշանակուած էին գործել թուրքիոյ ճակատին վրայ ...

Եւ այսպէս անյոյս, անպաշտպան, աշխարհէն ու Աստուծմէն լքուած Շապին-Գարահիսարի հայութիւնը բռնադատուեցաւ երկընտրանքի՝ կամ անպատիւ անձնատուութեան եւ կամ հերոսական ինքնապատարագումի ... Եւ փառք իրեն, որ անվարան ընտրեց վերջինը, իր իմացական մահով անկորնչելի փառապսակ մը հիւսելով Հայ Ազգի ճակատին ...

Բեմը կը ներկայացնէ Դ. գործեղութեան տեսարանը:

(Բեմին վրայ են՝ Ղուկաս Աղբար, Վահանիկ, Խորով, Հմ. Մարկոսեան եւ Իսր. Օղանեան — Ձինուորական Խորհուրդը: Բեմի վրայ են նաեւ Անդր. Պարոն-վարդեան եւ Նշան Սերճանեան — պատգամաւորներ:)

ՂՈՒԿԱՍ (մեծ տառապանքի մէջ է: Հագարաւոր մտքեր զիպար կը իրմշտկեն եւ ուղեղը կը բզգտեն ... Մերք ընդ մերք կը հանէ խուլ հառաչներ՝ մորքուելու մտրակուող ըմբոստ ցուլի մը նման: Խելագարի մը նըման կ'երթեւեկէ ... Պահ մը այսպէս տեսելէ յետոյ, յանկարծ կը ծառանայ պատգամաւորներու առջեւ պըրկուած ցասումով՝ որոնք խոնարհ դիրք առած սպասու-

մի մէջ եմ) . — Դիմում կ'ընէք վա՞ր իջնալու համար... .

ԱՆԴԻՐ (անհաստատ ձայնով) . — Այո՛, եթէ թոյլաւորէք ...

ՆՇԱՆ (միջամտելով) . — Եւ պէ՛տք է որ թոյլաւորուի ...

ՂՈՒԿԱՍ (տհամ եւ որոտագիւն) . — Եւ ինչո՞ւ համար « պէտք է » ...

ՆՇԱՆ (քիչ մը համարձակ) . — Որովհետեւ բարոյալքումը սկսած է արդէն եւ կը ծաւալի սպառնադին... .

ՀՄ . ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ . — Սխա՛լ է, ես որ շարունակ ժողովուրդին հետ շփման մէջ եմ, այդպիսի բան չեմ նկատած ... Ընդհակառակը ...

ԱՆԴԻՐ . — Երեք օրուան պարեն միայն մնացած է...

ՆՇԱՆ . — Սովը մօտալուտ է ...

ՂՈՒԿԱՍ (պատգամաւորներուն) . — Որքան կը յիշեմ, ասով երկրորդ անգամն է որ դիմում կ'ընէք ...

ԱՆԴԻՐ . Եւ ՆՇԱՆ . — Այո՛ ...

ՂՈՒԿԱՍ (սաստող ձայնով) . — Այս անգամ շարժառիթը բարոյալքումն ու սովը կը՞րոնէք ... Բայց բաւական օրեր առաջ, երբ յաղթանակ, երզ ու պար կար Բերդին վրայ, նորէն վար իջնալ կը խնդրէիք եւ որ կտրո՛ւկ մերժուեցաւ ...

ՆՇԱՆ . — Ճիշդ է, սակայն ամէն պարազայի, մեր անձնական մորթը փրկելու համար չէ՛, վկայ այն իրողութիւնը, որ հոս մեր բաղմանդամ ընտանիքները կը ձգենք եւ ո՞վ կրնայ ըսել թէ՛՝ ողջ պիտի վերադառնա՞նք ...

ԽՈՍՐՈՎ . — Այդ մասին բնաւ մի՛ տարակուսիք... .

ՂՈՒԿԱՍ (դէմքերը զննելով) . — Դուք ձեր մահը միայն կը փութացնէք ...

ԱնԴԲ. — Ի՞նչ որ ճակատագիրնիս է, ա՛յն կ'ըլլայ ...

ՆՇԱՆ. — Ժողովուրդը չուզեր սովէն կոտորուիլ, կ'ուզէ յանձնուիլ ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Սո՛ւտ է ...

ՆՇԱՆ. — Մեր երկուքին պատգամաւոր է ընտրած ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Դո՛ւք, դո՛ւք էք վարակեր ու մոլորցուցեր ժողովուրդը ...

ԱՆԴԲ. — Մենք բան մըն ալ ըսած չունինք ...

(Կը տիրէ ծանր լուռութիւն մը):

ՆՇԱՆ (խոնարհ եւ համազօր շեշտով մը). — Ղուկաս Աղբար, մի՛ բարկանաք ... Ժողովուրդը հնազանդութեամբ ամէն բանի տողաց՝ աղտեղութեան, Ժայռեբու կարծրութեան, ջրի սակաւութեան, սպաննուած բազմաթիւ թուրք զիախներու դարչահոտութեան եւ կէսանօթութեան ... Բայց սովին չի՛ կընար զիմանալ ...

ԱՆԴԲ. — Այդպէս է ...

(Կը մտնէ պահակը):

ՊԱՀԱԿ. — Ճերմակ դրօշակով կնոջ նորէն երեւցած բլասը կ'իմացնեն զիտարանէն ...

ՂՈՒԿԱՍ (իբ մտփերուն անձնատուր). — Թո՛ղ ձըզեն ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս):

ՆՇԱՆ (գաղտնի ուրախութեամբ՝ Անդրանիկին կամացուկ). — Աստուծմէն եղաւ ...

ԱՆԴԲ (նռնալի՛ս՝ Նշանի ակամօրին). — Միասին վար կ'իջնանք ...

ՂՈՒԿԱՍ (մտածկոտ երբեւեկելէ վերջ՝ կեցած եւ դէպի ընկերները). — Ի՞նչ կ'ըսէք ...

ՉԱՅՆԵՐ. — Ի՞նչ ըսենք ...

ԽՈՍՐՈՎ (պատգամաւորներուն) . — Մէկ բան չեմ հասկնար, հայրենակիցներ, ի՞նչ պիտի ըսէք եպիսկոպոսները պայտել տուող զազանին . . . Ի՞նչ պիտի խոսանաք . . . Հպատակութի՞ւն, հաւատարմութի՞ւն . . . Բայց հրամանն ու հրահանգը Թալէաթ - Էնվէրէն է ու բացարձակ . . . Անոնք այլեւս Հայ չե՛ն ուղեր ունենալ իրենց տիրապետութեան տակ եղած հողերուն վրայ . . . Ձեր հարստութի՞ւնը պիտի առաջարկէք, արդէ՛ն իրենն է . . . Ամօթ է ըսելը՝ ձեր պատի՞ւր . . . Սակայն անձնատուր ըլլալու վայրկեանէն, ա՛յդ ալ իրենն է ու իրենը . . . Ալ ի՞նչ . . .

ՎԱՀԱՆԻԿ (բունն) . — Ձեր ամօթխած հարսերն ու անարատ աղջիկները, որոնց զէմքերն անգամ նայիլ չէիք տար, Թուրքին ու Չէթէներուն անկողինները պիտի բռնաբաշուին . . . Ու ձե՛զ, հայրերուդ, մէկիկ մէկիկ պիտի կացնահարեն նոյն այդ պղծութեան մահճներուն առջեւ . . .

ԽՈՍՐՈՎ (տրտում) . — Հաւատացէ՛ք, հայրենակիցներ, սուրը հազար անգամ զթառատ է, քան Թուրքը . . .

ԱՆԴԲ (ամօքահար ու խղմալի) . — Մենք թրքահալ պիտի առաջարկենք ամբողջ ժողովուրդով . . . (աւելցրնելով) Առեբես . . .

ՂՈՒԿԱՍ (տենդագիմ երթեւեկի ֆայլիմ վրայ կեցած՝ արգահատանով) . — Եւ տարօրինակ միամտութիւնն ունիք հաւտալու թէ՛ պիտի յաջողիք . . . (կը վերսկսի երթեւեկը) :

ԱՆԴԲ . — Կը յուսանք . . . Այդ տեսակ առաջարկներ մենք ստացեր ենք, երբ տակաւին վարն էինք . . .

ՆՇԱՆ. — Յաղթանակը, ամէ՛ն պարազայի, Համա-
ձայնականներու կողմն է, հետեւաբար մեր առերես
Թրքացումը շատ երկար չպիտի տուէ ...

ԱՆԴՐ. — Թուրք ազգեցիկ ծանօթներս քանի քանի
անդամներ ինծի հասկցուցին, ես ահանջ չկախեցի ...
Սակայն այսօր, իմ առժամեայ Թրքացումս կը դերադա-
սեմ սովամահ ըլլայէ ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Իմ խելքիս բանը չէ՛ ... Ան-
տեղի է եւ անօգուտ ...

ՆՇԱՆ. — Փաստեր կան, ահաւասիկ պարոն Վա-
հանիկի տիկնոջ հօրեղբայրը, Յովսէփ Էֆէնտին, որ մը-
տիկ ընելով Տէֆաէրտարին՝ Թրքացաւ եւ այսօր զերծ
է քսոտէ եւ մահուան սպառնալիքէն ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (բուռն). — Ինչէ՞ն զիտէք ... Եւ յետոյ
ստրուկի մը խօսքը կ'ընէք, վախկոտի մը, դաւաճանի
մը, Թուրքի պաշտօնեայի մը ...

ՆՇԱՆ. — Մի՛ խօսիք այդպէս, պարոն Վահանիկ,
Յովսէփ Էֆէնտին զէջ Հայ մը չէր, Շապինի մէջ զէջ
Հայ չկայ, մանաւանդ դաւաճան ...

ԱՆԴՐ. — Խոհեմութիւնն ու ժամանակին յարմար-
ուիլը ո՛չ վախկոտութիւն է եւ ո՛չ ալ դաւաճանութիւն,
այլ դիւանադիտութիւն, ժողովուրդի դիւանադիտու-
թիւն, զոր մեր պապերը կիրարկած են ...

ՆՇԱՆ. — Եթէ ոչ այսօր Հայ անուան անդամ ջըն-
ջուած կ'ըլլար ...

(Պահակը ներս) :

ՊԱՀԱԿ. — Կիներ հասած է ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ներս մտցուր :

ՊԱՀԱԿ (դուրս եւ իսկոյն կնոջ հետ ներս, կը քակէ
աչքերը եւ նորէն դուրս կ'ելլէ) :

ԿԻՆԸ (Նստակ մը կը յանձնէ Ղուկաս Ազրօր) :

ՂՈՒԿԱՍ (նամակն առած կը յամսնէ Խոսրովին) :
ԽՈՍՐՈՎ (կը կարդայ քարգմանարար) :

Շապին-Փարահիսարի մոլորական Հայերուն,

Ձեր ոճրագործ յանձնապատանութիւնը պատճառ դարձաւ նոր եւ ողբալի արիւնհեղութեանց : Ամենավերջին անգամն ըլլալով, կը դիմեմ ձեզի եւ կ'առաջարկեմ որ յանձնուիք ձեր զէնքերով միասին, որու փոխադարձ կ'երդնում ձեզ բոլորիդ անխտիր, ինչքի եւ պատուի կատարեալ անձեռնմխելութիւն ու ապահովութիւն : Կառավարական ո՛ր պաշտօնեայի զէմ որ զանդատ կամ մեղադրանք ունիք, ուշադրութեամբ պիտի լսուին եւ յանցապարտները իստիւ պատժուին ... Իմացած եղէք որ՝ Կարնոյ ճակատէն զօրարանակ մը հասած է մեծ թնդանօթներով միասին եւ որ արամադրութեանս տակ կը գտնուին ... Ձեր բնաջնջումը մէկ երկու ժամուան զործ մը պիտի ըլլայ այլեւս ...

Ականջ ունեցողը թող լաւ լսէ :

Սվագի վալի ՄՈՒԱՄՄԷՐ

(Ընթերցումին կը յաջորդէ պահ մը լարուած լռութիւն) :

ՂՈՒԿԱՍ (ընկերներուն) . — Խմբագրեցէ՛ք պատասխանը ... Վերջաւորութիւնը՝ շատ դան եւ շուտ դան ... (Վահանիկ եւ Խոսրով քով քովի կուզան խմբագրելու) :

ՂՈՒԿԱՍ (կնոջը դարձած) . — Ինքդ ի՞նչ ըսելիքներ ունիս ...

Կինը (տրտում) . — Շիտակ է դրածը, սարսափելի զօրք է եկած եւ ինչե՛ր, ինչե՛ր կը պատմեն ... Պատերազմը շա՛տ զէչ կ'երթայ եւ ասոր համար ալ Հայե-

բուն դէմ ալ աւելի կատղեր են ... Անոնք պատճառ կը
բունեն եղածներուն ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Մեր վերջին կռուի մասին ի՞նչ կը
խօսին ...

ԿԻՆԸ. — Ի՞նչ պիտի խօսին ... Ամէն տուն սուղ
ու շիվան է մտեր ... Ամէն սահաթ քիւֆիւր ու անէծք
կը թափեն, որ իրենց սատակներուն զէնքերը Բերդին-
ները կողոպտեր են ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ի՞նչ կարծիք ունին մեր զիմանալու
մասին :

ԿԻՆԸ. — Կ'ըսեն թէ՛ մինչևև ձմեռ կրնաք զիմա-
նալ ... Ասոր համար թէլէղրաֆ թէլէղրաֆի վրայ կու-
ղան ու կ'երթան ... Թալէաթ վաշան կը պահանջէ մաք-
րել անխնայ եւ անմիջապէս՝ հատ մը անգամ չթողնե-
լով ...

ՂՈՒԿԱՍ (ֆիչ մը խորհեիլէ վերջ) . — Թրքացածներ
կա՞ն ...

ԿԻՆԸ. — Ըլլալու են ... Բայց անոնց ալ խեթ կը
նային ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Դուն թրքացած ես ...

ԿԻՆԸ (գլուխը կախ չի պատասխաներ) :

ՂՈՒԿԱՍ. — Չհասկցա՞ր հարցումս ...

ԿԻՆԸ (միշտ գլուխը կախ եւ ամօթահար) . — Այո՛,
մեզի մեր գեղի ազան թրքացուց ...

ՂՈՒԿԱՍ (կը լուէ եւ մտորումներու մէջ կ'իյնայ) :
ԽՈՍՐՈՎ (վերջին անգամ աչքէ անցուցած գրութիւ-
նը) . — Պատասխանը պատրաստ է ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Կարգա՛՛ ...

ԽՈՍՐՈՎ (քարգմանաբար կը կարդայ) :

Սվազի վալի Մուամէրին !

Դարձեալ ընդունեցինք ձեր պատգամաբերը : Մեռնելու սահմանուած բուռ մը ժողովուրդին հետ զուր կը բանակցիք : Ձեր խոստումներուն բնա՛ւ չենք հաւտար ու մեզի կը վերապահենք մեր մեռնելու եղանակը : Երկընտրանք չէ եղեր երբե՛ք եւ չի ալ կրնայ ըլլալ ... Մասնաւոր պատիւ եւ հպարտութիւն է մեզի համար՝ Կարնոյ ճակատէն զօրաբանակ մը ձեր կողմը բերել տալը՝ ծանր թնդանօթներով ... Ամենավերջին անգամս ըլլալով՝ կը յայտարարենք՝ որ շատ զաք եւ չո՛ւտ գաք ... Թուրք կառավարութեան բարբարոսութեանէն փախած՝ Եազլին-Գարահիսարի բուռ մը Հայութիւնը

ՂՈՒԿԱՍ (նամակն առած կնոջը կը յանձնէ) . — Պահա՛կ :

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Նամակարեր կինը սպասցուր դուրսը եւ մինչեւ նոր հրաման մը չստանաս, մի՛ արձակեր :

ՊԱՀԱԿ (կնոջ աչքերը կապած՝ կ'առաջնորդէ զայն դուրս) :

ԱՆԴՐ . եւ ՆՇԱՆ (նայուածքները յառած Ղուկաս Ազրօր՝ սպասման մէջ են) :

ՂՈՒԿԱՍ (կուսակցիով առնոց միտքը) . — Դուք ալ պահակին քով սպասեցէք մեր պատասխանին :

(Պատգամաւորները դուրս կ'ելլեն) :

ԻՍՐ . ՕՉԱՆԵԱՆ (սպասելով որ Ղուկաս Ազրօրը կը խօսի, բայց նկատելով որ ան լուռ կը մնայ) . — Երկա՛ր խորհելէ յետոյ՝ ես այն կարծիքին եմ եկած թէ՛ պէտք է արտօնել վար իջնալը :

ՂՈՒԿԱՍ (ծանր մտմտութի մէջ՝ միւսներուն) . —
Դուք ի՞նչ կարծիքի էք ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (խօսքը քիչ մը ուշացնելով՝ կտրուկ) . —
Ես հակառակ եմ որ թոյլատրուի վար իջնալ ... և բա-
նակցիլ այն հրէշին հետ ... Մենք թերմօպիլեան քաջե-
րու երդումով Բերդ բարձրացանք և պէտք է որ մեր
դիրքերուն մէջ մեռնինք ... Ո՛չ, ես դէմ եմ ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ . — Ըստ իս, երբ խնդիրը առար-
կայականօրէն քննենք, պէտք է որ արտօնուի պատգա-
մաւորներուն վար իջնալը ... Մեր պարենը երեք օր մի-
այն կրնայ բաւել, շա՛տ շա՛տ շարաթ մը ... Մեր պա-
րենահաւաք ասպատակները չյաջողեցան շօշափելի յա-
ջողութիւն մը ունենալ և դուրսէն ալ ո՛չ մէկ օղնու-
թիւն եկաւ ...

ԽՈՍՐՈՎ (խոր կսկիծով՝ ինքնիբեմ) . — Ախո՞ս ...
հերոսական դիւցազներդութիւնը իր յաղթանակներու
պանծալի դրուագներով՝ խեղճ ողբերգութեան կը վե-
րածուի, անփառունակ վախճանով ... Ախո՞ս ...

ՀՄ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ . — Լոկ սովի սպառնալիքով ...
Հոս այլեւս մեր զէնքերը անդօր են ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (բուռն) . — Մահը մահ է, ընկերներ,
թէ՛ վերը, թէ՛ վարը ... Բայց լաւագոյն է մահանալ
սովէն, կամ նոյնիսկ մե՛ր ձեռքով, քան թուրքին ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ . — Ասպետական վախճան մըն է
քու ըսածդ, Վահանիկ, սակայն երբ ժողովուրդը չուզէ
ո՛չ սովէն մահանալ և ո՛չ ալ մեր ձեռքով ու փորձէ
առերես թրքանալով իր կեանքը փրկել, հարց կուտամ,
իրաւունք ունի՞նք դայն դիտակցաբար սովին դատա-
պարտելու կամ մեր ձեռքերով զնդակահարելու և թոյլ
չտալու իրեն օգտագործել վերջին կարելիութիւնը, թէ-

ևւ չա՛տ կսկծալի եւ ամօթալի զժրախտաբար, ու թե-
րեւս ալ հարցական, բայց նաեւ այնքան մարդկային...

ՀՄ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ. — Այո՛ ... Հերոս ըլլալը շատ
լաւ բան է, բայց եւ հերոս չըլլալը նոյնքան մարդկա-
յին ...

ԽՈՍՐՈՎ (ոգիւորուած). — Իմ տեսածներս ու ապ-
րածներս զիս հաստատ եզրակացութեան են բերած Շա-
պինի հայ ժողովուրդի մասին ... Աղաներու խաղն է
այս բարոյալքումք, ժողովուրդը տարբեր կը խորհի...

ԻՍՐ. ՕՁԱՆԵԱՆ. — Ժողովուրդը, ամբոյս է, իսկ
ամբոյսը յարափոփոխ եւ վտանգաւոր ... Ան ստրուկը
է եւ երկրպագուդ, երբ յաղթական ես ... Պարտեա՞լ
ես, ան բռնաւորդ է ու դահիճը ...

ԽՈՍՐՈՎ. — Գուցէ ճիշդ ըլլայ այդ բնորոշումը
ընդհանրապէս, բայց ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ Շապինի
հայ ժողովուրդին համար ...

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Իմ վերջին խօսքս է ... Այս ժողո-
վուրդը, մենք ալ իրեն հետ միասին, դատապարտուած
ենք ոչնչանալու, քանի որ ո՛չ մէկ տեղէ օգնութիւն հա-
սաւ ... Գիտնանք մեռնիլ ազատ մարդու մահով ...

(Կը տիրէ ծանր եւ ճնշող լռութիւն) :

ՂՈՒԿԱՍ (վեհալիառ տրումուքեալք). — Նախ յայ-
տարարեմ թէ՛ պատգամաւորներու վար իջնալ արտօն-
ուելու պարագային, անոնք պիտի բանակցին յանձնուիլ
ուզող անգէն ժողովուրդի կողմէ եւ անոր անունով մի-
միայն ... Հետեւաբար ոչ մէկ հակասութիւն պիտի հա-
մարուի անոնց ընկերակցութիւնը մեր պատասխանա-
գրին ... (խիզախ եւ կտրուկ) Թերմօպիւեան երգումը,
մե՛նք, զինուորեալներս, սրբութեամբ կը պահենք մի-
շեւ մեր ամենավերջինին անշնչացումը ... Պատերազ-

մական լեզուով խօսելով՝ մենք հասած ենք ա՛յն կէտին, որուն կը հասնին նոյնխակ մեծ քանակները իրենց անելի վայրկեանին, երբ այլևս ղիմադրութիւնը աննպատակ կը դառնայ եւ կը սկսի ամէն մէկ ղինուոր իր ազատման ճարն ու ճամբան խորհիլ . . . Կ'ազատի ա՛ն, ով կրնայ . . . Այս տեսակէտով, մանաւանդ ա՛յն պատճառով՝ որ պատասխանատուութեան ամէնէն ծանր բաժինը ի՛մ ուսերու վրայ կը ծանրանայ, ես կը սարսափիմ, խորհելով թէ՛ սովի ճիրաններուն մէջ ու թուրքի թնդանօթներու կրակին տակ, անդէն ժողովուրդին փրկութեան յոյս մը կար, բայց Ղուկաս Աղբարը արգելեց օգտագործել . . .

(Կը տիրէ ծանր ու կսկծալի լուսթիւն եւ ամէնին ալ գլուխնին կախ կը մտորին յայտնապէս տառապելով) :

ՂՈՒԿԱՍ (լրացնելով իր խօսքը՝ հանդիսաւոր ու վնասկան) . — **Զինուորեայներու մասին, կը կրկնեմ, ո՛չ մէկ խօսք չկայ . . .** (հանդարտ) **Ի՛մ կարծիքովս պատգամաւորները կրնան արտօնուիլ վար իջնալու . . .**

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ . — **Ուրիշ ելք չկայ . . .**

ՀՄ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ . — **Ստիպեալ . . .**

ՎԱՀԱՆԻԿ ԵՒ ԽՈՍՐՈՎ (լուռ կը մտորին) :

ՂՈՒԿԱՍ (բառական զմեռիէ յետոյ վահանիկն ու խոսքովը, տկար ձայնով մը) . — **Վահանիկ, գրէ երկու անգամ անցքի տոմսեր . . .**

ՎԱՀԱՆԻԿ (յո՞ր տքտմութեան մէջ եւ ակամայ կը կատարէ հրամանը եւ տոմսերը կը յամճնէ Ղուկաս Աղբորը ստորագրելու) :

ՂՈՒԿԱՍ (ստորագրելով տոմսերը) . — **Պահա՛կ :**

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿԱՍ . — **Ներս մտցուր պատգամաւորները :**

ՊԱՀԱԿ (դուրս եւ կը դրկէ պատգամաւորները) :

ՊԱՏԳԱՄԱԽՈՐՆԵՐ (ներս կը մտնեն խոնարհ ձեւեր առած) :

ՂՈՒԿԱՍ (տոմսերը տալով) . — Ահաւասիկ ձեր ազատ անցքի արտօնագրերը ... Ձեզի դրկողներուն, Եթէ իրօք կան ... (պատգամաւորներու կեղմէ բողոքի անխօս շարժում մը) անունով միտ'յն է որ դուք իրաւունք պիտի ունենաք բանակցիլ վալիին հետ ... Եթէ հրաշքով տեղ հասնիք ... (խիստ եւ խրոխտ) Գալով մե'զ, կռուողներուս, մեր պատասխանագիրը արդէն ձեզի հետ իրեն կը տանի բանագնաց կիներ ... (բարձր եւ շեշտելով) Ձեզ բացարձակապէ'ս կ'արգելուի մեր մասին խօսիլ եւ սակարկութեան մտնել ... Պահա'կ :

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Պատգամաւորները կնոջը ընկերակցուցած՝ վար դրկեցէք ...

ՊԱՀԱԿ . — Լաւ :

ԱՆԴՐ . — Շնորհակալ ենք, Ղուկան Աղբար, որ կը թոյլատրէք ... Մեկնելէ առաջ անգամ մը եւս կը շեշտենք թէ՛ մեր նպատակը փրկութեան ելք մը գտնելն է եւ Հայ մնալը ... Մնացէք բարով ... (քայլ կ'առնէ) :

ՆՇԱՆ (քայլիմ վրայ) . — Տէնիզէ տիւշէն երլանա սարլըր ... Կեցէ'ք բարով ...

ԻՍՐ . ՕԶԱՆԵԱՆ եւ ՀՄ . ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ . — Երթաք բարով ...

(Պատգամաւորները կը մեկնին պահակէն առաջնորդուած) :

(Կը տիրէ երկար պահ մը մահասարսուռ լռութիւն մը : Ամէնքն ալ տրտում են խորապէս եւ կարծես ամօ-

Թահար ... Ոչ ոք սիրա ունի զերեզմանական լուսթիւնը խզելու, ըսուելիք բան մը չըլլալուն համար ...):

(Բեմք այս վիճակին մէջն է, երբ՝ յանկարծ ներս կը մտնէ պահակը դաժան նայուածքով):

ՊԱՀԱԿ. — Ղուկաս Աղբար, սննդակայանէն մէկն է եկած եւ անպատճառ կ'ուզէ ձեզի հետ խօսիլ ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Թող դայ:

ՊԱՀԱԿ (դուրս):

(Կը մտնէ մարդը):

ՄԱՐԳԸ (այլայլած ու դժխացած կերպարանով, երեւոյթէն դատելով՝ հացքուխ մը, արմուկները վեր սօքտած եւ առջերը ալիւրի պարկ մը կապած). — Ղուկաս Աղբար, ներսդուրիւն ... (գրեթէ գայրոյթով) Իմացուեր է որ երկու հոգի վար կ'իջնեն ձեզի թէսլիմ տալու Թուրքին ձեռքը ... Ձիւնքի կէօյէ ուտելիքը պակսեր է եզեր ... Շիտակը ալուր շատ կայ, ամժա փասն ու ջուրը քիչ մը դըթ է ... Ան ա Աստուած ողորմած է ... Հիմի հարուրներով օլուխ չօճուխ չեն ուզեր իրենց բաժինները ... Ի՞նչ հրաման կ'ընէք ... (կարծես ծանր բեռ մը ուսէն վար դրած՝ շունչ կ'առնէ եւ պիւրկ նայուածքը կը սեւեռէ Ղուկաս Աղբօր վրայ):

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ (ընկերներուն հետ միասին զարմացած ու հիացած՝ մէկ մը կը նայէ եկողին, մէկ իր ընկերներուն, որոնք ամէնքն ալ ապշահար ու ամիլիբերան մարդուն կը նային ... Յետոյ, կարծես ակամայ՝ խզելով այս պատահարի առաջ բերած սքանչանքի լուրքիւնը՝ ընկնուած ձայնով մը եկողին դարձած). — Ի՞նչ ըսեմ ...

ՄԱՐԳԸ. — Սէնքի ի՞նչ էնենք ... Կուտողներուն բաժինը է՞վէ՞լ տանք ...

ՂՈՒԿԱՍ (ժողովուրդի այս ինֆնարույս ժեստի վր-
սեմութեան կարծես զինովցած) . — Իրենց բաժինները
կողողներո՞ւն կ'ուզեն տալ ...

ՄԱՐԴԸ . — Հա՛, եա ... որ էրկար դիմանան ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Սակայն իրենք ինչո՞վ պիտի ապրին...

ՄԱՐԴԸ . — Կ'ըսեն թէ՛ մենք խոտ կ'ուտենք, քար
կը լիզենք ... Թէ՛քի Թուրքին ձեռքը մեզի թէսլիմ չե-
նեն ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Ի՞նչքան կ'ըլլան չուզողները ...

ՄԱՐԴԸ (կը խորհի պահ մը եւ մէկէն) . — Շիտակը
ես հինգ հարուր ըսեմ, դուն հազար ... Շա՛տ են շա՛տ...
Հէ՛կէ տահա իրար ետեւունց ալ կուգան հա կուգան ...
(Սփանչանքի լուրքեան մէջ ամէնքը յատկանշական ան-
ուով իրար կը նային) :

ՂՈՒԿԱՍ (խորապէս յուզուած ու յայտնապէս ջախ-
ջախուած ժողովուրդի ինֆնագրկանքի մեծ ժեստի ծան-
րութեան տակ՝ յոգնած ձայնով մը, որուն մէջ կարծես
արցունք կայ խառնուած) . — Ամէնքին բաժինն իրեն
տուէք ... (կուռ) Ըսէ՛ք, տարածեցէք ամէնուն եւ ա-
մէն տեղ թէ՛ դիրենք Թուրքին ձեռքը յանձնող չկայ ...
Եւ ով որ նման լուր մը կը հանէ, իսկոյն հրացանի կը
բռնուի ...

ՄԱՐԴԸ (յաղքական եւ ուրախութեան խելայեղ) .
— Գլխո՞ւս վրայ, Ղուկաս Աղբար ... Ներողութի՛ւն...
(անապարանքով դուրս կը փութայ) :

ՎԱՀԱՆԻԿ (նայուածքը մեկնող մարդուն ետեւէն
գամած) . — Եւ այս անձնագոհ ժողովուրդին անունովն
է որ դժութիւն պիտի խնդրեն արիւնկզակ ու նախա-
մարդ հրէճէն ...

ԽՈՍՐՈՎ (հիացած) . — Մեծահոգի, հերոս ժողովուրդ ...

(Կը մտնէ պահակը) :

ՊԱՀԱԿ . — Դիտարանէն իմաց կը տրուի թէ՛ խուփան կը համարմբուի թրքական առաջին զօրն ետեւը ...

ՂՈՒԿԱՍ (իրակախութեան եկած՝ խոժոռ ձայնով) . — Դիրքերուն տեղեկացնել, որ մերոնք չկրակեն, քանի դեռ յարձակման նշան ցոյց չեն տար ...

ՊԱՀԱԿ (կատաղի նայուածք մը պտըտցնելով՝ դուրս) :

ԽՈՍՐՈՎ (դառն հեզմանով) . — Հին բարեկամներուն ընդառաջի կ'աճապարեն ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (ընդաստ ոտքի) . — Ես վայրկեան մը Արաքսիին հանդիպիմ ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Կեցիր քիչ մը ... (ծանրակշիռ յայտարարութիւն մը ընել ուզողի մը ինքնամիտի, մտայլ ու խիստ դէմքով ու շեշտաւոր խօսքերով) . — Ընկերներ, մենք պէտք է որ այս ի՛սկ վայրկեանին վերջնական որոշումներ կայացնենք, քանի դեռ հաւանական սմբակոծումը մեզի դիրքերը չէ նետած ...

ԻՍՐ . **ՕԶԱՆԵԱՆ** . — Ու քանի դեռ սովն իր մանգաղը Բերդին վրայ չէ պտըտցուցած ...

ԽՈՍՐՈՎ . — Ճիշդ է ...

ՂՈՒԿԱՍ (շարունակողի պէս) . — Գիտենք արդէն թէ՛ պարենը երեք օր միայն կրնայ բաւել ... Ժողովուրդի պաշտելի ինքնավերումը, այդ երեք օրը կրնայ անշուշտ բազմապատկել եւ սակայն վերջաւորումը, ուշ կամ կանուխ, դարձեալ նոյնն է ...

ԻՍՐ . **ՕԶԱՆԵԱՆ** . — Եթէ պատգամաւորները իրենց առաքելութեան մէջ յաջողին ու Բերդէն մեծ բազմու-

թիւն մը պակսի ոչ-կուուողներէն, այն ասան խնդիրը բաւական կրնայ փոխուիլ ... Եւ դիմադրութիւնը երկարացնելով՝ թերեւս, ո՞վ գիտէ, դուցէ փրկութեան ձեռք մըն ալ մեզի երկարի ...

ՂՈՒԿԱՍ (քերականաւ) . — Ես այդ կարելիութիւնը բնառ նկատի չունիմ ... Որովհետեւ, նախ չեմ հատար անոնց յաջողութեանը, եւ յետոյ, ժողովուրդը Բերդէն դուրս չի՛ դար եւ չի՛ յանձնուիր Թուրքին ձեռքը: Այլ է սեւ յուսահատութեան, եթէ իրօք բարոյաւքում կայ, մէջ խորհիլը, այլ դորձադրելը ... Իսկ դրսէն եկող փրկութեան ձեռքն ալ, եթէ հասնի անգամ, չա՛տ ուշացած պիտի ըլլայ ...

(Պահակը կը մտնէ):

ՊԱՀԱԿ . — Դիտարանէն կը տեղեկացնեն թէ՛ մեր պատգամաւորները հազիւ հասած թրքական առաջին գիծը, խուժանէն կացիններով չարաչար սպաննուած են ... (կատաղի նայաւաճիքը շարքը պտըտցնելէ յետոյ դուրս կ'ելլէ):

ՂՈՒԿԱՍ (պահ մը փարացած մնալէ յետոյ, դառն ժպիտով մը) . — Ահաւասիկ պերճախօս կարելիութիւնը ... (ու խայքումով մը պէս անհամբեր կ'երթեւեկէ եւ երթալով ալ աւելի դաժան կը դառնայ):

ԽՈՍՐՈՎ (դառն) . — Կացիններով ընդունուեցան... Ի հարկէ ...

ԻՍՐ . **ՕԶԱՆԵԱՆ** (գարհուրանքէն կը կմկմայ) . — Խե՛ղճ մարդիկ, տես թէ ի՞նչ բանի հանդիպեցան ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (որ լուռ կը խոկայ, յանկարծ որոտումով մը ոտքի) . — Ամէնքի՛ս ալ միեւնոյն կացինները կը սպառնան, եթէ չվճռենք անխուսափելին ...

(Ամէնքն ալ իրենց նայուածքը կը դարձնեն վահան նիկին) :

ՂՈՒԿԱՍ (ելֆ մը նշմարողի յուսով՝ վահանիկին առջեւ արձանացած) . — Ի՞նչ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (խիզախ) . — Բերզը լքել ու դուրս գալ կուուի ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Լա՛ւ, մնացողնե՞րը ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (ամոզորմ շեշտով մը) . — Ով կրնայ գալ, կուղայ, իսկ ով որ չի կրնար ...

ՂՈՒԿԱՍ (վահանիկին քեւը բռնած) . — Ի՞նչ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (մթնած նայուածքով ու որոտագին) . — Թո՛ղն տալ ...

ՂՈՒԿԱՍ (քեւը ձգելով 7 շանքահարի մը նման ետ ետ երթալով) . — Ա՛հ ...

(Ողբերգական խորին լուսթիւն մը կը տիրէ : Ամէն մէկը անաւոր դալիքի ամեհնութեան տակ ճզմուած զըլուխը կախ կը խորհի) :

ՎԱՀԱՆԻԿ (անխռով նահատակի մը պայծառութեամբ ու վնասակամութեամբ) . — Ղուկաս Աղբար, կը յիշե՞ս, երբ իմ աննման ընկերս՝ Շապուհը, կառավարական պալատին ու բանտին վրայ յարձակած միջոցին, սրտէն զարնուած էր ... Մի առ մի միտքս են այն ատեն ըսած քու խօսքերդ՝

— « Ոչի՛նչ պէտք է մեզ կասեցնէ, եւ ո՛չ մէկ սըրբազան դիակ մեր քայլը պատնէշէ » :

Եւ ա՛յն վայրկեանէն, ես իմ թանկագին ընկերոջ դառն սուզը, հօրս սրբազան սուգին հետ թաղած սրտիս մէջ, կանգ չառայ ու չթուլացայ ... Նորէն չպիտի թուլանամ, եթէ ուրիշ նուիրական դիակ մը ուզէ քայ-

լերս պատնէշել ... (խոր ցաւ մը կը զգայ եւ աչքերը գոցած՝ ամբողջ մարմնով կը ցնցուի) :

(Արծուեխոյանքի փայլատակումները կը տողանցեն ամէնքի աչքերուն մէջ) :

ԽՈՍՐՈՎ (խիզախ կեցուածքով ու կուռ շեշտով) .— Այո՛, դուրս պիտի դալ Բերդէն ու կուրը դաշտերն ու լեռները տեղափոխել ... կուեկրով ու ասպատակելով՝ անցնիլ միանալ Հայ կամաւորական դուռդերուն, որոնք շատ հեռու չեն ... Եւ վերադառնալ հեղեղ դարձած ...

ՀՄ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ. — Միանալ մեր Անդրանիկին...
ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Իսկ անոնք որ չեն կրնար միասին դա՞լ ...

ԽՈՍՐՈՎ. — Վահանիկն ըսաւ արդէն ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (դաժան ու անընկնելի) . — Պարենը կը բաժնուի Բերդէն դուրս ելնողներուն եւ մնացողներուն...

ՂՈՒԿԱՍ (բնագրական շարժումով մը կը գոցէ վահանիկին բերանը՝ ընդմիջելով) . — Գիտե՛նք ... (պահ մը լուռ եւ անհունօրէն տառապելի վերջ՝ յանկարծ խըրոխտ եւ որոտագին) Ո՞վ համամիտ չէ՛ ...

(Ամէնքը լուռ կը մնան) :

ԽՈՍՐՈՎ (ինքնիքեմ) . — Ճակատագրական է, այս այսպէս պիտի ըլլար ...

ՂՈՒԿԱՍ (վայրագ ու անողոք) . — Ո՞վ համամիտ չէ՛ ...

(Նորէն լուրթիւն) :

ՂՈՒԿԱՍ. — Վերջին անգամ կը հարցնեմ, ո՞վ համամիտ չէ՛ ...

(Լուրթիւն) :

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Վճռուած է ... Ամէն գնով պէտք է շատ ապրեցնել հարուածող բազուկները ... Միատեղ

մեռնելով ոչինչ կը շահի հայ ցեղը, միասին տանելով՝
ամէնքս կը կոտորուինք ... (հակառակը մը անագո-
րայն ուժգնութեամբ) Ներկայ օրերուն, կեանքը անոնց,
որոնք դիտեն զարնել ու յափշտակել ... Կեանքը անոնց,
որոնք վրէժխնդիր դատախազները կը դառնան հայ տա-
ռապանքին ... Իր չարքաչ օրապահիկը զինուորեակնե-
րուն տուող ժողովուրդը, իր կեանքն ալ կուտայ ար-
դար ու սրբազան վրէժին համար ... (վեհ հանդիսաւո-
րութեամբ) Ղուկաս Աղբար, դո՛ւն մեզի խրատեցիր չը
թուլնալ ... Արդ, զթալը թշնամանալ է ժողովուրդին,
իննայելը՝ զայն չարչարանքի եւ ամօթալի մահուան դա-
տապարտել ... (հանդարտ ու վնասկան) Մենք կ'եր-
թանք ժողովուրդին մէջ, նախապատրաստելու միտքե-
րը դերադոյն զոհարերութիւն, կազմելու դուրս ելնել
կարողացողներուն ցանկերը եւ մնացած պարենը ամբող-
ջովին բաժնելու անոնց մէջ ... Մնացածը քե՛զ կը պատ-
կանի ...

ՂՈՒԿԱՍ (անհուն տառապանքի մէջ չի կրնար բառ
մը արտասանել) :

(Ամէնքը, բացի Ղուկասէն՝ դանդաղ եւ յուսահատ
Ղուկասը դիտելէ յետոյ՝ ստուերներու պէս կ'անյայտ
տանան դուրս) :

(Այս պահէն սկսեալ՝ Ղուկաս Աղբոր հոգեկան վի-
ճակը, սկիզբները չափազանց բարդ է եւ ողբերգական :
Ներաշխարհը տակնուվրայ է եւ միտքը՝ հակասական
խուժումներու խաղալիք՝ մերթ անհաւաստարակչոյ
մօտ ... Շարժումներուն մէջ դանդաղ է, մոլորական ու
անվճռական եւ աչքերը ապակիներու փայլն ունին ...
Երբեմն ճիգ կ'ընէ մենախօսելու, սակայն կարծես խօ-
սիլը մոռցած ըլլայ ... Կարծես ոճրագործի մը խղճա-

հարութիւնը կ'ապրի եւ ձեռքը վրայ չի երթար ... Պահ մը վերջ՝ խելագարի եւ յուսահատի ժեստերն ու շարժումները դադարեցուցած՝ կը սկսի կեդրոնանալ, ինքնամփոփուիլ եւ հետզհետէ խաղաղիլ ... Հակասութիւնները կը հաւասարուին եւ տակաւ առ տակաւ կը ստանայ ուղղմականի իր սովորական պաղարիւնութիւնը, թէեւ տաժանագին պահերուն՝ ընկրկելու մօտ կ'ըլլայ, բայց եւ այնպէս այլեւս տեղի չի տար եւ կը զատրաստուի ահաւոր ու արհաւիրատ վճռի գործադրութեան ...):

ՂՈՒԿԱՍ (ձայնը կարծես անդնդախոր վիհէ մը կ'ելլէ). — Պահա՛կ:

ՊԱՀԱԿ (ներս):

ՂՈՒԿԱՍ (տակաւին չի կրնար արտաբերուիլ համարակիլ ... խոժոռ դէմքը կը գունատի եւ կարծես ամօքահար). — Ոչի՛նչ ... Մեկնէ՛՛ ...

ՊԱՀԱԿ (կը գննէ Ղուկասի տարօրինակ վիճակը եւ շուտով ու դանդաղ դուրս կ'ելլէ):

ՂՈՒԿԱՍ (հոգեկան ամեհի տագնապին հետ յամառօրէն ըմբշամարտելով՝ գրեթէ լալագին). — Ինչպէ՛ս... Ինչպէ՛ս այս զարհուրելի յանձնառութիւնը ստանձնեցի ... Չե՛մ կրնար, չե՛մ կրնար ... եւ ո՞ր իրաւունքով ... (խելագարի աչքերը պահ մը պարապին սեւեռած՝ սարսափահարի մը սարսուռներով) Թունաւորե՛լ... Բնաջնջե՛լ կեանքեր, որոնց վրկութեան համար ինքդ քո՛ւ կեանքդ եւ դրած ... (կեդրոնացած պահ մը, ադերսական եւ տրտում շեշտով) Ուրիշ ելք չկայ սակայն ... Աւա՛ղ ... Ուրիշ ելք չկայ՝ պատուաւոր ու հրպարտ մահուան համար ... Ուրիշ ելք չկայ ... (գլուխը երկու ձեռքերուն մէջ սեղմած՝ կը մտածէ խոր տան-

ջանքի մէջ ... Կը լսուի ուժգին համագարկ մը ... Կը սքափի, կ'արքննայ ... Աչքերը վայրագօրէն կը բոցավառին ... Լսելիք եւ ուշադրութիւն դարձած՝ կ'արձանանայ ... Հրագէնի ձայնը չի կրկնուիր ... Յանկարծ կատաղի վնասկանութեամբ մը) *Պահա՛կ* :

ՊԱՀԱԿ (ներս) :

ՂՈՒԿԱՍ (ուշացնելով խօսքը, գլուխը կախ ակնբարթ մը եւ խորհելէ յետոյ՝ յանկարծ գլուխը բարձր եւ անողոք բուրմի մը նման՝ դաժան ու հանդիսաւոր, որ գերագոյն տեսիլքի մը մէջն է եւ կը գործէ ինչ որ անբերույք հօր ուժի մը ցուցմունքներով) . — Բժիշկ Միւրճանը իսկոյն հոս զրկէ ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս շտապով) :

ՂՈՒԿԱՍ (անհանգիստ կ'երթեւեկէ ... Բայց արդէն հաւասարակշռութիւնը գտած կը բուի քլլալ ... Մէկ երկու շրջանէն յետոյ քայլին վրայ՝ դէպի մուտքը դարձած՝ կը կենայ անդրդուելի դիմագրաւողի մը դիրքն առած) :

(Կը մտնէ բժիշկը աճապարած եւ Հարցական նայուածքով կ'արձանանայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (տրտում նայուածքով) . — Բժիշկ, գեղաբանին մէջ չանթահարող թոյներ ունի՞ք ...

Բժիշկ (անսպասելի հարցումէն այլայլած ու անխօս, կը սառի կը մնայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (մեղմ եւ տեսակ մը ընկնուած) . — Ինչո՞ւ չէք պատասխաներ ...

Բժիշկ (անհամարձակ) . — Հարցումը ինքնին թէ եւ այնքան սարօրինակ չեմ գտներ, բայց ձեր աչքե՞րը ...

ՂՈՒԿԱՍ (դառն ժպիտով) . — Խելագարուածի՞ աչ-

քեր ... Անշուշտ ... (խոր հառաչելով) Բայց թողէ՛ք
ուսումնասիրելը ու պատասխանեցէ՛ք հարցումիս :

ԲԺԻՇԿ (գումատ եւ վախով) . — Շանթահարողներ
քիչ կան, բայց առհասարակ ուժեղ եւ թոյլ թոյներ բա-
ւական ունինք ...

ՂՈՒԿԱՍ (կարծես գոհ) . — Լաւ, այդ թոյները իս-
կոյն իրար խառնելով՝ գինեմման կարմիր հեղուկ մը
պատրաստեցէ՛ք :

ԲԺԻՇԿ (սառած ու ապշահար կը փարսաւ) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Հոգ տարէք, որ ազդու ըլլայ եւ քանի
մը կաթիլները արդէն բաւեն ... Յետոյ ... Նամանա-
ւանդ չը չարչարէ ... Գինովցնէ միայն ... (տառապան-
փով ու կամաց) Ու քնացնէ՛ ...

ԲԺԻՇԿ (դեռ միշտ միեւնոյն դիրքին մէջ կը մնայ
անխօս ու շուարուն) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Ինչո՞ւ անխօս էք եւ շուարած ...
(խորհրդաւոր) Բժիշկ, կոուիլը քաջութիւն է, բայց
խսկական հերոսութիւնը անձնագոհութեան մէջն է
մի՛շտ :

ԲԺԻՇԿ (սարսափահար) . — Սակայն Բերդին պաշտ-
պանութիւնը որո՞ւն կը յանձնէք, երբ դուք այլեւս ...
(չի համարձակիր խօսքը վերջացնել) :

ՂՈՒԿԱՍ (կոահելով միտքը) . — Ա՛հ, ինծի հա-
մար չէ՛, բժիշկ, ինծի համար չէ, դժբաղդարար ...
(խորտակուած) Կը ցանկամ, բայց իրաւունք չունիմ ...

ԲԺԻՇԿ (մասամբ մը հանգստացած) . — Հապա՞ ...

ՂՈՒԿԱՍ (հառաչանքով) . — Բոլոր անոնց համար,
որոնք չպիտի կարողանան Բերդէն դուրս գալ, երբ լը-
քումը ազդարարուի ...

ԲԺԻՇԿ (անակնկալէն զարհուրած). — Բերդը պիտի լքուի՞ ...

ՂՈՒԿԱՍ (խուսադանողական). — Թերեւս ...

ԲԺԻՇԿ. — Բայց, տիկին Արաքսին, որու վերջին դործողութիւնը թէեւ յաջող անցած է, բայց չափազանց վտանգաւոր բարդութիւններ կ'անցընէ ... Ռմբաձիգ Արչակ թէ՛վէքէլեանը, որու աջ թեւը, քունքը եւ աջ աչքը փճացած եւ անշարժ ինկած՝ կը խնամուի ... Յետոյ տասնեակ մը առիւծի պէս կուռողներ, որոնք շարժելու հնարաւորութիւն չկայ եւ դեռ ուրիշներ ... Ասոնք ամէնքը թունաւորե՞նք պիտի ...

ՂՈՒԿԱՍ (համբերութիւնը սպառած՝ խորապէս տառապելով). — Մի՛ չարչարէք զիս, բժիշկ, ես արդէն դժոխքներու մէջ կը ճենճեմքիմ ... (աղբասական) Խնայեցէք զիս, զթացէ՛ք վրաս ... (քիչ մը շունչ առած) Զինուորական խորհուրդի վճիռը կատարելու աճապարեցէք, եւ կէտ առ կէտ ... խնդրածիս պէս ... Ազդու եւ նուազ չարչարող ... Որքան որ հնար է ... Թմբեցընող ու խորո՛ւնի քնացնող ...

ԲԺԻՇԿ (ծանր ու մտախռի, գլուխը կախ, կարծես կը վարանի երթալ):

ՂՈՒԿԱՍ. — Գացէ՛ք, դացէ՛ք ... Բժիշկ, պատրաստեցէք փրկարար ու պատուաւոր մահը ...

ԲԺԻՇԿ (դանդաղօրէն դուրս):

ՂՈՒԿԱՍ (բժիշկին ետեւէն խոր հառաչանք մը հանելէ յետոյ). — Պահա՛կ:

ՊԱՀԱԿ (ներս):

ՂՈՒԿԱՍ. — Աւագ քահանան կանչէ ...

ՊԱՀԱԿ (դուրս):

ՂՈՒԿԱՍ (նոր դժուարութեան մը հանդէպ զըտ-

նուսդի մը մտահոգութեամբ, կը շարունակէ իր երթեւեկը մերթ քմերթ խուլ մոնչիւններ հանելով, ինչ որ կ'արտայայտէ իր ներաշխարհի գեհեմական տառապանքը) :

ՔԱՀԱՆԱՆ (անապարանքով ներս անակնկալի մը եկողի այլայլած դէմքով) . — *Ողջո՛ւն, Ղուկաս Աղբար :*

ՂՈՒԿԱՍ (փահանայի առջեւն աշտարակուած եւ հանդարտ երեսպու ճիգով մը) . — *Տէր Հայր, գիշերնամուտի ժամերգութիւնը աւարտեցի՞ք :*

ՔԱՀ. — *Օրհնած, եկեղեցին բացօդեայ է եւ ամէն պահ լեցուն աղօթողներով ... Յաճախ հսկումներ ալ կ'ընենք ...*

ՂՈՒԿԱՍ. — *Ամբողջ ժողովուրդը եկեղեցի հրաւիրեցէք :*

ՔԱՀ. — *Հսկումի՞ համար :*

ՂՈՒԿԱՍ. — *Վերջին ժամերգութեան համար ...*

(կը ցնցուի) :

ՔԱՀ. (ապշտեալ) . — *Վերջի՞ն ...*

ՂՈՒԿԱՍ (աշխատելով տառապանքը խեղդել) . —

Այո՛, ամենավերջին ... Հաղորդելու համար ...

ՔԱՀ. — *Ամէն պատարազի հաղորդուողներ շա՛տ կ'ըլլան :*

ՂՈՒԿԱՍ (գրեթէ ինքն իր խօսքէն սարսափած) . —

Վերջին հաղորդութիւնը ...

ՔԱՀ. (ափ ի բերան ստոած կը մնայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (փահանային շեշտակի նայելով) . — *Բաւարար մաս ունի՞ք ... Նշխարհ ...*

ՔԱՀ. (դեռ միշտ շուարուն՝ մեքեմայականօրէն) . — *Կա՛յ, օրհնած ... Բայց պատարազի եւ թաթախման համար անխառն դինի չմնաց ...*

ՂՈՒԿԱՍ. — Ես պիտի տամ ամէնէն անխառն գինին ...

ՔԱՀ. — Բերդի մօտ հինդ հազար հոգի^ն ալ հաղորդելու է ...

ՂՈՒԿԱՍ. — Ո՛չ ամէնքը, անոնք միայն, որ անկար են ու հիւանդ եւ կամ Բերդէն դուրս գալ չեն կրնար կամ չեն ուզեր, երբ հարկն ստիպէ ... (տրտմագին) Թուրքերուն ձեռքն իյնալ չեն ուզեր ...

ՔԱՀ (գարհուրած՝ քայլ մը ետ). — Ինչ ... Բե՞րդը կը լքէք ...

ՂՈՒԿԱՍ (իշխելով ինքն իրեն). — Այո՛, այս գիշեր իսկ ...

ՔԱՀ. (քեւերը վեր ամբարձուցած՝ կ'արձաճանայ ազօրոյի մը պէս):

ՂՈՒԿԱՍ (խիտ). — Տէր Հայր, աղօթքի ժամանակը չէ՛ ... Զինուորական Խորհուրդի վճիռը զործադրելու շտապեցէք ...

ՔԱՀ. (երկար գննելով Ղուկաս Աղբարը, անորոշ շարժումներով մեկնելու վրայ):

ՂՈՒԿԱՍ (ետեւէն). — Հաղորդութիւն տալ միա՛յն անոնց, որոնք կը յայտնեն թէ չեն կրնար մեկնիլ ...

ՔԱՀ. (խեղդուկ ձայնով մը). — Լաւ ... (կը մեկնի):

ՂՈՒԿԱՍ. — Պահա՛կ:

ՊԱՀԱԿ (ներս):

ՂՈՒԿԱՍ. — Կանչել տուր մօտս բոլոր խմբապետները: Թող գիրքերը փոխանորդներուն յանձնեն եւ իսկոյն գան:

ՊԱՀԱԿ (դուրս ամապարանով):

ՂՈՒԿԱՍ (տառապանքը, որ քիչ մը հանդարտած կը
 քուէր, վերստին կը սաստկանայ եւ իր դաժան անողո-
 քութիւնը յանկարծ տեղի կուտայ տեսակ մը սարսափի
 եւ անվնասկանութեան ... Շնչահեղձ եղողի մը մտան
 արագ ու կարն շունչ կ'առնէ հոնդիւններով եւ կարծես
 իր մթնոլորտը նայուածքը օգնութիւն կը մտնայ ... Հաւա-
 սարակշռութիւնը կորսնցնել սկսողի մը մտան կ'երերայ
 եւ այլեւս ոտքի վրայ չկրնալով կեանալ կը փութայ ա-
 քողին եւ անոր գոգն ինկած՝ արմուկները կը դնէ սե-
 ղանին ու ծամրացած ու դժոխացած գլուխը անոնց վրայ
 դրած՝ կարծես կը հեկեկայ ... Յետոյ յանկարծ՝ ներ-
 քին հօր ճիգով մը գլուխը վեր առած՝ քրջած աչքերը՝
 աղօթողի մը մտան, դէպի վեր, կը մտնէր)։ — Ահա-
 ւոր վայրկեան ... Ի՞նչ ըսեմ, ինչպէ՞ս յայտնեմ ...
 Խէ՛, Եթէ կրնաս, առիծի կորիւնները, երբ մայրը կը
 դիտեցնէ զանոնք ... Հրամայէ՛ արծուին չխոյանալ, երբ
 նա իր որսի ճախրանքն է առած ... Զսպէ չգլխայագերծ
 հեղեղը, կանգնեցուր մրրիկը, ցամքեցուր հողմակոծ
 ծովը ... Եթէ կրնաս ... (յուսահատ եւ օղբագիւն) Ա՛խ,
 երանի, երբե՛ք, երբե՛ք ծնած չըլլայի եւ կամ արդէն
 սպաննուած ...

(Կը մտնեն խմբապետները)։

(Սմբապետները թիւով եօթը, ստուերներու պէս,
 հրացաններն ուսերուն, անձայն ներս կը սողան եւ
 խառնիխառն կը կենան ... Ամէնքն ալ արեւախանձ ու
 դաժան դէմքեր ունին։ Աչքերը բոցալառ են ու կար-
 մրած, կոպերը ուռած, կեցուածքնին կուռօրէն մար-
 տական ... Դուհաս Աղբօր աւերակուած դէմքէն դէչ
 տպաւորուած՝ ամէնքն ալ կը մտայլուին չարագուշակ

նախազդարացումով մը եւ անհանդիստ ու անհամբեր կը սպասեն դալիքին ...):

ՂՈՒԿԱՍ (իբ մթնած նայուածքը, հիացումով ու գուրգուրանքով խառն, անոնց հասակներն ի վեր պըտըտցնելով՝ վնասկան ժեստով մը, տեղէն վեր կ'ելլէ եւ դէպի բեմի խորը երթալով՝ կը կենայ անոնց դէմ ուղղածից եւ անշարժ ... ու կատաղի աղաղակով մը, որ պայթող ամպրոպի մը որոտմունքն ունի)։ — *Շարքի՛* :

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (մեքենականօրէն մէկ գծի վրայ կը շարուին) :

ՂՈՒԿԱՍ (որոտմունքով)։ — *Պատրա՛ստ* :

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (կեցուածքնին կ'ուղղեն) :

ՂՈՒԿԱՍ։ — *Նշա՛ն !*

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (մեքենականօրէն հրացաննին անոր կ'ուղղեն) :

ՂՈՒԿԱՍ (ռումբի մը պէս)։ — *Կրա՛կ ...*

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (գարհուրած հրացանները վար կ'առնեն եւ ֆարացած ու հարցական իրար կը նային) :

ՂՈՒԿԱՍ (երկա՛ր, երկար անոնց նայելէ վերջ)։ — *Չէ՞ք սպաննէր ... Բայց ես ոճրազործ մըն եմ ...* (կուրծքը բացած եւ կատաղի) *Սպաննեցէ՛ք զիս ... Կրա՛կ ...*

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (ապշուրեան կը մտնուին) :

ՂՈՒԿԱՍ։ — *Չէ՛ք կրակէր ...* (եւ այլեւս ոտքի վըրայ կենալու ուժը իրեն պակսելով՝ գիտալի մը պէս գըրեքէ գլտարուելով՝ ինքզինքը կը ձգէ աքոռին վրայ՝ ու գլուխը սեղանին յէնած՝ կը սկսի բարձրաձայն հեկեկալ ...):

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (այլալիւծ ու անվնասկան, սարսափով իրար երես կը նային, ինչպէս նաեւ լացող Ղուկաս Աղբօրը) :

ԽՄԲ. ՔԱՀԱՆԱՆ (վնասկան ու մտահոգ կը մտեմայ եւ քննուշուրեամբ Ղուկաս Աղբօր ուսը բօքուելով) . — *Ղուկաս Աղբօր, մի՛ լար, հասկցուր մեզի թէ՛ Ի՞նչ կայ ...*

ՂՈՒԿԱՍ (գլուխը դանդաղօրէն վեր առած՝ խոր կոշմարէ մը արքնցողի պէս, կեդրոնաճառու եւ իրակամութիւնը ուղղելու հիգ ընելով՝ ընդոտս ոտքի կ'ելլէ եւ կ'արձանաճայ անոնց առջեւ խօսողի մը պէս եւ որ սակայն խօսիլը մոռցած ըլլալ կը բուի ...) :

ՁԱՅՆԵՐ. — *Հասկցո՛ւր մեզի, Ղուկաս Աղբօր ... Ի՞նչ կայ ...*

ՂՈՒԿԱՍ (սկիզբները ծանր ու կարծես խօսելու վարժութիւնը կորսնցուցած՝ յետոյ տակաւ առ տակաւ տըպաւորիչ ու հանդիսաւար եւ երբայով կուռ ու վնասկան) . — *Խմբապետ ընկերներ, քսանեւութը օր է ահա որ Բերզն ենք ... Դուք, ձեր կտրիճ տասնեակներով կուրծք տուիք, դիշեր ու ցերեկ, բազմահազար ու կուշտ թշնամուն, բացառիկ արխութեամբ եւ առասպելական տակունութեամբ ու յաղթականօրէն տարանք այս անհաւասար պայքարը՝ հզօր թշնամին երկու անդամ մեր ոտքը բերելով ... Կը խոնարհիմ ձեր պարտաճանաչութեան եւ անվեհեր քաջութեան առջ ... Նոյնպէս երկիւզածութեամբ կը խոնարհիմ այն քաջերու յիշատակին առջ, որոնք անխախտ ժայռերուն նման՝ իրենց դիրքերուն վրայ ինկան ... (յիշտեկի պահի կարն լըռութենէն յետոյ՝ շարունակելով) Մենք դեռ երկար կըր-*

նանք զիմադրել եւ սակայն սո՛վը, սո՛վը արդէն Բերդի դրան չէմքին է կեցած եւ իր բորենիի նայուածքը մեզի յառած ... Եւ, աւա՛ղ, մեր զիմադրական կուռ ուղին ու զիննալ բազուկները անզօր են զայն ե՛տ մղելու, ինչ-պէս որ Թուրքը կը մղեն ...

ՁԱՅՆԵՐ (կարն լուրքեմէ մը վերջ՝ որոտագին) . — Մինչեւ մահ կուիւ, մինչեւ վերջին փամփուշտը ...

ՂՈՒԿԱՍ (շարունակելով) . — Բերդին մէջ երեք օրուան պաշար միայն է մնացած (ձայնը կը դողայ) Արդ՝ **Զինուորական Խորհուրդը**, տաժանակիր խորհրդակցութենէ մը վերջ, վճռած է Բերդը լքել ...

ՁԱՅՆԵՐ (խուլ որոտումով) . — Լքե՛ե՛լ ...

ՂՈՒԿԱՍ (ինքզինքին տէր) . — Այո՛, եւ ա՛յս զիշեր իսկ ... (Խիզախ) Լքե՛լ, ու կուռելով երթալ միանալ Հայ Կամաւորական Գունդերուն ու վերադառնալ վրէժի անպարտելի հեղեղ մը դարձած ...

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (ընդհանուր ապշանքի եւ քարացումի մէջ արձանացած ըլլալով հանդերձ աչքերուն մէջ կը սկսին փայլակներ շողալ) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Ընկերներս արդէն ցուցակներ կազմելով են զբաղած՝ Բերդէն դուրս դալ ուզող եւ կարողացողները արձանագրելով ... (ծանր) Պարենը պիտի բաժնուի ասոնց վրայ ...

ՁԱՅՆԵՐ . — Հապա մնացողները ...

ՂՈՒԿԱՍ (անհամարձակ) . — Անոնք պէտք չպիտի ունենան պարենի ...

ՁԱՅՆԵՐ . — Թուրքերո՞ւն պիտի յանձնուին ...

ՂՈՒԿԱՍ (կտրուկ) . — Երբե՛ք ...

ՁԱՅՆԵՐ . — Հապա՞ ...

ՂՈՒԿԱՍ (դժուարամալով) . — Պիտի մեռնին ...
(կը սարսի եւ կը կֆի իր իսկ յայտնութեան ամեհութեանը տակ) :

ՁԱՅՆԵՐ . — Ի՞նչպէս ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Թո՛ւյն ընդունելով ...

(կը տիրէ զարհուրանքի քարացում մը) :

ՁԱՅՆԵՐ (խուլ ու խոպոտ, կարծես գերեզմաններէն) . — Թունաւորե՛լ ...

ՂՈՒԿԱՍ (վայրագ ու կտտաղի) . — Եթէ չէ՛ք ուզեր որ փրկարար ոճիրը գործադրուի, ապա այն ատեն (կուրծքը բացած եւ առջեւնին կեցած) Սպաննեցէ՛ք զիս, սպաննեցէ՛ք ... Հաւատացէ՛ք, ամենամեծ բարիքը գործած կ'ըլլաք ինձի հանդէպ ... (աղերսակաւ) Սպաննեցէ՛ք զիս ...

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (անխօս կսկիծով գլուխնին խոնարհած կը կեցան) :

ՂՈՒԿԱՍ (հրաբուխի պէս խօսքերը ժայթֆեցնելով) . — Խոքհեցէ՛ք որ մնացողներուն մէջ պիտի ըլլան ձեր հայրե՛րն ու մայրե՛րը, ձեր կիներն ու քոյրե՛րը, ձեր զաւակները ... Ամէ՛նքը, ամէ՛նքը, որոնք դուք սիրած էք, որոնք ձեր կեանքի զնով պաշտպանած ... (վայրագ) Ե՛ս, ես պիտի թունաւորեմ բոլո՛րը ... Փրկելու համար հարուածող զինական ուժը ... Կ'ընդունի՞ք ... Պատրա՞ստ էք այս գերագոյն զոհարելումին եւս ... Պիտի թոյլատրէ՞ք ... Պիտի հանդուրժէ՞ք որ այս ոճիրներուն ոճիրը ես գործեմ ...

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (ընկնուած եւ յուսահատ՝ անկարող են բառ մը իսկ արտաբերել) :

ՂՈՒԿԱՍ (կարն սպասումէ մը յետոյ) . — Մահը կը

թեւածէ Բերդին վրայ, զատապարտուած ենք ամէնքս
ալ մահուան... Ձկա՛յ ազատում, չկա՛յ խուսափում...
Ի՞նչ մահով կ'ուզէք որ մենին ձեր սիրելիները...
Թուրքին կացիններով...

ՁԱՅՆԵՐ (որոտմունքով). — Երբե՛ք... Երբե՛ք...

ՂՈՒԿԱՍ. — Սովէ՞ն...

ՁԱՅՆԵՐ. — Ո՛չ... Ո՛չ...

ԽՄԲ. ՔԱՀ. — Սովը թէ կը չարչարէ եւ թէ ոչ կը
մեռցնէ եւ Թուրքերը կը հասնին...

ՂՈՒԿԱՍ. — Որո՞չեցէ՛ք...

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (ծանր լուրիւն կը պահեն, սարսա-
փահար ու անվերական են դարձած ալ աւելի այս ահա-
ւոր կացութեան):

ՂՈՒԿԱՍ (տրտում նայուածքը անոնց վրայ պտըտ-
ցնելով). — Ծա՛նր է, շա՛տ ծանր... Եւ ատո՛ր համար
ուզեցի, հրամայեցի, աղերսեցի որ զիս սպաննէք...
Բայց վերջապէս պէ՛տք է վճռել... (ու տեսնելով որ
լուռ կը մնան, անդոք ձայնով) Վճռեցէ՛ք... (ինքնի-
յեն լալագիւն) Երանի՛ր ծնած չըլլայի...

ՁԱՅՆԵՐ (յանկարծական ակամայ պոռփումով).
— Մեր ձեռքերով...

ՂՈՒԿԱՍ. — Վճռուած է...

ՁԱՅՆԵՐ (վայրագ մոլուցքով). — Վրէ՛ժ, վրէ՛ժ...
Անգո՛ւթ, անողո՛րմ...

ՂՈՒԿԱՍ (յոզնած եւ ուժասպառ ձայնով մը). —
Կը յայտարարեմ ՚նոյնպէս, որ ձեր տասնեակներէն ա՛յն
կռուողները, որոնք իրենց սիրելիներուն հետ միասին
մեռնիլ կ'ուզեն՝ ազատ են Բերդը մնալու... (ծանր ու
դանդաղ) Գացէ՛ք տեղեկացնելու եւ նախապատրաստե-
լու ձեր տասնեակները... Պատրաստուեցէ՛ք... Գիշե-

բական անակնկալ եւ ուժգին զրոհով մը դուրս պիտի գանք Բերզէն ու ճեղքելով թշնամու շղթաները՝ կըրուելով պիտի բռնենք բարձունքները ... Հաւաքավայրը Բերզին դուռն է եւ կարգախօսը « կծիկ » բառը ... Լուսինը ծագելէն առաջ, պէտք է որ արզէն անցած ըլլանք վտանգի գիծերը ... Մեկնեցէ՛ք :

ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ (լուռ եւ կարծես գլուխներէն զարնուած՝ ուրուականներու պէս դուրս կը սահին) :

(Հազիւ խմբապետները բեմէն հեռացած են եւ Ղուկաս Աղբարը անոնց ետեւէն իր խորունկ նայուածքն է ընկերակցուցած, երբ ժխոր մը ծայր կուտայ բեմին ետեւը, որու արձազանդները որոշակի մինչեւ կայանը կը հասնին եւ որ երթալով ալ աւելի ուժգին կը դառնայ եւ բառերը ներս կ'իջնան՝ պայթող ուռմբերու շառաչներու նման) :

ՁԱՅՆԵՐԸ (բեմին ետեւէն) . — **Ձե՛նք** ուզեր ... **Ձե՛նք** ուզեր ... Իրե՛նն ըլլայ իր հազորդութիւնը ... Թո՛ղ պաշտպանէ մեզի ... Կո՞յր է թէ խուլ ... Մեռե՞ր է ... Մեռե՞ր է Հայոց Աստուածը ...

Եւ մինչ ժխորը կը բազմանայ եւ աղաղակները զիրար խաչաձեւելով՝ բառերը անհասկնալի կը դառնան, աւազ քահանան՝ կարծես հալածական՝ դուրսէն բեմ կը նետուի) :

ԱԽԱԳ ՔԱՀ . (գրգռուած ու այլայլած եւ խորապէս զայրացած) . — Ղուկաս Աղբար, այս ժողովուրդը յանկարծ անաստուած է դարձեր ... (վեր նայելով) Մեղա՛յ, Տէր, մեղա՛յ ... (կը խաչակնքուի) Քիչ կը մնայ հայհոյեմ սուրբ մասն ալ ու Յիսուսն ալ ... (վեր նայելով) Մեղա՛յ, Տէր, մեղա՛յ ... Յիսուս Քրիստոս ... Մեղա՛յ ... (կը խաչակնքուի) :

ՂՈՒԿԱՍ (հանդարտ) . — Բերդը մնացողնե՞րն են չուզողները ...

ՔԱՀ. (դեռ միշտ բարկացալտ եւ ֆեմտտ) . — Ես գիտե՞մ ... Մնացող, չմնացող ... Ձեն ուզեր, չե՛ն... Երեսս ի վեր կը պոռան թէ՛ իրե՛նն ըլլայ իր մարմինն ալ ու արիւնն ալ ... Ձի՞ տեսներ մեր քաշածները, կո՞յր է թէ խուլ ... Ձի՞ գիտեր թէ՛ մենք անմեղ ենք եւ իրեն՛ համար է որ այս բոլորը կը քաշենք ... Մենք մեր ետին թողած տան կատուներուն ու շուններուն հանդէպ շատ աւելի դուժ ունինք եւ կը մտարերենք ... (վեր նայելով) Մեղա՛յ, Տէր, մեղա՛յ ... (կը խաչակնիքուի եւ ձեռքերը ազօրովի մը պէս վեր կը բռնէ) :

ՂՈՒԿԱՍ (պահ մը մտորելէ յետոյ՝ հանդարտ ձայնով) . — Տէր Հայր, խո՛ր կսկիծներու եւ նամանաւանդ սեւ անյուսութեան մէջ, ամէն այլանդակութիւն, եթէ ներելի ալ է, դէժ հասկնալի է ... Մի՛ այլայլիք եւ մանաւանդ բնաւ մի դայրանաք ...

ՔԱՀ. (իբր ցատումիւն անձնատուր միշտ) . — Ի՞նչ պէս չայլայլիլ, ի՞նչպէս չգայրանալ, Ղուկաս Աղբար... Ասոնք մէկէն ի մէկ թուրքցա՞ն ... Ալ ինչո՞ւ Բերդ ելան ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Խօսեցէ՛ք իրենց հայրաբար: Համոզեցէ՛ք ... Խօսեցէ՛ք ի՛մ անունովս, Ձինուորական Խորհուրդի անունովը ... Յորդորեցէ՛ք, խրատեցէ՛ք ...

ՔԱՀ. (բարկուրիւնը իջած՝ յուսահատ շարժումներով) . — Յորդոր, խրատ օգուտ չունին ... (խորհելով) Թէեւ չեմ յուսար, բայց ձեր անունը ... թերեւս ...

(կը մտնէ բժիշկը, ձեռքին կարմիր հեղուկով լեցուն շիշ մը բռնած) :

Բժիշկ (շիշը Ղուկասին տալով) . — Պատրաստ է...

ՂՈՒԿԱՍ (շիշն առած՝ գոյնին նայելով) . — Ազ-
դո՞ւ ...

Բժիշկ . — Բաւականին ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Իսկ էակա՞նք ...

Բժիշկ . — Որքան որ հնար էր ... Քաղցր ու թըմ-
րեցնող ...

ՂՈՒԿԱՍ (շիշը քահանային առաջարկելով) . — Տէր
Հայր, ահաւասիկ անխառն գինին ...

ՔԱՀ. (որ չէ հետաքրքրուած փոխանակուած խօ-
սակցութեամբ, միշտ իր մտքերուն ու ցասումին անձ-
նատոճք ըլլալով, ինչ որ կը վկայեն իր ջղայնուտ շար-
ժումներն ու գլխի օրօրումները մեքենականօրէն շիշը
կ'առնէ) . — Ձո՛ւր է, օրհնած, զո՛ւր է ... Հաղորդուի՛ւ
չե՛ն ուղեր ...

ՂՈՒԿԱՍ (բժիշկին) . — Թաթախումով միայն բա՞ւ
է ...

Բժիշկ . — Ո՛չ ... Արագ ներդործելու համար,
հինգ վեց կաթիլ եւս անհրաժեշտ է վրայէն ...

ՔԱՀ. (որ այս անգամ ուշի ուշով հետեւած է խօ-
սակցութեան եւ արդէն կասկածն է արքնցած մէջը՝
յանկարծակի) . — Թո՞՞յն պիտի տաք ...

ՂՈՒԿԱՍ . — Տէր Հայր, ձեռքինդ կեա՛նք է, յո՛յս
է եւ յարութիւն ... Մեղքերու թողութիւն եւ տառա-
պանքի իսկառ բարձում ...

ՔԱՀ. (տարտաբահար, կարծես անգիտակցաբար
ձեռքին մէջ իժ մըն է բռնած՝ իսկոյն շիշը գրեթէ սեղա-
նին նետած) . — Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ ... Ես կը հրատարիմ ...
(Ետ ետ կը նահանջէ եւ ցաւալի դիրք մը առած՝ կը կըծ-
կուի եւ կ'անէտնայ զարհուրանքէն) :

ՂՈՒԿԱՍ (քարացած երկա՛ր կը մայի քահանայիկն) :

ԲԺԻՇԿ (տպաւորուած կ'արձանանայ սպասումի մէջ) :

ՂՈՒԿԱՍ (հանդարտ, բայց տառապելով) . — Մի՛ զարհուրիր, Տէր Հայր, շա՛տ աւելի զթառատ է այս թոյնը, քան սովին ճիրանները կամ թուրքին կացինն ու եւթազանը ...

ՔԱՀ. (ալ աւելի ետ ընկրկած՝ վնասկան) . — Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ես կը հրաժարիմ ... (յանկարծ ներքին կորովի մղումով, ուղղաճիգ դիրք ստացած է եւ կուրծքը բացած) . — Անհնազանդ մըն եմ, Ղուկաս Աղբար, հրաման ըրէք, որ զիս հրացանի բռնեն ...

ՂՈՒԿԱՍ (մօտեցած՝ կը բռնէ քննաշուքեամբ քեււէն եւ կը բերէ բժիշկիկն մօտ, ինքը երկուքի դէմն անցած) . — Գուք, երկուքդ ալ, մահուան հետ հանապաղ շփում ունիք ... Ու ձեզմէ աւելի ո՛չ ոք զիտակից է կեանքի ունայնութեանը ... (քահանայիկն) Սակայն, Տէր Հայր, կան մահեր, որոնք ծնունդ մը կ'արժեն ... « Մահ իմացեալ, անմահութիւն է » ... Ինչպէս որ դուք շարունակ կը կարդաք ... (իրոյստ ու հրամայական, տիրապետող շեշտով) Բերդը մնալ ստիպուած ժողովուրդը ինքզինքը պիտի պատարազէ՛ ... Գտու եւ բարբարոս թշնամուն ձեռքերովը անասունի պէս չմորթուելու համար ... (շունչ առած եւ վսեմ հանդիսաւորութեամբ) Շապին - Գարահիսարի հայութիւնը վճռած է ազատ մեռնիլ, ի՛ր իսկ ուղեւովը, զիտակցարար ... Ան չի զիջանիր մահը, որպէս շնորհ կամ ողորմութիւն մտրալ դահիճներէն ... (ալ աւելի գերագոյն վսեմութեամբ) Իր Մեծ Զաւակ Անդրանիկը, ուշ կամ կանուխ

պիտի երեւայ իր նժոյգովն այս սարերուն վրայ ... Պիտի այցելէ իր մանկութեան զրօսավայրն եղող այս Բերդը ... Ու թող այն ատեն պատմեն իրեն Բերդին ժայռերը թէ՛ իր հայրենակիցները ի՞նչպէս կուուեցան եւ ի՞նչպէս մեռան, միշտ զինքը երգելով ...

(Հանդիսաւոր խոր լուսթիւն կը տիրէ) :

ԲԺԻՇԿ. — Քիչ առաջ, երբ հոս կուզայի, արդէն հարիւրաւոր բերաններ կ'աղաղակէին դիրքերուն շուրջ՝ — «Թո՛յն, Թո՛յն տուէք մեզի եւ զուք հեռացէք, մեր վրէժը, ազդին վրէժը տասնապատիկ ու նոյն անողորմութեամբ հանելու » ... :

ՂՈՒԿԱՍ. — Կը լսէ՞ք, Տէր Հայր :

ՔԱՀ. (քարացած ու շուարած կը մնայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (շիշն առած՝ ներկայացնելով) . — Առէ՛ք, անխառն գինին, Տէր Հայր :

ՔԱՀ. (կը շարունակէ պահել իր դիրքը) :

ՂՈՒԿԱՍ (մտնելով քահանայի դրուքեան մէջ) . — Պատկերացուցէք ձեզի, սոյլի արհաւիրքը եւ Թուրքի լիտիութիւնը հիւժուած հարսաղջիկներու անդիմադիր մարմիններուն վրայ ... Անոնց վատուժ կմախքներուն ճարճատիւնը բութ ու արնաժանդ կացիններու հարուածներուն սակ ... Ու համեմատեցէք այս տանջալի ու նախատական վախճանները, հոգեւոր սրտառուչ երգեցողութեան համընթաց հաղորդութեան ճաշակումի քնարեր քաղցրութեան հետ ... Ու ըսէ՛ք, ո՞րն է գերադասելին ...

ՔԱՀ. (մռայլուած կը խոկայ) :

ՂՈՒԿԱՍ (վնոակամ) . — Միեւնո՛յնն է, կէս դիշերէն առաջ Բերդը կը լքուի ... Կռիւր կը փոխադրուի հեռուները ... Թեթեւցուցէք, Տէր Հայր, կուողնե-

բուն բեռները, սրոնցմէ հաւանականօրէն ոչ ոք պիտի կրնայ խուսափիլ ճակատազրահան զնդակէն ... Մահ-տարածամէն ...

ՔԱՀ. (Բանի մը քայլ կ'առնել դէպի սեղանը: Չեռքը անհամարձակ կը մեկնել դէպի սեղանը եւ յանկարծ խայ-բուածի մը պէս ետ կը քաշուի նորէն):

ՂՈՒԿԱՍ (անհամբեր). — Սրբապղծութի՞ւն կը համարէք տակաւին ... Անթողլի մե՞ղք մասը թոյնին մէջ թաթախելը ... (ըմբոստ շեշտով). — Սակայն, միթէ՞՞ Քրիստոնէութիւնը նոյն թոյնը չեղաւ, մասնաւորաբար մեզի, Հայերուս համար, աստուածային քաղցր թոյնը, որ հազար հինգ հարիւր տարիներէ ի վեր, եկող - դացող սերունդներու կարաւանները սիրով ու տարփանքով խմեցին ու ջարդուեցան միջատներու պէս ... (հանդարտ վեհուքեամբ մը) Գացէ՛ք, Տէր Հայր, գացէ՛ք, համախմբեցէ՛ք մեր մահամերձ հօտը եկեղեցուն մէջ, մխիթարեցէ՛ք եւ բացատրեցէ՛ք անոնց ազատ ու ինքնա-կամ մահուան անձառ ղեղեցկութիւնը ... Ըսէ՛ք իրենց, որ այս կերպով Հոռոմի դափնեպսակ մեծ եւ հպարտ կե-տարները կը մեռնէին, երբ այլեւս չէին ուզեր ապրիլ ...

ՔԱՀ. (հետզհետէ ինքնամփոփուած է եւ խորապէս ազդուած ու տպաւորուած, յայտնապէս վեռել կը պայ- փարի ինքն իր մէջ):

ՂՈՒԿԱՍ (հանդարտ). — Դուք ալ պիտի մասնակ-ցի՞ք գինուորեալներուս ...

ՔԱՀ. (կը մտորի ալ աւելի մտայնուած):

ՂՈՒԿԱՍ. — Կ'ուզէ՞ք մեզի հետ գալ, Տէր Հայր:

ՔԱՀ. (յանկարծ վեռած, գլուխը բարձր բռնած՝ պատկառելի դիմագծով ու լուսապայծառ նայուածքով, պատգամախօս բարութի մը նման). — Ո՛չ ...

ՂՈՒԿԱՍ (յանկարծակիի եկած ու տպաւորուած) .
— Ուրեմն կը մնա՞ք ...

ՔԱՀ. (անդրդուելի եւ անկաշկանդ) . — Այո՛ ...
(երդում ընողի մը հանդիսաւորութեամբ) Քահանաներս
կը մնանք ժողովուրդին հետ, եւ կը բաժնենք անոր վի-
ճակուած ճակատագիրը ... Ամէնքէն առաջ, մենք կը
հաղորդուինք եւ օրինակ կը դառնանք իրենց :

ՂՈՒԿԱՍ (շիշը ձեռքն առած) . — Ա՞յս գինիով թա-
թախուն ...

ՔԱՀ. (գրեթէ շիշը խլած) . — Այո՛, ա՛յս գինիով
թաթախուն ... (եւ ամբաստանողի մը արդար ցատու-
մով՝ գրեթէ աղաղակելով) Ու եթէ իրօք կա՛յ Աստուած
եւ Քրիստոս ճշմարտապէս իր Միածին Որդին է, ապա
այն ատեն մենք, նահատակներու գլուխն անցած՝ իրեն
կը ներկայանանք ...

(Յանկարծ բեմը կը մթնէ եւ բեմի խորը՝ նուազ-
կուն լոյսերու մէջ կը պատկերանայ Յիսուսը՝ փշէ պը-
սակը գլխուն : Այս տեսիլքը որ իսկոյն կ'աներեւութա-
նայ, քահանան միայն կը տեսնայ եւ որ սահմուկած իս-
կոյն ծունկի կուզայ, բազուկները կարկառած՝ ան-
թարթ ու յափշտակուած նայուածք տեսիլքին յառած) :

ՂՈՒԿԱՍ (առանց տեսիլքին վերահասու ըլլալու՝
հիացումով կը դիտէ չոքած քահանան) :

ԲԺԻՇԿ (նայնպէս) :

ՔԱՀ. (տեսիլքը, որ միայն ակնբարբ մըն է տեսած
ու մարած վերստին, բոլորովին այլափոխած է քահա-
նան եւ կարծես տարաշխարհիկ դարձաւցած ... Ոտքի
կ'ելլէ, կը մօտեմայ սեղանին եւ շիշը հանդարտօրէն ա-
նոր վրայ դրած՝ քաղցր ու անդրաշխարհային ձայնով
մը) . — Ղուկաս Աղբար, միմիայն մի՛ հրամայէք թա-

Թախումբը ... Ընդունեցէք քահանայի մը աղերսը, որ իր կոչումին ու հաւատքին մէջ զօրացած՝ կ'աճաղարէ մեռնիլ իր դառնացած ժողովուրդին հետ միասին, եւ որ ինքն այլեւս այս աշխարհէն չէ՛ ... Յօժարակամ կը հաղորդուիմ ու կը հաղորդեմ եւ առաջինը ինքս կ'ընդունիմ կաթիլները, օրինակ դառնալով ... Թող բժիշկը մատրուակողներ որոշէ, ամէն մէկին հաղորդուելէն յետոյ, անմիջապէս կաթիլները տալու ...

ՂՈՒԿԱՍ (երկար ու մտորող նայուածք մը քահանային ուղղելէ յետոյ) . — Թող այդպէս ըլլայ ... (բժիշկին) Բժիշկ, լեցուցէք բոլոր շիշերը եւ կատարեցէք Տէր Հօր վերջին կամքը ... Բաւարար չափ կը նշանակէք կաթիլներուն ու թող մատրուակուի պարպուած փամփուշտներու խողովակներով ...

ԲԺԻՇԿ (մտախոհ եւ կորագլուխ՝ շիշն առած՝ կը մեկնի դուրս) :

ՂՈՒԿԱՍ . — Պահա՛կ, հետեւէ բժիշկին :

ՊԱՀԱԿ (կը հետեւի) :

(Կը տիրէ լարուած լուսթիւն մը : Ղուկաս Աղբար եւ Աւաղ քահանայ իրար աչքի մէջ կը նային երկար ու օտարոտի նայուածքներով) :

(Քահանան հանդիսաւորապէս եւ կարծես վերացած՝ կը մօտենայ Ղուկաս Աղբորը աջ ձեռքը պարզած : Ղուկաս Աղբար հասկնալով անոր միտքը՝ դուրսը կը բանայ եւ կը խոնարհեցնէ եւ իսկոյն կ'ընդունի քահանային աջը իր դիմուն) :

ՔԱՀ. (վերացած ու տարաշխարհիկ) . — Պահպանիչ եւ յոյս հաւատացելոց, Քրիստոս Աստուած մեր, պահեա՛ն, պահպանեա՛ն՝ զղեկավարս ինքնապաշտպանութեան,

եւ զխորհուրդս իւր զինուորական եւ զզինուորեալ մանուկունս քո : Փրկեա՛ յերեւելի եւ յաներեւոյթ թշնամեաց , արժանաւորեա՛ զքեզ փառարանել ընդ Հօր եւ ընդ Հորոյն Արքոյ, ամէն ... (ձեռքը վերցոյցած) Երթայք խաղաղութեամբ ու յաղթական եւ Տէր Յիսուս եզիցի ընդ ձեզ եւ ընդ ամենեսեանդ ամէն : (Կը կենայ պահ մը , յանկարծ Ղուկաս Աղբօր փակառն համբուրած՝ աբազ եւ յուսահատ շարժումով մը ինքզինքը դուրս կ'ուզէ նետել) :

(Ղուկաս Աղբար արզիւած՝ յուզմունքէն դողահար՝ կը խլէ քահանային աջը կը համբուրէ ու բաց կը ձգէ) :

(Քահանան կարծես երազանքի մէջ՝ վերջին նայուածքով մը , դուրս կ'աճապարէ օրօրուելով) :

(Ղուկաս ետեւէն երկա՛ր կը դիտէ : Ճիշդ մը կ'ընէ իրականութեան վերադառնալու , կը նայի չուրջը եւ ինքն ալ իր կարգին դուրս կը նետուի աճապարանքով՝ հրդեհէն փախչողի մը պէս ...) :

(Թե՛մը առժամապէս բոյորովին պարապ կը մնայ : Զինուորական կայանը դադրեր է այլեւս իր պաշտօնական հանգամանքն ունենալ : Պահակը մեկնած է եւ կայանը բաց է ամէնքի քայլին առաջ ... Ընդհանրական թուեաւորման համընթաց , կայան կը մտնեն , կ'ելլեն կերպարանքներ՝ հրացանակիրներ , կանայք , երեխաներ ... Ոմանք զինուորեալներուն կը թախանձեն միասին տանիլ , ոմանք իրենց զերազոյն հրաժեշտը կ'առնեն ... եւ դարձեալ կ'անյայտանան ...

Յանկարծ « Տէր Ողորմեա »ի մը ձայնը կը հասնի , որ բաւական մօտէն կուզայ եւ որ կամաց կամաց կը

տարածուի եւ կը սկսի երգուիլ հազարաւոր բերաններու՝ կը լսուին նաեւ բարձրաձայն հեկեկանքներ եւ յուսահատ աղաղակներ ... Երգեցողութիւնը ներդաշնակ է եւ շատ սրտատուչ եւ օտարոտի աղղկցութիւն մը կը դորձէ լսողին վրայ, կարծես իրօք առասպելական Եղեմի Սերոբեններն ու Քերոբեններն են իջած Բերդին վրայ եւ կ'երգեն ... Երկինքը սեւ վարագոյրի մը նման կախուած է, եւ ահա ահարկու փոթորիկ մը կը շրթայադերձուի պայթող որոտմունքին մէջ՝ փայլակներու եւ շանթերու խօլական պար մը կը սկսի դառնալ ... Բերդին մէջ կատարուող զարհուրելի արհաւիրքին համընթաց ... Տեսիլքներ կը դժուին փայլակներու եւ շանթերու կուրացուցիչ լոյսերուն տակ ... Ամպրոպները՝ հողմերէն հալածական զարհուրելի ձեւեր կը հազնին ... Կարծես բիւրաւոր գլուխներ կը ցցուին անոնց ծոցերէն ու դէպի վար, դէպի Բերդը կը նային ...

« Տէր Ողորմեա »ն կը շարունակուի աւելի հզօր, աւելի սրտատուչ եւ անոր սզաւոր աղաղակներուն ու ամբաստանիչ ու բողոքող շեշտերուն՝ հինաւուրց Բերդին փլատակները, քարայրներն ու ցից ժայռերը խուլ արձագանգներ կուտան ... Կարծես հայ լեզի ու սեւ տառապանքին համար ըսուածն է՝ որ կ'իրականանայ ...

— Եւ քարինքն աղաղակեն ... »:

Տէ՛ր ողորմեայ, Տէ՛ր ողորմեայ, Տէ՛ր ողորմեայ,
Տէ՛ր ողորմեայ ...

Արի, Աստուած, Հարցն մերոց,

Որ ապաւէնն ես նեղելոց,

Հաս օգնութիւն ծառայից քոց,

Անօգնական Ազգիս Հայոց ...

Տէ՛ր ողորմեայ, Տէ՛ր ողորմեայ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (« Արի Աստուած »ը նոր է սկսուած , երբ Վահանիկը , այլայլուած ու անհաւատարակշիռ քայլերով , կարծես գիւղովցած , բեմին վրայ կը յայտնուի : Պահ մը անորոջ եւ յուսահատի մը շարժումներն ընելէ յետոյ , յանկարծ կը կենայ՝ ականջը երգեցողութեան տուած ... Գէմքն ու կեցուածքը կ'առնեն զարիւրանքի այն երեւոյթը , ինչ որ մահապարտ մը կ'ունենայ լսելով իր մահավճիռը ... Յանկարծ կը սկսի մեմախօսել՝ անբազործի մը իր գաղտնիքն յայտնողի բոլոր յատկանշական ձեւերով ու շարժումներով) . — *Կը հաղորդուի՞ն* ... *Եւ քիչ վերջը , ես պատասխանատուն պիտի դառնամ այս հազարաւոր անդերեղման մեռելներուն , որոնք Բերդի ժայռերուն ծոցն ու վրան՝ իրենց վերջին նայուածքները պիտի փակեն* ... (սառած առջելը կը նայի) :

(*Երգեցողութիւնը կը շարունակուի ալ աւելի ուժգին եւ աղերսական*) :

Ամենասուրբ Երրորդութիւն ,
Տն'ւր աշխարհիս խաղաղութիւն ,
Ննջեցելոց արքայութիւն ,
Ազգիս Հայոց ազատութիւն ... » :

Տէ՛ր ողորմեայ , Տէ՛ր ողորմեայ ...

ՎԱՀԱՆԻԿ (մինչ այս տունը կ'երգուի) . — *Գուցէ իրօք է որ կայ Արարիչ մը ... Եւ այս մեռելները զիս պիտի ամբաստանեն Անոր աթոռին առջեւ՝ դեռ արեւը իրենց զիականերուն վրայ չծագած ...*

Կը հանէ ատրճանակը եւ խոր մտածմունքի մէջ կը սուգուի) :

(*Կը մտնէ Ղուկաս Աղբարը*) :

ՂՈՒԿԱՍ (սպառազէն, պատգամախօս քուրմի մը նման) . — Վահանիկ, համախմբումը լրանալու վրայ է : Վաչտերը իրենց հրամանատարներով նշանակուած : Ես հարուածող վաչտին գլուխն անցած՝ քիչ յետոյ վար կ'իջնամ պաշարման շղթան կտրելու ... Յետոսպահ վաչտը, որու հրամանատարն ես նշանակուած՝ պիտի սպասէ լսելու « ի դէն Հայեր, ի սուր եւ ի հրացան » — երգին ձայնը : Այդ պահին վար պիտի խոյանայ՝ թշնամին կունակէն դարնելու եւ միւս վաչտերուն միանալու... (գինուորական բարելով կ'աներեւութանայ՝ երազի մը պէս) :

ՎԱՀԱՆԻԿ (մեքենականօրէն գինուորական բարելին պատասխանած՝ պահ մը անորոշ կը մնայ տեղին վրայ գամուած : Գանդաղօրէն ատրեանակը պատեանին մէջ կը դնէ նորէն, եւ այն է որ դէպի դուրս քայլ պիտի առնէ, ներս կը մտնէ մայրը՝ Շողակաթը) :

ՇՈՂԱԿԱԹ (խելագար շարժումներով, իր ապակեփայլ աչքերը անիրմաստօրէն շուրջը յածելով՝ յետոյ կարծես նանչնալով՝ կը մօտեցայ վահանիկին) . — Ազատութի՛ւն է ... Հաղորդուեցա՛նք ... Վար կ'իջնան... (ու կը սկսի խելագարի մը բոլոր ձեւերն ընել՝ լալ, իրնդալ, ինքն իրեն խօսիլ) :

ՎԱՀԱՆԻԿ (կը բռնէ մօրը եւ կը տեղաւորէ արքովի մը վրայ) :

ՇՈՂԱԿԱԹ (պահ մը կարծես իր պայծառատեսութիւնը արթնցած) . — Ո՞ւր ենք, Վահանիկս ... Հիւսիսեան նազարէթ է՞Քէնտիին խաթունը զեղանի էր, մետաքս կը հագնէր ... Զարդերը նմանը չունէին ... Գորգեր կը փռէր ծառաներուն սենեակները ... Վահանիկս,

այս ի՞նչ կղաւ . . . Բռնէ, վար կ'իյնամ . . . (կը տապալի գետին եւ կը հեծկլտայ) :

(Մինչ Վահանիկը դրազած է իր մօրմով՝ ներս կը մտնէ Արաքսին) :

ԱՐԱՔՍԻ (հիւանդանոցի շապիկով, մագերը հերարձակ եւ քեւը կապած) . — Անկողնէն փախայ . . . Ի՞նչ է այս ամէնը . . . (շուրջը նայելով) Մայրի՞կն է լացողը . . . Վահանիկ, բացատրէ ինձի . . . Բերզը մեծ գերեզմանի մը պէս լուռ է . . .

(Բերզին վրայ արդէն չոքած է համատարած լըռութիւնը : Վայրէջքը վաշտերուն ու անոնց հետեւողներուն, արդէն անչուկ սկսած է . . . Թոյնը, մէկ առ մէկ, զթառատ մօր մը պէս սկսեր է փակել հաղորդուողներուն աչքերը) :

ՇՈՂԱԿԱԹ (վերջին նիգով մը ոտքի ելած, լայնացող աչքերով կը գննէ չորս դին : Յանկարծ նշմարելով Վահանիկն ու Արաքսին, մագերը փետտելով ու միօրինակ լալկան երգի մը ձայնով՝ եղերամայրի մը նման) . — Ա՛խ, հագարններուն մէջ մէկ հատիկ մա՛նչս, խելացի մանչս . . . Սրտոս մանչս, տարտոզ մանչս (նիգ կ'ընէ գրկելու . . . յետոյ Արաքսիին դարձած) Իմ հարսս, պարկէս հարսս . . . Անրախտ հարսս . . . (խոպուտ աղաղակ մը հանելով շանքահարուած գետին կը տապալի եւ անշարժ կը մնայ) :

(Վահանիկ եւ Արաքսի սահմուկած կը նային) :

ԱՐԱՔՍԻ (յանկարծ սարսափելի դողով մը բռնուած կը պլուրի վահանիկին) . — Վահանիկ, գէջ կ'ըլլամ . . . Շրթունքներս կը կծկուին . . . Կը չորնայ բերանս . . . Վահանիկս, չունչս կը կտրուի . . . Վահանի՛կ . . . (այլ եւս կը փուզի լուծ) :

ՎԱՀԱՆԻԿ (ԲՆԲՈՂՆՈՒՔԻՄԱՐ կը տեղաւարտ Արաբսիի անշարժացած մարմինը, մօրը քով եւ կը չոքի առջեւները՝ խուլ հեկեկանքներ հանելով) :

(Բեմին վրայ կը յայտնուին տարուբերուող կերպարանքներ, որոնք իրենց քայլին վրայ կը տապալին լուելեայն) :

(Թանկարժ կը թնդայ հեռուոր երգին ձայնը)՝

Ի գէն Հայեր, ի սուր եւ ի հրացան :

ՎԱՀԱՆԻԿ (երգի ձայնն պոնելով կը ցնցուի՝ կը համբուրէ գոյգ դիակները ոտքի կը կենայ եւ ազազաւ կելով) . — Պարտականութիւնս կը կանչէ ... (կ'աճապարէ դուրս) :

(Դժոխային կրակ է բացուած Բերդին վրայ : Ռումբերը կը տեղան եւ կը պայթին հեռուները ... Բերդը կարծես հրդեհուած է ... Բոցերուն տակ կը յայտնուին հագարաւոր դիակներ, ամէն սեռէ ու հասակէ, որոնց կողպուած շրթունքներուն վրայ կը կարդացուի եւ խորունկ կսկիծ եւ ամբաստանութիւն ... Երգը կը շարունակուի) :

ՎԱՐԱԳՈՅՐ

.....
Վ Ե Ր Զ
.....

imp. A. DER AGOPIAN
17, Rue Damesme - Paris
